Chwarel y Penrhyn

SHED. N : (TUDALEN 519 - 578) 1926 - 1930

PONC LORD = 1930 - 1931 (TUDALEN 578 - 762)

INDEX

CELFI (TWLL) (763 - 781)

1926 - 1930. INDEX

"THE WORST INK IS
BETTER THAN THE
BEST MEMORY"

([illegible])

(Dechrau Rhag 1973) 512

(SHED N)

Wel fe ddaeth tro Mam. ac yn ôl cynllun yn ol fy
nghof, tua pythefnos am "dim chef" Shed Ward. a chyfarfod
ar ben wythnosau—rhyw ddwsin [illegible] wedi [illegible] yn
nodweddiadol "sharp" claf [illegible] [illegible] yn [illegible]
ar y [illegible] [illegible] ar [illegible] yn [illegible], neu yn
smocio, ac yn troi [illegible] a [illegible] - football, cyfarfod etc.
ar gyfer [illegible] [illegible] dechrau gwaith.
Pethau [illegible] ac ôl oedd troi am chwech ac
mynd [illegible] i Shed Ward am ben gwyliau.
ac mynd yn ôl am Shed N. Gan fod y
dolen Shed yn agos iawn at eu gilydd ([illegible]
[illegible]) yr oeddwn yn gyfarwydd iawn a'r
"bet up" ac [illegible] i ddianc—ac [illegible] gan yr
gwybod [illegible] oedd fy "mhenderfyniad" i fod. [illegible] fy
[illegible] "fate" [illegible] a [illegible] [illegible] yn [illegible] y
Pont. ac fy mhenderfyniad [illegible] yr "cela" yn
[illegible] "[illegible]", [illegible] "Pell" (William Phillips Jones)
[illegible] yr oedd [illegible] wedi bod yn [illegible] yr
Shed Ward yn [illegible] a'i "manners". ac mewn
[illegible] gyda "Owen Jones Twec" o Tregarth
felly yr oeddwn [illegible] wedi [illegible] ein gilydd
[illegible] y [illegible] ddaethom i'r [illegible] yn
Ebrill 1920? felly [illegible] oedd fy mhenderfyniad newydd
[illegible] "sit up" yn ddiweddar i mi.
Fel gymaint o'r amgylchedd a [illegible] yn yr un
gwaith, ac yn siŵr felly gymaint o waith newydd
ac amgylchiadau [illegible]. y mae gyn amser yn
mynd [illegible] i "setlo i lawr" [illegible] y pethau.
[illegible] y "gwaith" ac [illegible] [illegible] [illegible] i
amodau newydd. ac felly yr oeddwn ninnau.
Yr oedd nifer o [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] gwaith a [illegible] [illegible]
y [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] i [illegible]

i fynu'n?) Jiwmanot naddu (Ingan chwi) eisteddai
ystafell fitters! dan ffloor tân eithaf ein ystafell y
se tk, tarth. Peter fawr i gyrchu chwy stôl
gennyf. ystafell bobffeth yn oedd y dyrnod cyntaf
yn fyngrsan Tatters. ac yn oeddem yn ymwybodol
iawn o'r tueddiad yn ofnadwy i wneud triciau o
chwarae nes yn haws i wneud y cleisiau i fyny.
Yr oeddem yn cael ein rhybuddio o flaen llaw i'r bechgyn
wrth ystafell ar y stad oedd wedi [illegible] ,
[illegible] nes, dau yn gynt, yn deall y
gwahaniaeth ac wrth fel y stad oedd nad oedd. Ein
dyrnod yn fyngrsan Tatters o dan ein clwb
ac yn oeddem yn ymwybodol fod y gosodiad
yn galed iawn ac fod stad lle cyrraedd fod
yn ystafelloedd i gyd yn [illegible] (minimum)
Eto! yr oedd yn gafr ein meddwl yn ystafell ein
Twrnaen fod [illegible] yn ei dro yn cael yn ein
trafod (ac fod stad yngodynnu ar "teething trouble"
yma. Yn y stad y tro cawsom ein harbrawf
fod chwy steiliad i mi ac dyna fynd i fyny
y stôl. Yn stad hon yr oeddem wedi fyny
cynefino ac hon ymarfer o'r trafod y dosbarth gwau
Bert Lewis (y Roundhouse yn ei wrth gwrs) ond yr
Stad N y dosbarth isaf (english dim etc) yr oedd
yn cael eu gwaith (dosbarth 3rd) ac felly, cloffi
o "come down" a rhai oedd gweled anwireddol y
"stafelloedd". ond i'w tan a weld a rhai ac ei
dad twyllo.
Yr oedd Stad N ar gynffon (y tân) gwahanol
i'r stadau eraill (fel clogwynol gan dalu eraill
a Mari etc ar gynffon gwahanol)
y teimlad oedd i gamdro cael rhagor o gynnydd
wrth gwrs. ond fe brofwyd fod manteision ac
anfanteision.

SHED 'N'

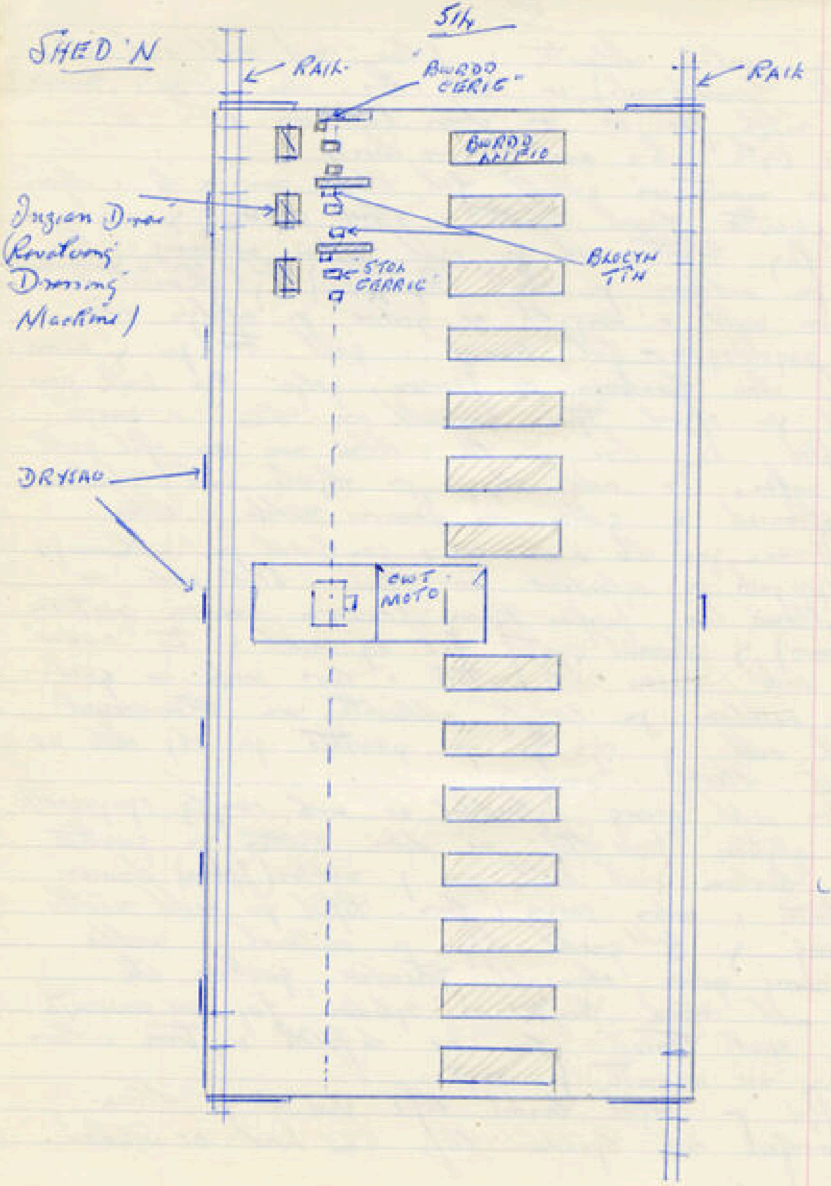
5th
RAIL
RAIL
"BWRDD CERIG"
BLOCYN TIN
STOL CERRIG
DRYSAU
CWT MOTO

Fel y gwelir oddiwrth y "plan", nid oedd ond dau
ffenestr [illegible] (sgol.) un bob ochr, dau ddrws mawr
un ym mhob pen, ac un drws bach un ochr a'
rhyw wyth' ochr arall (service door!)
Un o nodweddion y dosbarth fod llawer mwy o le i [illegible]
ac gweithio. [illegible] [illegible] "storio" cerrig, y wâl
yn [illegible] [illegible] ond yr oedd llyfrau [illegible] i [illegible]
ac fe oeddem yn deall [illegible] oedd y Stad yn [illegible] [illegible] y [illegible] ar
straeon oedd, o [illegible], ac [illegible] yn [illegible] rhai
o'r [illegible] — fel [illegible] i gael [illegible] yn y [illegible].
[illegible] dau "[illegible]" ac [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] gwr
[illegible] yn [illegible] "[illegible]" [illegible] o'r "[illegible]", i [illegible]
[illegible] i [illegible] yn [illegible] i [illegible] nes [illegible] fel oedd
yn [illegible]. Yr oedd rhywun yn [illegible] wedi [illegible] a'r
[illegible] y gallai un [illegible] [illegible] i [illegible]
[illegible]; yn [illegible] i un ac o [illegible] yn [illegible]
y [illegible] yn [illegible]. [illegible] fod y Stad wedi ac
[illegible] "[illegible] [illegible]", [illegible] [illegible] [illegible]
([illegible]) y [illegible] [illegible] fel ag oedd y [illegible] "[illegible]"
ag oedd [illegible] wedi [illegible] i [illegible] wedi ei gael.
Yr oeddem yn [illegible] oddiwrth ein [illegible]
nad oedd y [illegible] yn gweithio yn [illegible] [illegible] ac
[illegible] [illegible] i "[illegible]".
[illegible] oedd "cerrig" [illegible], ac wedi [illegible] [illegible]
o "[illegible]" "[illegible]", a'r [illegible] [illegible] yn gweithio
yn [illegible]. Nid oedd gan y [illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible] i [illegible] "[illegible]" i [illegible]. [illegible] yn oedd [illegible]
cerrig y [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] i [illegible]
y cerrig [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible] etc.
Yr oedd [illegible] "[illegible]" i "[illegible]" [illegible] nac unwaith
ei cael [illegible] [illegible] ac [illegible] a [illegible] i [illegible]
[illegible] nac unwaith yn [illegible].
Hefyd yr oedd [illegible] [illegible] Stad "N" yn [illegible]
[illegible] nac [illegible] [illegible] Stad [illegible] ac [illegible]

"rhywog" arall ac o ganlyniad nid oedd olrhain ei [illegible] gadw i fyny a gofynion dau [illegible]. Er enghraifft gorfod y disgyblion yma i fyny... nid oedd y bwrdd yn cael bod yn saga am [illegible]. Pan oeddem yn "cyfrif", "codi arwydd" (writing) cyfrifo'r sefydliad, neu rhyw weithgaredd arall yr oeddem yn gorfod. [illegible] y bwrdd [illegible] yn rhaid i fynd, ac hefyd gweithio [illegible] elfennau hon a [illegible] ffafriol [illegible] (fel ei [illegible]) er bob [illegible] y gweithgareddau y bwrdd, yr oeddem eto yn cael ein hatal rhag gweithio a chymysgedd yn sefydliad a threfn.

Ar y dechrau, fan arall oedd, pan oeddem fel "gwersyll" (Blacks) ac hyn yn digwydd yn amlach yn y gaeaf a [illegible] oedd y tywydd yn oer, yr oedd tri o honnom yn [illegible] ac ar adeg oedd gorfod y disgyblion yma i fyny.

Yn yr anfanteision yr oeddem yn ymwybodol o honynt [illegible], yr oedd yn [illegible] cael bod yn rhydd a cael [illegible] ein hunain y cymeriad [illegible] yn [illegible] bod [illegible] [illegible] y [illegible] ac [illegible] ei gael yn ein [illegible] ac gorfod ateb i bob cais o [illegible] "Dos ac efo a a. Tyrd ac efo a [illegible]" oedd hi, nid rywan yr oedd rhyw ymdeimlad o rhyddid [illegible] (Bettina [illegible] ein [illegible]), er yn ein [illegible] yr oedd yn [illegible] ac yn [illegible] ein [illegible] [illegible] gorfod ymateb am y rhyddid yma; ac [illegible] "[illegible] [illegible]" yn [illegible] o [illegible]. Wedi cael y 'wal' i [illegible] Ingoni nadolig i [illegible] yn fodd hael. a cael y [illegible] ar y gwaith yr oeddem yn [illegible] i [illegible] — cymysgedd [illegible], [illegible] hyn yn oedd [illegible] a rhan o [illegible] iach [illegible] ond

chwedl dyma gael dichon. Efallai o'r 'come down' oedd
trefod cyrraedd (Brasker) ar ansawdd yma – y 3ydd darlith.
ar ôl dau, llwyddodd o drafod yn hunan grŵp:
Bachgen o Tregarth – Dōrwin Cook oedd y cathwas
a gan nad oedd yn llawer amgenach na ni am dair,
ac ninnau yn ei drafod mwy nag tai fel
'equal', yr oeddem ein tro yn llethol hyd at trais.
a pherthynas gyfeillgar a rhydd yn bodoli rhyngddom.
Ni [fu] Dora yn hir cyn meistroli yr Indian [Hastax 8ydd (negroid)]
dros 'nae' ninnau i'r chwarth a chwysel y gair;
Yr oedd efallai yn wahanol i'r Indian 'drafter'
with gwrs yr oedd yn ymgofnod ar y corff gan
nad oedd angen trwydo, ond yr oedd y
'sgwar' ar 'ymen' 'mewn' ar y chwarth yn lle
ar yn achos Pedde fel yn y 'guillotine' i'w felly
yr oedd yn ofynnol i droi 'anticlockwise', yn lle
'clockwise' fel yr oeddem wedi arfer ar y Guillotine
Hefyd gyda guillotine yr oedd 'coordination' rhwng oedd
symudiad y traed a'r clepio, ac o ganlyniad yr
traed lo ar gyllell yn mynd. Ffynnu ac i lawr
i 'rhythm' symudiad y clefikonal ar ôl cyfnod o
amser. Yr oedd y gwaith ar Indian wedi dod
i ddeall yn gyflym ... ar gwaith yn naturiol o
'smooth'; Profiad ni oedd canlyn nodd ac Guillotine
dilath, yr oedd pob un yn wahanol. ac yr
cymryd amser cyn cael cyflawnrhwydd ohoni
Yr oedd yr Indian dros yn llawer llai 'personol'
yn cael ei gyrru gan 'belt' ac yn troi yn
'rheolaidd' (ar gyllell lawr mawr ac ymlaen). Rhai gyda
un gyllell ar rhai a dwy; felly yr oedd
rhaid gweld yn ofalus am y cyfle cyn gweld
ag oedd y gyllell wedi clirio y drafod
i rhoi y sgidiau i fewn yn barod yw
throi fan ddaw y gyllell hebio y ~~tro~~ nesaf

Oed yn rhyfedd ar ôl ymddygiad amser yr oeddem yn gallu meddu heb golli ~~tra~~ gwag" ar y gyfraith. Yr oedd tuedd yn yr Ingram drosi i flanio mwy nag Gaullotine gan fod y gyfraith yn torri y gyfyngmaeth ac fawr o gyfle i ogwyddo yr "sefydledin" ei eisiau attal Rhyng.. ac wrth gwrs ar y cyfan yr oedd amrywiaeth cyffredinol y cenedl yn solid ac "trai" (English Idea")
Yr oedd y "canthwr" yn wether da a chwerw ei gymwynasgarwch ac yn bod ei chrefydd. Tal pwrpas fel un o eisiau, ar yr un lowed ac roedd yn gwasanaethgar. Yr oedd y Cathynas yn llawn, mwy hefyd a cyfeillgar, nad oeddem i weld ei gael fel Jymon; gofod ymateb i bob cam, ac efo synnwyr ar "wal", a cael eu trafod yn union fel gwir gaethweision, cyn ôl ymddygiad eiddgeleiau, ac eled i adnabod eu gelyddol. Yr oedd y Cathynas mor hefyd na yr oeddem yn cyngherdio mae Jymon oedd Davies, ac erbyn hyn ffeith cyffredin, oedd gweled Davies ac y mhaedwnai Wel Pell yn rhwan wastio yn ogwnel y Awch ar Lloegr, Gallam ddyddiau yn wastio gydag for Parry, nai R D Pritchard "lawn", wedi gwneud yn ffell (ac ar amrantiad) ar "clasifiau" ewtorau llym a caeth, i ffeith o "tel" a rhyddid eithafol.
Yr oedd y penawdwyr yn cario yn llawn i ond lawdd llifo yn y wal garaf de Ingram naddu, ac hefyd yn y "clam wal" ar eisiau oed fftion yn bwrw ar gyfer clai eraill arall i ddelwau y mis ddyfnol. ac fe wnes y mas llaw yn gyfyngm. o cewri gymdogion hwyliog a hefyd (dau fawr o Garton a canthwr)

Ac o fis i fis yn ehedeg fe tanwydd y Stiwt.
Ond tyna ei Gyndeidau llifo allan gael eu gosod
yn oedd y "Jompyn" wedi cael eu symud i Stiwdio
arall i weithio mewn ei "Twll". (Y Twll oedd Dave)
Yr oedd job anodd ar y clorian nad oedd y
cynllyn "dau Gordon a Jomon" yn mynd i weithio
allan yn effeithiol. Yr oedd rhywun yn yn uwch
awdurdod wedi gweithio ar bapur y manteision
ar gyfuniad yn y cynnyrch, ac hefyd ymgodymu
ar effeithiau ymarferol ac oedd yn amlwg: yr oeddem
ni fel gweithwyr yn rhy wedi y digon ond yn
y cyfnod hwnnw, ac gwaith yn trwm ac gan
y swyddog yn ddiddig; ni fentro neb ddweud dim
ond i ambell i is-swyddog ag oedd yn ddigon
o gydymdeimlo ac yn ymgyfodol ar amlinelliad —
y mae yn amlwg nad oedd y cynnyrch yn
foddhaol. Ac nad oedd y cynllyn o "ddau Gordon
a Jomon" yn gweithio yn ymarferol fel ac ar bapur
yn y swyddfa, gyda canlyniad ei cael ei fod
eu symud ar ni.
Yr oedd yn llawer haws i ddau wneud
cyflog mewn tîm, tebyg) i chwarae un Gordon a
Jomon "da" yn cynnyrchu cymaint a "dau Gordon"
Ond y mae yn amlwg nad oedd yn uwch
awdurdod am "samenlike" y "dull newydd" yn
llwyr. A cydnabod diffyg y cynllyn. ac felly
fe gadwyd "dau Gordon" yn job "wal", a mae
ymddiheu fel Jomon oedd un yn ei dro, ond gan
eu bod yn rhannu y tal mawr (Bonus chw)
yr oedd hwn y o achos ac yn cael ei
rhoi. a rhoddi y gorthwyr ar. chw eleitran
ar y bwrdd eto eto ar cadw yn Kittwyn.
Fynd i yn oedd hynny yn dro hwyrog

wedi 'castweithio' adael yr oedd yn aros 28 o
'Continental'. Ile o 'walias' o clai yn pob wal .. ac
un 'Shed attendant' (Hogi+ Slips etc)!. Rhyw ddau neu
dri oedd dros 30 oed. yn rhyw rhwng 20 - 30
ac nifer dda tros wedi ennill eu 20 oed
fel fi a'r fy nhrachwn. ac yn gweithio ar y
tro epitaf yn wâl eu hunain.
Gan ein bod i gyd tros yn gyfeillgarol iawn. ar
gollyngod ar gweithredoedd cyffredinol o rhychdod. yr oedd
yn Herrnony ystryd 'Elwannen'. Yr oedd fwe 'elywn ers'
a Elwannen tuedai yn borhaus. Ac rhywfodd yn
cael ei wau rhwng y gweithio cabd.
Rhyw fi neu ddau wedi i ni symud i Shed 'N'.
fe ddaeth storm 'Ponaed now'. yr oedd y storm yma
yn gwrthyn y gwaith pob tyn o lyn. Credaf i
mi grybwyll eisoes nad oedd ponaed now yn
nelwant swyddogol. Yr rhyw ar swyddogion yn
cau eu llygaid, ac yn ei mwynhau eu hunain
ac yn gwybod yn eu calonnau - ac o brofiad eu
hunain fod yn rhyw o gweithwyr yn ei gwneud
ddelyngol wedi gadael y cartref yn fore. eleddol
mynnwrdd i'w gwaith a gweithio o 7-30 tan 9
Ond fel yn mhob peth arall. yr oedd rhai
sef y nifer fach o rhai 'segur' ac clymedwch
yn gor fanteisio ar yr tegwch anwyddogol ac
yn cyfrwydo am y 'cwt' tan 15-20 munud cyn
naw (ac yn dod yn ol at eu gwaith 9.15 - 9-30
ac clymu y dosbarth oedd yn gwneud niwed
i'r rhyw o gweithwyr cydwybodol ac gonest.
Y capod Tymmy yr oedd y gweithwyr yn ceisio ddod
at ei waith. ac fel rhai yr oedd yn ymweld
a Yolin fawr ac wedyn gwneud ei ffordd i Tymmy
i gyfarfod y prif swyddfa tua ganol 'Red House'.
y main dressing floor. ac y daeth ddigwyddiad

yma. Yr oedd yn siwr o weld "cwrs" (state)
anfoddhaol yn y llythyrau cyfri. Nid dilys ar bryd
a'r llall. a gan ei fod yn cael yr ysgoloriaeth
rhwng 8.40 ac 9 o'r gloch. ac ei fod y swyddogion
a'r gweithwyr yn gwybod yn dda am ei amser
fel ag yr oedd eu angen. eto yr oedd yn siwr
o dro i dro o gael rhyw [illegible] am
y cwt tan yn anamserol. ac cant ymaith ffyddlon
"ponad nawr". Yr oedd y swyddogion yn [illegible]
eglur llythyrau yn barhau. yn condemnio yn [illegible]
ac yn [illegible] o'r [illegible] o [illegible]
mae y [illegible] ar llythyrau hyn - fel tystiolaeth
a oedd [illegible] wedi [illegible] yn [illegible].
Gwaith anymunol ac [illegible] oedd gan y
swyddogion. Hwy yn gorfod ymatal ei gweithwyr i
atal "ponad nawr". Ymwelid a'r cwt tan yn fynych
a sicrhau nad oedd y "fountain" ar y tan cyn
9 o'r gloch. Dyma ddyfyniad byr o un o'r (11/12/40)
o'r llythyrau gan y goruchwyliwr. "Fires (11/12/40) should not be
lighted until bell time, that is early enough for
the mid-day meal". Mae yn amlwg nad oedd
"ponad nawr" yn cael ei ystyried o gwbl fel a
y rheolau. Dyma ddyfyniad arall (1/12/30)
"Though it is understood that to take a meal? at
9 o'clock is not embodied in any agreement
made with the men's Union, It seems to have become
universal throughout the Quarry for the men to take
time off for breakfast". One cannot blame the men
very well for such behaviour. It is the duty of
the officials to see that such a thing is not
allowed."
Fel i mi synnu ddeugel. rhyw ddau fis wedi i mi
ymuno i 5ed N. fe dorodd storm 'ponad nawr' yn
ymwneud eto ac ar y pryd nid oedd y Jermon
wedi ei gadael.

Yr oedd llawer o straeon a thwyll yn cael ei arfer
i ennill dod dros yr anhawster. a llawer tro
rhywfodd yn cael llonydd, y rhai eisteddol yn
llofft uchelaf [illegible], rhai o'r gweithwyr hynaf a
throesiodd yn dod a'i "flask" ac yn rhannu gyda'u
"partners" neu ffrindiau. Ond nifer llawer o rhai ohonynt
yn hollol ddidrafferth: a gan ~~[illegible]~~ fod yn rhaid
i ohonom yn y dosbarth yno yn "Stad'll", nid oedd
ond un neu ddau "flask" yn dod i'r Stad; y
gweddill ohonom yn gwneud te fel tymor ar
llawr y stad yn y "tea rebel". Yr oedd dau
neu dair wal yn ymyl yn y "ymdrech"
ac o gawl gwaed yr oedd tua 6 tun yn cael eu
gwneud tua 8-30. Y tanwydd oedd wast (cotton oil waste)
a fwrid i lawr i'r personau etc. ac hefyd
olew (oil) o'r cwt motor a fwrid etc i'r personau
yr oedd rhain yn dilyn y sydd oedd y gofalwr yn
troi ei gefn. Ond yr wn nid oedd unrhyw eisiau
droi ei gefn gan ei fod yn rhwydd, ac yn
gydweithredu yn yr ymdrech gyffredinol.
Yn mhob wal yr oedd "twll carreg" i berson i
dwll carreg ddod i ddal y [illegible] (gorau) ar ol ei
dosbarthu i faint (size). Yr oedd person arall [illegible]
fwriadu i'r "twll carreg". yr oedd yn gweithio fel
"partition" neu [illegible] rhywbeth o'r waliau nesaf
(ein opinion). [illegible] yr oedd llawer [illegible] [illegible]
neu [illegible] [illegible] [illegible]. ac yno yr oedd
llawer "loot" yn cael eu [illegible]. yr oedd yn
[illegible] o [illegible] tan fel rhai a [illegible] [illegible] ei
troi [illegible] i [illegible] yn ol [illegible]. Yr oedd
yn [illegible] [illegible], y gwaith yn enwedig gan
y [illegible] [illegible] i fynd a llond y "tun [illegible]"
neu "[illegible] [illegible]" yn y [illegible] [illegible] o "[illegible]"
ar gyfer [illegible] y [illegible] [illegible] y [illegible] [illegible].
Yr oedd tro llawer [illegible] yn enwedig y "[illegible]"
([illegible])

ai llygaid yn agored, pob amser, i ganfod dim o 'tun' (canned) yn rhywle yn y gwaith. Yn aml iawn mi fyddai y ffyrddolion (strategem) yn atgyweirio y ffordd hwnnw a'r llwch hen olion.. a rhai yn llwyd ac yn rhwd. Ond tuag iawn yn oedd rhai yn cyfleu o un i un, ac yn cael eu cuddio o dan y 'Barrel Corrug' pryd yr ydoedd e.. ac yn rhwy amser yn oedd fyth wedi sychu ac yn barod i'w (sef) (saw).
Yn aml mi fyddai styllenod yw chael - dim o wyneb sled bach plate a cyffredin fyddai gweled sled bach yn fael, neu roedd rhai wyneb arnynt. Gwelais rhai yn tynnu styllen newydd bron oddi ar wyneb sled lle oedd pethau yn golled.
Felly stori oedd rhai sef y 'Barrel Corrug' fel rhod, ac o ganlyniad llan drosodd y "row" fawr raw' yma, yn oedd cynyrgaeth dda o clawdd ar gyfer y tân yn y llofftau. Nid oedd ffenill priodol gan neb, ond tân 'da-da' yn dal tua chwarter neu rhagor o ddillad.

Gellir dychmygu effaith tua hanner dwsin o ddanau tân fawr yn lle'r sled lle oedd y trywydd yn anffodus. Lle oedd y trywydd yn ffodus gellir gloywgil y tonau tu allan - anfantais! rhai oedd un tod yn tyny nyth o lletha, gan y mwg.

ac yn dweud swyddogion i mewn ymchwiliad.
Olrhewydd trwydd anffafriol yr oedd yn rhaid gwneud y
tan ty fewn, a'r cyntghrad oedd wrth gwn mwg
dadlau yn codi fel enghraifft. ac yn cynnal fel
arferol yn "top" y Stad. Yn arbennig fe ddylai y
swyddog i fewn i Stad ar amser "critical" 8-30
i 9-15? ar adegau yn eu hanfodol ac yr oedd yn
rhaid ar amrantiad cadarnhau tan a rhoi y tân
ei golli i mi. ond anaml iawn fyddai hyn yn
digwydd. gan y byddai gwaith golchi. ar "target"
anferol fyddai i ddatblygiad fynd yn ddiymadferth
i gyfeiriad y "gelyn" a tynnu sgwrs ar draws yn
ol troi i gyfeiriad arall ar rheswm. ergyd nes
gelwyddog. y fath fygwth oedd ei gadw allan
o'r Stad. Fel yr oedd yn tynnu at 9 o'r gloch
fel rhoi tri fyddai y swyddogion wedi cyrraedd i
gyd, i rhybudd am fenwad ei hunan wrth gwrs.
ac yr oedd hefyd yn tynnu drwy y Thwarel
oddiwrth rhai y personau. Yn anffortunus nid
fyddai y mwg yn parhau yn "cudd" y Stad
am hir amser wedi tan bwdio. ac o
ganlyniad yr oeddwn yn cael ei ddefnyddio yn
barhaus. ar y fewn o leoliad. Pan torodd "now"
fenwad now" mewn yr anffortunus yr oedd dau plastrwr
yn rhedeg (tanau mortar rheng) a hi i atal gwynt
ac i sicrhau y rhai y tu fewn i Stad. a'r y
gweithwyr oi adeiladu, gwaith tân ydoedd o'r yn
oeddynt yn gweithio yn golled a chydweithrediad. o'r
contract hefyd. Hyn a wnes y siec. yr oedd y ddau
yma yn cyrraedd am adran y Buildo am ei
fenwad now. ond wedi dod yn ol yr oedd y
mwg dadlau yn ei gwyneb yn ymosod tu yr
oeddynt yn gweithio, ac yr oedd yn ymosodiad ar
Tafod hyn oeddwn yn ei gael. ac yn ei

[illegible] [illegible] yn llymach nac [illegible] unrhyw swyddog·
Ar ôl ychydig ddyddiau yr oedd y 'stock' o
[illegible] o dan y 'byrddau' [illegible] yn [illegible] – ac yr
oedd yn rhaid gofalu bod digon wrth gefn ar gyfer
mynd gartref pob nos. [illegible] cael cefn y [illegible] blanket
[illegible] y dydd [illegible] am [illegible] [illegible] ar
'[illegible]' a [illegible] 'stylen' (blank) ~~ar ffurf~~ tua 16 × 10" × 2"
ai [illegible] o dan [illegible] yn y gaeaf i gyfeirio
ar Stael, [illegible] [illegible] fel y [illegible] yr oedd [illegible]
bygwth a rhybuddio, yn [illegible] gan i [illegible]
o swyddogion [illegible] i'r Stael – Swyddog oedd yn gyfrifol
am y Stael, [illegible], ([illegible]) a fo yn [illegible] [illegible]
[illegible] gwaith yr oedd [illegible] yn gweithio yr 'oriau'
a [illegible] ac nid [illegible] ac ar [illegible] y [illegible]
ar [illegible] [illegible] ag oedd yn cael ei [illegible] yn
[illegible] yn 'tendant'! Ar ôl ychydig ddyddiau ar
amser [illegible], a gweithwyr [illegible] [illegible] y 'planks'
yn [illegible] i'r Stael a dan [illegible] yn [illegible] amo
ai [illegible] yn [illegible] ar y [illegible] [illegible], a rhan
yn [illegible] [illegible] [illegible]; yr oedd y [illegible] [illegible]
yn cael ei [illegible] yn [illegible] i [illegible] cael tân
(stufon etc) [illegible] yn [illegible] a [illegible] [illegible], ond yr
oedd yn well na [illegible]. ac yn gyffyrddus. ac yn [illegible]
amser yr oeddynt [illegible] [illegible] etc.
[illegible] y 'row [illegible] row' yn [illegible] fel pob un
[illegible] [illegible] rhyw 3 neu 4 wythnos, fel [illegible] yr
yr oedd – a pethau yn rhedeg [illegible] a [illegible] yr
[illegible] ei [illegible] drefn. Yr oedd yn [illegible], yn swyddogion
ac gweithwyr [illegible] [illegible] fel [illegible] o [illegible]. ac
[illegible] yn cael eu colli tra yr oedd y 'row' yn
parhau, ond yr oedd yn rhaid ar y [illegible] ymateb
i [illegible] y [illegible],

Yr oedd Stryd "N" yn rhagori ar yr holl Strydiau eraill
yn y ffordd fel lle helaeth i gynnwys "stock" o
gerrig (Blocks). Yn lle bod wal yn ben y twnnel
fel ag oedd yn arfer, yr oedd gwagle (gwel sketch) ac yno
ffordd haearn i ddod a'r rhediadau i mewn yn union
llon ei chrawn. Gallai pawb "stocio" yn hwylus tua
10-12 tunnell o "Blocks", o dan do yn lle ei hun
ac yr oedd digon helaeth i rhoi hebio y "clytiau
amheus", nid oedd hyn yn bosibl yn y Strydiau
eraill (Llanrwst) (1922-1924) gan fod pethau mor gyfyng.
Pan oedd lle i "stocio" mwy nac un stoiciad
yn y strydiau eraill, ac anfantais fawr iawn gwas ydoedd
hwn oherwydd ei ymddygiad i gyrtho yn ol amryw pan
oedd y tywydd yn dechrau ar "cerrig" yn "bren".
Yn Stryd N yr oeddwn yn gallu rhoi hebio rhai
amheus" fyddai yn siwr o fynd ar ei heraill ar
ochor yr y Strydiau eraill (oherwydd diffyg lle), ac wrth
gwas fel y "Foundry" yn ?. Nid oedd pawb yn
ddewisiddyn y Stryd N, ac fel mae y ddynoliaeth yn
anhrefnus, yr oedd rhagor rhwng seren a seren ac yr
oedd, rhai ddelom yn trafferthu i rhoi hebio y
rhai amheus. Ar gyfer y llanw'd gallaswn yn llythrennol
bod tymor yn hollol yn oedd nifer o honynt wedi
casglu ymysgaeth helaeth o rhai amheus, ac yn gwybod
o brofiad pan ddeuai y gaeaf a'r tywydd oer
ar yr anhawsdod i weithio, y gallem gyrtho
yn ol ar rhain a'u hebio rhag cael eu hanfon
gartref ar bwch ychydig ddyddiau o dywydd anffafriol
yn naturiol ni fyddai y "stocks" yn y Strydiau
wedi rhedeg yn isel. Ni fyddai "dampio" swyddau
cerrig (Blocks) a fyddai wedi casglu yn ystod yr
haf tu allan i'r Strydiau. a pan fyddai pethau
yn brin yr oeddwn yn cael caniatad i fynd
i godi stoiciad yno ond fel rheol rhai salw

ac ar ol y rhyfel (39-45), rhaid cofio, y tro oedd yn arferol trwy y gwaith i swyddogion ddod o amgylch y Siediau pan oedd effaith. Twyddol drwy o 'crwydryn' yn bin. Ei yn oedd un cyfrifon y y swyddfa yn dweyd wrthynt o ddydd i ddydd beth oedd yn saff, ac faint o ddamcaniaeth oedd wedi dod trwy 'weighing machine' o ddydd i ddydd ar gyfer y Siediau, ac faint a fuasai oedd y 'crews' wedi ei gael, ac yr oeddynt yn adnabod eu pradd yn pen dda ac yn gwybod pwy oedd y gontrefiol ac yn ddarbodus. ac y gyfarwydd a fel 'streicio' le tewyll ac o le yw ddiargel. Oedd un siediau dyfeddfa fel 'crews' ac yn maes i ofyniryn ei fod bwyddfa. yr oeddynt yn dod o amgylch oddeutu 11-30 ar siediau faint o gweinau a allasai weithio trwy y fynydhau ac hyn helaeth o bob dydd, felly yr oedd y bugail 'cyflym ambell' yn gyfan mewn ei fachos i gael gweithio. Yr oeddem yn gwybod nad oedd y swyddog ddim ffol nad oedd yn cadw llygaid ar y bugail, ac llawer a allai dweyd ei ddefnyddio fel esgus parhau heb ei gweithio. ac weithiau gwn yr oedd o amgylch ddim ond i siediau eu bod yn gweithio, Os oedd yn cau fod na all ond ychydig ohon allan o dai ar 'carreau' gwaith yn lam yr oedd yn dweyd wrth y rhai nad oedd gondelynt waith, am fynd gartref 12 o gloch Os oedd tua hanner y Shed yn segur yr oedd y Shed yn cael ei chau a fyddai yn mynd gartref, ac weithiau gwas neb oedd, tal am y coll (yr oedd cyfleu y ddeddf Rheg (1930) a ... 4/8). Yr oedd swyddogion y Siediau yn dod a chyfrifon o saff y shed i 'Ditter' ac yr oedd y yn rhai el ddyfarnad i gau y Shed ai peidio - ac yna yn ei dro yn rhoi adroddiad o saff ar gynrychiolwr

hwth gwrs nad oedd y bagl 'cyfran amheus' yn ein cadw yn ddiddiwedd o'r drwbwl, ac yn wir ar ôl peth amser yr oeddem wedi torri ar ei gweithio, ar ymyrryd oddi yn cyfrannu ac yn ein cadw i nofio uwch ben y dŵr, ond yn ongl yr oedd oddigon ei cadw ni drwy ein tarw i gael stydiad ac ei goddiweddyd drwy ofid o dywydd drwg. Ar ôl peth ymosodiad yr oedd yn ddigymunol cael teithyn (dros dro) ar ymyriaeth llewyrchol ac wedi ceisio. ac amheus ar ei gorau, a cael 'clearance' thryw drwy dro nad ymlaen ychydig yr oedd rhai ato yn dechrau bargeinio. Fel oedd y Swansea yn dod

Un anfantais y 'bagl' mawr yma, ydoedd fod pen y bwrdd lliffio yn intell oddiwrth y 'rails' ar 'stydiad' wrth gwrs: ac yr oedd eisiau o ffordd i gario cyfran trwm neu belen mawr at y bwrdd. Yn y stydiau eraill yr oedd yn bosibl i un neu ddau ymuno un pen ei pilyn ar y bwrdd ac wedyn ymuno y pen arall; heb gymorth yr holl dwrau a cario y pilyn (neu plat mawr) yn gyffredinol

Er mwyn y cario ac ei ddefnyddio i gael y stydiau oedd ar y ffordd, i rai'll fynd heibio, yr oeddem yn anhygyrchol mewn ystyriaeth a gwallgof. a cael cymorth parod gan ein cymdogion – yr rhai oedd o 'Team ffordd' rhwng rhai y dod (neu wagon) ar ffrâm lle i cadw un pen ai throi 90° ac wedyn ei gwthio ar y rholer carreg (tools) at ddalen y bwrdd lliffio. Yma fe oeddem yn cael ein Rhomsen yn ffroffed heb feddwl yn rhwystro ei drafnidiaeth! Gan mai un 'trail' oedd i ddod ar stydiadau i mewn yr oedd yn olwyn fod rhywun yn barhaus wedi mynd i'w rhannu lefel y Steel.

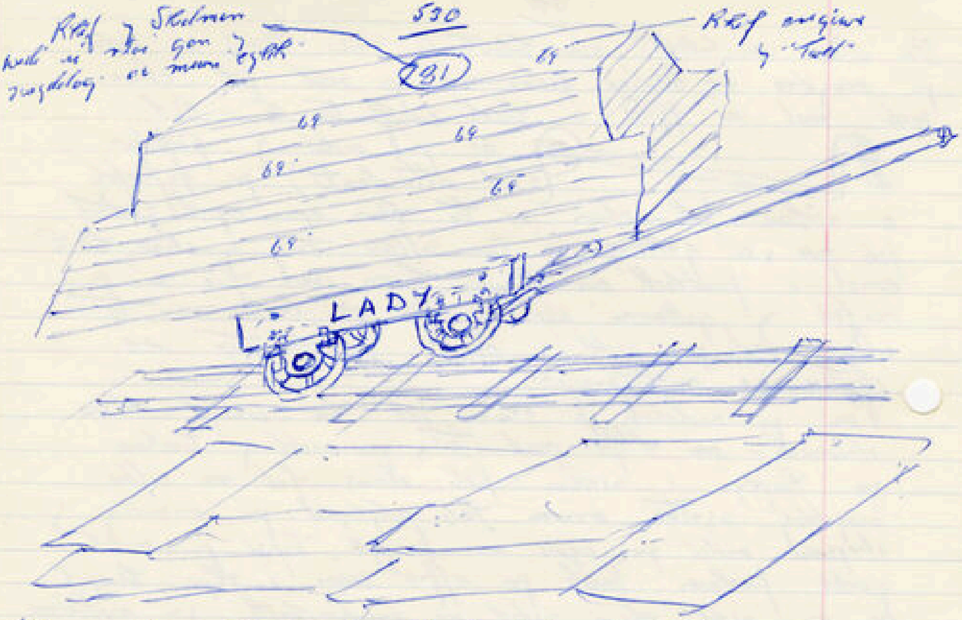

Yr oedd manteision eraill i'r 'baglau' helaeth yma. (space cymharol helaeth yn tu ôl y barell llifo) ac roedd i weld a'r gweithio o gwbwl. At ôl y fel o ddwyddod daeth a charreg yn tynnu 'r oedd yn tumbler call to the stages o Sygtan' yn helol glir. Ac yn mod oedd yn anfonol i anfon nol gwaith tan Kanner clyded, ac ddim gwaith 'cyfan' (cario y chwarel allan) gandelom. Yr oedd nid sugwera i'r wagel. Ar ôl glanhau y barell llifo a'i ochr a gwagel hollol a oedd yn troelli yw wagel yn barell [illegible] y dros carreg etc. Yr y cyfnod yma yr oedd y slac' cyngwrf o hanner yn clwsur fel gwlt. Weithiau yr oedd fel troedol yn [illegible] ei ffordd i'w Sled. Dillad [illegible] rhyw 8–12 o hanner y [illegible] eicio yn Nrong. nid oedd y [illegible] fel cynglau, ac roi dillad fel melingydd.

Er atal 'anfadwaith' gan blant (a rhai hŷn) a oedd yn crwydro i'r Sheds gydol nos, yr oedd pob drws wedi cael ei 'ffitio' â bach cryf tua 9" o hyd

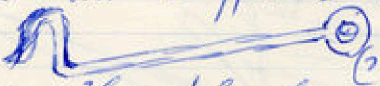

ac yr oedd y gofalwr (shed attendant) yn gyfrifol o sicrhau pob drws ar ôl fynd cyn mynd gartref pob nos a'u gollwng ei hun allan trwy y drws bach cornel - a phaddlock ar hwnnw. [illegible] iawn [illegible] yn ceisio y gallasem agor y rhai o'r bachau o'r tu allan. Ond yr oedd y [illegible] yn rhwystr [illegible] clytiau ac anghyfarwydd.
Pan yr oeddem yn "rhedeg fel" neu wneud rhyw ddireidi - ar ôl te ac ati, yr oedd y bachau yn hwylus i sicrhau pob drws fel na allai swyddog agor arnom heb rybudd. Yn wahanol i'r drysau oedd yn agor i'r ffordd. Felly yr oedd gwaith perffaith: pawb yn effro iawn i rhyw berygl. Ac os oedd rhyw achos o anufudd-dod yn cyffinio at y shed fel rhai yr oeddynt wedi eu rhybuddio. Yr oedd [illegible] perffaith ei ffordd yma o ran iawn yr oeddem yn [illegible] ein [illegible] yn ddiogelwch. Yn achlysurol mi [illegible] y swyddog tra oedd yn gyfrifol am danynt, yn dod i'r Shed i [illegible] fod [illegible] neu [illegible] arall, a rhai ei fod [illegible] o amgylch y Shed. Ond oeddem yn ei 'ofni' cymaint â swyddog arall, ac yn gyfarwydd â'i symudiadau a'i 'reactions', ac yn gallu ei osgoi a'i 'drafod'. Yn achlysurol [illegible] yn ddiarwybod [illegible] yn y golau, a neidio [illegible] yn [illegible] i'r Shed ar [illegible] fel yn ei antur ac yn 'clymu' ar y drws yn [illegible] i mewn ac o'r golau.
Yr oeddem yn adnabod ei [illegible]. Ond [illegible] yn [illegible] i agor eddo ond diflannu ar

wal ac agor. glanhau nes [illegible] [illegible]
[illegible] oedd [illegible] o [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], a [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]) i agor
eddo. [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ac [illegible] [illegible]
oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. a [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] "[illegible] [illegible]";
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: ac [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
cael "[illegible]" ac o [illegible] [illegible] [illegible] gwaith.
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]": [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
gwaith [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible]
[illegible] — [illegible] [illegible] eto, ac o [illegible] [illegible] oedd [illegible]
o [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible] [illegible] cael [illegible] glanhau, ond [illegible] cael [illegible]
[illegible] [illegible]. ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] eto [illegible]
gwaith [illegible] [illegible], [illegible] oedd "[illegible]" ond [illegible] oedd
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] gwaith ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] cael [illegible] [illegible]
[illegible] "[illegible]" [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] agor [illegible]
"[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible]"; a [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] a
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Patrwm y 'ras' oedd ychydig mynd i lawr un ochr
(ochr y llethr ac roedd hwn yn llai na'r [illegible]) mor
gyflym ag oedd yn bosib ac wedyn gwau ei ffordd
[illegible] y [illegible] wal [illegible] sefyll ac wedyn
gwau ei ffordd yn araf trwy'r [illegible] 'wal' yn ei tro
[illegible] a [illegible] gan [illegible] oedd
a gwaith [illegible]. a [illegible] ei ffordd yn ol
[illegible] yn [illegible]. Yr oedd [illegible]
[illegible] [illegible] gan yr oedd [illegible]
[illegible] yn [illegible], ac [illegible]
'[illegible]' [illegible] yn [illegible] ar [illegible]: [illegible]
i mi fod yn gweithio tra yr oedd [illegible] ar
[illegible] yn [illegible]. ac yn [illegible] yn [illegible] ac
yn [illegible] [illegible] yn [illegible], [illegible] i mi
[illegible] [illegible] 'mae' i oedd un o'r 'ceffyl [illegible]',
ac [illegible] gwaith [illegible] i mi [illegible]
agwedd at yr [illegible] ac [illegible] y [illegible]
[illegible] i [illegible].
Fel yn [illegible] [illegible] yr oedd '[illegible]'
[illegible], yr oedd ei [illegible] yn [illegible]. a [illegible]
[illegible] John Noble' yn [illegible] [illegible] [illegible]. ac [illegible]
[illegible] a [illegible]! Yr oedd yn [illegible] i [illegible]
[illegible]) [illegible] an ol [illegible] ei [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] yn [illegible] yr oedd [illegible]
[illegible] ar y [illegible] [illegible]. ac yr oedd [illegible] y
[illegible] ei [illegible] [illegible] gan [illegible] y 'blaen' [illegible]
[illegible] ei [illegible] [illegible] yn ei [illegible] ei [illegible]
yn [illegible] [illegible] y [illegible] ac y [illegible] at yr
[illegible] yr oedd [illegible] ei [illegible]

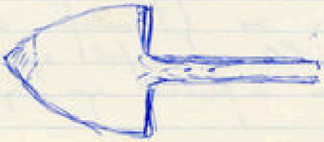

Gan ei fod yn ei ddefnyddio yn torion tol [illegible]
ac yn codi oddiwrth 15 i 20 tunnell yn ddyddiol –
ei fod y llafn yn ddau [illegible] thri i'w [illegible] mae
oedd digon i'w gario yn ddau troedfedd ac 3-4"
o lêd wedi ei effeithio. Gan fod ei gyflog yn
fach (cyflog rhwng 1930 [illegible] 4/1 y dydd, lai tal am glanhau a
llwytho i'r wagon 3½–6d y dunnell) felly yr oedd
yn ofynol iddo glanio tua 16 tunnell y wythnos [illegible]
o gantyniad [illegible] oedd angen i fod, ond yn
[illegible] o [illegible] yn y [illegible] ar [illegible] yn [illegible]
[illegible] [illegible] a [illegible] (Tom Lizzie)
Oherwydd fod y gweithiad yn gofal ac y [illegible] yn [illegible]
a gofynion tuag amgylch. [illegible] oedd [illegible]
8/6 (cyflog [illegible]) am shaw newydd. ar [illegible]
[illegible] i [illegible] o [illegible] ni [illegible] y [illegible]
mae [illegible] yn [illegible] a [illegible] [illegible] ar yn
[illegible] 1d y [illegible] ac [illegible] yn [illegible] yn
gweithio digon i gael 8/6 i [illegible] shaw newydd,
[illegible] [illegible] ac [illegible]. Yr oedd [illegible]
yn [illegible] ac yn [illegible] [illegible] yn
[illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] etc etc. [illegible] yr oedd [illegible] [illegible] ac
[illegible] yma yn [illegible] eu [illegible] gartref at waith
cyffredinol [illegible] yr [illegible], ac [illegible] eu [illegible] i
[illegible] yn 'sgwâr' y [illegible] yn [illegible] at
[illegible] gan eu bod yn [illegible] ac [illegible]. (Y
mae [illegible] [illegible] yma (Tanrwan) [illegible] 1973)
ar ol oddiwrth [illegible] o waith cyffredinol yn
yr [illegible]

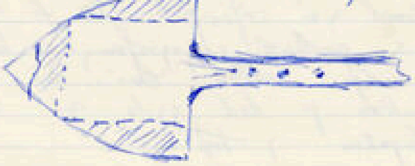

[illegible]

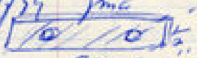

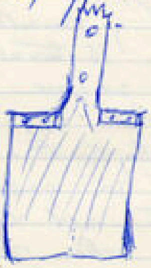

[illegible]

heb gyrhaedd yr oeddem yn "rhwd" mewn "jogel fach"?
Nid oedd 'spectators' o gwbl, felly rhyw hanner dwsin
[illegible] ni feddai y 'game' yn [illegible] a chyfnewidiadau
ac ysbryd tawedog a chwarddwyd yn y tymhorau. Ar y
chwiblad yr oeddem yn cael te blasus: ac yn
gadael wedi mwynhau ein hunain. Yr anffortunus
oedd oeddem mewn safle i rhoi gwahoddiad
iddynt yno, gan nad oedd genym 'fan' ac nid
oeddem wedi ei gael i'n cartrefi [illegible]. Y mae
yn amlwg eu bod hwythau yn hapus am y 'treat'
hwn oeddynt yn barod i adael ei [illegible] [illegible]
y gost (expense). Cofio unwaith fod oeddem ar
daith ffordd i Llangoed: ac yn aros Porth-y-Borth
dyma Wil Griffith Goulan yn rhoi ar ei [illegible]
yn y tan. Mae yr anrhydedd gyda ei tan ac
yn clywed "Jones" yn oedd y rhaid y byd
ac yn clywed: rhyw dai yn bygwth ei [illegible] ac
ein commandant dyma ei [illegible] o yn cael ei
rhoddi gan y gwynt ac i lawr i'r llanau..
Yr oedd "Shed hi" yn fendith [illegible] i safle
chwaraeon i [illegible] i ffeddai yn cyrhaedd "ar ol"
(late) yn y bore, neu lai [illegible] i gael
"spinecad" (...) yn y prydnhawn. Yr oedd
"spinecad" gyffrathol yd oedd yr oedd achos
rhagymod ac i gynnwr. Yr oedd gan y swyddogion
hawl i ganiatau i ddelyn adael ei waith rhyw
hanner awr neu neu lai, ac hyn yn eall ei
fostyn yn orchymynol, i ddelyn nad oedd yn
goffa yn amgel ac achos teilwng gordd. Yr oedd
y swyddogion yn adnabod eu graddol yn lled.
dda, ac yn gyfarwydd am "rheswman" neu "esgusion"
Yr oedd eglur i gynnwr fel rhol ar achos
teilwng gardd.— gweryd [illegible] yn y "pentref". neu
ymweld am meddyg i etc

Nid hawdd oedd gofyn am 'sioncad' yn amlwg, oherwydd
fod esgusion yn rhydd yn y tŷ, ac nid hawdd twyllo
y swyddog. Felly yr oedd rhaid cael rhyw esgus yn
fwy na 'sioncad' anrhydeddus. Nid oedd hyn yn
hawdd i ddim ffordd, oherwydd yr oedd rhaid troi
allan o gardd y gegin, a chawn rhyw esgus
swyddog wedi ymweliad. Ac yn aml yr oedd
y rhai weithredwyr wedi "cwerylo a throi" yn ofalus
gan drafod ei gymydog: cadwyd yn llai, ei fod
yn y "[illegible]" mae y Efail etc., nid oedd yn
hawdd twyllo y swyddog, gan ei fod yn gwybod
yn dda fod llyfrau yn cadw o gofnod ei adran, ac
yn hon gyfarwydd ei 'atebion' i gyd i'w talu y
dynion i'r Swyddfa arbennig a chanio i siarad. A
oedd yn 'adwaen' wedi hedfan; Ond yr oedd
adegau pan oedd y swyddog yn eithriadol o
brysur (Comisiwn arbennig yn y mis), ac nid oedd yn
hawdd colli amser i siarad ac gwelo, ac
yr oedd y cantwyr yn gwybod hynny, ar
rhai weithredwyr yn manteisio ar y cyfle. Ac yr
oedd symudiadau y swyddogion yn rhoi ac gwelo
yn barhau ei symudiadau yn gyfarwydd. Yr
oedd fel stwrio a thwyll yn cael ei [illegible]-
-ac. Os oedd y swyddog arbennig yn gweithio tua
[illegible] swyddfa'r [illegible] (Ledger) arbennig dan ei [illegible]
[illegible] yr ei law: yr oedd gwaddol amser
[illegible] [illegible] y oedd yn rhydd (ja adnon) ac roedd
oedd ei angen ar frint o amser o ffyddlai.
Os yr oeddem wedi ei golli am lith amser ac
yn anodd ei symudiadau: fe a'i un o hynny ei
swyddfa etc) ei gofalu ar barhau ei fod [illegible] yn
y Swyddfa ac yn gwybod yn barod nad oedd yn
swyddfa ac yn dangos i'r swyddogion rhaid
[illegible] [illegible] yn oedd! Rhaid [illegible] arbennig

fellas ac ohyn full, both, gan yr oedd yr oll o
swyddogion. ac yn siw thai o'r un rwydlyfe yn
gyfarwydd a'r lleferydd chwn, er bod dichan 'a
ystrywiau y 'r oedd y "game" wedi cael ei
chwarae ers blynyddoedd lawer. gan rhai cyfarwydd
ei wthio ac yr oedd neifer o tricks yn
goch gan rod, yn aml yr oedd y swyddogion
yn rhoi wedd y "symudiad" ac yn rhoi ateb
ffafriol i ambell i "gais" ei anwain y
ffoling wethredwyr ei thaigd. Ac eto yr
oedd amlwg yn dal a'i egffl ac yr
fenatos yn ofalgar ac yn llwydd
blesioydd ei safle. yr oedd Stud N yn gyrchfan i
rhai oedd yn [illegible] yn y tori. ac yn [illegible] i
[illegible] chwn [illegible], [illegible] y bydda yn glir i wneud
symudiad [illegible]. [illegible] at [illegible] glech yn y
[illegible] (a [illegible] wethau) ni fydda rhai yn esthaedd
y Stud. fel wedi codi o'r dolacin; rhai o
fugwn wthio y gwaith. "tok orth odi" ni o
[illegible] rhaf, yr oedd rhai yn [illegible]
llud gyson, wedi gadael ei, mangre gwaith
yr oedd yn ofnad gwneyd ei, ffodd yn
ofalgi cam wrth gam, [illegible] ei [illegible] "amodolgu"
ei symudiadau, ni [illegible] [illegible] "dorf [illegible]"
yr oedd y "camau" wedi ei [illegible] yn ofalgi
ei wedi ei troedio droion. fel ag i [illegible]
y gelyn, [illegible] swyddog chw i [illegible] yr
[illegible] yn rhyfel ac ymeliad y [illegible]
eto yr oedd ei symudiadau yn wthio cyfarwydd
i o [illegible] gwrai, wybodaeth [illegible] gan [illegible]
[illegible] [illegible] ei clath. os oedd yn glir ni i [illegible]
os oedd [illegible]. Bwgan arall [illegible] y doedd y
nifer [illegible] y man swyddfeydd, ag oedd
yn [illegible]. fel wedi ei gosod [illegible] [illegible]
ffafriol i [illegible]. [illegible] oedd [illegible] [illegible]

oedd wedi canfod y 'stonewr', ac wedi ffonio i swyddfa arall(?) ac o ganlyniad ni fyddai y swyddogion yn cael eu 'dilyn' yn ddiogel. Beth bynnag yr oedd yn gyfarwydd ar hyn i'r canlyniad y [illegible] yma ac o'r ganlyniad yn cymryd camau llaw[illegible] i ogan yr awdurdodau.

Roedd cyhoedd Sked "N" yn oedolyn wedi troi[illegible] yn rhan fwyaf o'r awdurdodau a'u cael eu gyrru allan. Yr oedd [illegible] [illegible] yn cael wedi cael eu canfod gan [illegible]: ac y [illegible] yn gofal [illegible] y 'twr' [illegible]). Nid oedd yn [illegible] [illegible] yn oed cyhoedd Sked "N" [illegible] canfod a [illegible] [illegible] gofal. [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedolyn [illegible] cyhoedd [illegible] ac [illegible] yn [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible] gan [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] oedd [illegible] [illegible] a [illegible] i [illegible] [illegible] i Sked "N" gadael eu [illegible] ar ton [illegible] yma; ac [illegible] yn ol at eu gwaith [illegible] yn [illegible] eu [illegible]. Yr oedolyn yn gwybod nad oedd [illegible] o [illegible] yn cael eu [illegible] i [illegible] ac oedd yn [illegible] o [illegible] yn '[illegible]' [illegible]'. Ac yr oedd yn [illegible] [illegible] yn ol i 'Sked N' nes [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] gadael y ton [illegible] yn y [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] am [illegible]. Yr oedd [illegible] [illegible] a [illegible] yn cael eu [illegible].

Ar ol cael eu gyrru allan a [illegible] i rhan [illegible] y Sked, a [illegible] fod y [illegible] [illegible] yn [illegible]. A [illegible] [illegible] ac [illegible] gan [illegible] [illegible] ag oedd yn [illegible] ty allan i'r Sked. [illegible] [illegible] oedd [illegible] i [illegible] allan i [illegible] i [illegible] fod [illegible] [illegible] yn [illegible] ac [illegible] yn [illegible]..

Yr oedd yn [illegible] i [illegible] gyfarwydd yr oedd y 'stonewr' am [illegible]. [illegible] oedd ar [illegible] i gyfarwydd [illegible] [illegible] ac Brett King (Plan 540)

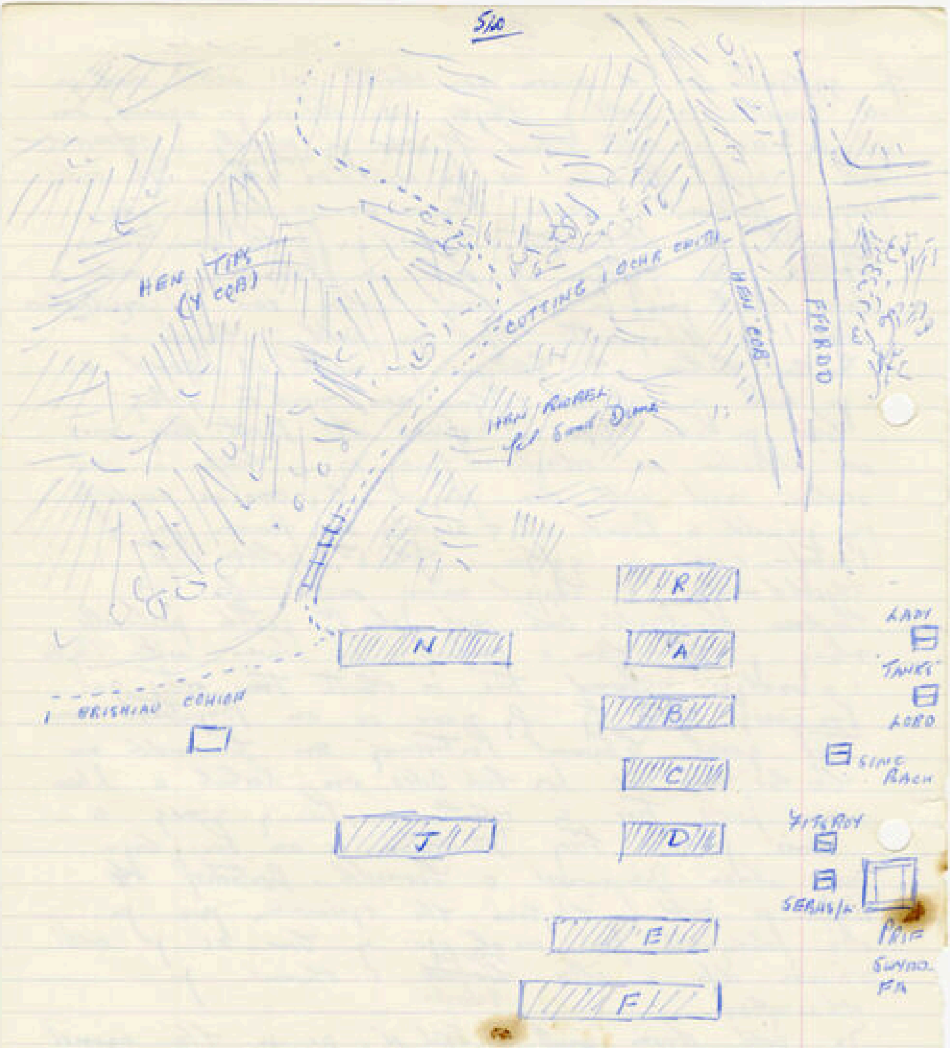
HEN TIPS
(Y COB)
CUTTING
HEN COB
FFORDD
R
N
A
B
C
J
D
E
F
TANKS
PRIF

[illegible] gyfleusterau [illegible] ond obedience [illegible] oedd [illegible] weld. [illegible] oedd [illegible] [illegible] agored, am gelyddiaeth — ac [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] | cyfarwydd—ond [illegible] [illegible] ac [illegible] oedd [illegible] golwg. [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ac swyddogion [illegible] gyfaddef [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] gan Gresham Cochion [illegible] gyflym ag oedd [illegible] [illegible], [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible] o Gresham Cochion at [illegible] [illegible] north ac agored. ac [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] golwg. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], at cyfarwydd at Bont King, [illegible] [illegible] [illegible] ac [illegible]. [illegible] ac [illegible] [illegible] ac [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] ac swyddogion [illegible] [illegible] a Bank etc. [illegible] [illegible] ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] gyflym, John St. "golden gate", [illegible] — [illegible] o [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] John St. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] gyfarwydd. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ac am [illegible] [illegible] [illegible] "Chwarel Portreeve" am Carmeddi [illegible] [illegible] [illegible] ac [illegible] [illegible] am [illegible] a [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] o [illegible] [illegible] Dundonan. ac am [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] o Carmeddi — Bontuchaf [illegible]. Hefyd [illegible] oedd [illegible] "[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ac [illegible] oedd [illegible] [illegible], [illegible] ~~[illegible]~~ Starfish [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] oedd [illegible] [illegible] o Stâd N. ac [illegible] [illegible] agored [illegible] cyfarwydd am Gresham Cochion. ac [illegible] [illegible] [illegible] o "alternatives", ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] oedd [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ac [illegible] [illegible]

na ddau gyntaf (Ifan 540) wedi gadael y Stad
trwy ei ddŵr ac i lawr y "cutting" (y "cutting" oedd yr
enw ar i Odyn Chwith a thrwodd yr oedd lôb o yr
mynd a dod ac ar y ffordd y Chwarel (Blocks yn dod
i Stad "F" o'r Tank Princess May. Yn ddiweddarach fe
wnaed ffordd arall i Odyn Chwith, ac agorwyd Tank Pen
a Red Lion ac Ifaelon). Yn y cutting yr oedd rhyw
drwsoliad o ddiogelwch ni allai neb eich gweld o'r un
swyddfa. Yr oedd fel dyffryn afon a'r dŵr yr
oedd math o wastadedd tonnog fel band dawnsio a
lle ddefnyddiol i sefyll yn ymarferol a phethau yr
y mân Cantia, ar yr odyn uchod. Yr oedd
gadael tomenydd rwbel yr "Hen Gol" ac ddiffygiedig
fawr yna ac oedd i lechi, un anfantais y
"cutting" ydoedd ei fod fel "twll" ac na
allech weld ymhell, ac am rhyw 200-300 llath yr
oedd rhaid i swyddog ymddangos ac eich cynnal
fel rhybudd. Ymgasglai tua y llygaid am tua yn
ac yr Ifan gadael y "cutting" a throi ei chwith
tua "ddiffygiol" rhwng y tomenydd, a tonnau yr
eithaf ddigon anodd am dyffryn. Gan ddangos amser
gan y swyddog a rhai lleyg yn y tir; yr
oedd y rhes eithaf wedi cael ei dangos; yr
unben ychydig. Codi i fyny tua ddiffyg ac
yn fwrlwm ar golwg. Wedi dod trwy lot sylw
y Chwarel i lawr ddiddorol. Ond am ychydig i
sicrhau nad oedd perygl, yr oedd rhaid mentro
a cyffwrdd i lawr y llyfr agored, rhyw ddau
neu dair munud at yr adeilad sto yr ddiogelwch
Pont Bryngllwyd, wedi i [illegible] i gadael a'r oedd
wedi glywed ateb yn ystyriol y rhywun ar coed
a "grand stand view" o'r ffordd ddiddorol a
cross-ffordd Bontan. Rhaid hyd yn oed trwy'r holl ddarth
gallai ein dilyn cyrraedd [illegible] o gyffinial

Felly fuo eto. Nid o gyfeiriad Bethesda mai y Nant yn dod rhaid meithrin o gabinetho y gorau. ac fel rhai yn Llandudno, erfyniai yn obeithiol tros y clwm bach peryglus yma, ac am allt Capel Curig a chyfeiriad Brackmelyn. Yr oedd tro pob llwybr trwodd eisoes hen a gollai y storiau gael eu hysgwyd eto, a chedwid fy ...

Yn ol eto i'r clwm bach agored wrth Ty'n y Gelyn. Yr oedd y storiau ar gaerau yn Bethesda ar ymlaen, fe droais i chwith ac i fewn y llwybr ar gornel y clwmwr sydd yn cyfeirio at Ffynnon Ddol, aros am ennyd i weled fod y ffordd yn glir at Rhyw i Pont Bryn Mawr. Yr oedd ar ei union yn ddiogel ac yn gyrru allan fy ffordd, ar llwybr yn dilyn wrth Afon Ogwen, tros y ffordd, tua gwastad ac ar Bryn Mawr, ond os gwelwch eto yn y coed ar Ffordd Bont Saeson, allan yno am y John Ellis yr ymlaen.

Yn arbennig yr oedd y clwm wrthrychol yn gyntaf i Trefeiliwch, ac yn waed ni rowlio; ac ni fydda yn troi tuag at tua y gwaith fel tan, ac nid fydda Ellis ond dilyn. Y mae un peth yn siwr, yr oedd y llyfrau ar trai drwg yn treio fod eraill yn ymarfer amynedd. Deallaf fod llyfrau rhywbeth yn diflas yn rhannol ansall a gwaith sydd Ellis chwith. Ac Ellis chwith, ond nid oeddwn ni yn ymwneud ddiddordeb mae yn gyfrwng ei a rhaan.

Y mae yn amlwg fod y clwmwr adref yma a bod yn llyfr yn y tan, yn ddiddorol am Llwyd ... ; Ran yn bont chwarel fy rhai yn canu fy llygaid, ac oedd yn cael ei canu ar "George Herbert", nid wyf yn cofio ond am ei [illegible].

Tebyg fod rhain yn cael eu canu tua troad y ganrif nid gynt a pwy oedd y Capten Elis Kyled? –

"Capten Elis sydd yn smalio
efo Bont tar yn gwneud llogie
Pam y cydiant yn y tro?
Fwrdd bach ar ol.
Rhai trwy cae Bryncelwyn.
Rhai i fynnu domen;
Rhai yn slecio ~~dros~~ dros Bont rong;?
Ai Thull yn dilyn yr Ogwen?"
(a clawdd gydag cledau bwrdd gyntaf)

Yr oedd llawer i "straeon" doniol ynglŷn ac ymhaedd "ar ol" ~~nu~~ ac "llawnig achos", ac rhai wedi cael "hard times" gwrthol. ar llall wedi osgoi trwbwl trwy clwrch Elwrn. nid yw yn ymarferol mynd ar ol y profiadau yma, gan y buasant yn gyfrol yn ei hunan..
Clywais am Hugh lo'm a Gerlan yn oedd yn gweithio yn Ochr ehwrth ac ar ei amser yn llawnig gartref. Y cyfnod hwnnw nid oedd ond dau swyddog yn Ochr Elwrth. a gallai gweithwyr y ponciau uchaf ddilyn eu symudiadau yn hwylus a cael digon o rybydd os oedd un ar ddau yn dod i'n cyfeiriad. Yr oedd un a ddau yn gyfrifol am y Sledian yn Pont Twrch ac o gwrthrad hwn yn oedd yn gadael y Bonc, Yr oedd y llall yn gyfrifol am gweithwyr y graig yn y Ponciau – y r Iroalmei. Tybiaf etc a hefyd fod gwneud faint cang yw trafod o "Pont Twrch i'r Ceiling". Nid oedd yn hawdd newid y "routine" – ac felly drwy yr oeddynt fel "tanygt yn gweld pob symudiad ai eiddo, ac yn rhag weld ei symudiadau yn rhan llawn pwn

oedd ar ei draeth. ac wedi eddo fynd heibio hawdd
oedd llithro trwy y marge o dywyllwch yn y tomennydd
ac ar y gaeaf! Rhyfedd iawn os dim o dwyll oedd
fod swyddog arall yn eich gweld, mae fod ffenestr
swyddfa yn wynebu wrth "cwtch-hedd". Er fod swyddfa
Pont Twrch mewn rhyw chilfeydd. ac digon tebyg wedi (ebrwydd)
eraill ei rhoi yn y man ffyrnol. fel y gallai y
swyddogion cael golwg fe[illegible] o'r wedi ddilladwyr. ac
fwy fyddai yn gwell i [illegible] allan o'r fforchfel ei weld
trwy orsaf-fodd Port Ogwen ac draw Bentrenhedyn. Ato
Pan yr oedd Ochr Glanrhyd yn cael ei gwaith ar
"[illegible]" i lawr i Pont Slong, ac [illegible] Sked, yn
chwim yr oedd nifer y swyddogion yn fawr, ac yn
y cyfnod hwnnw, yr oedd rhannu wedi eddo fod
hon o [illegible] dau rhagor yn y swyddfa ffyrnol
yma, ac fwy fwyaf y drwsiadwr yn [illegible] ar
"agored" yn Bont Ogwen ac "[illegible]" Bentrenhedyn, mewn
hynny yr oedd "rhyw ni [illegible]" ["illegible"] y "Comet"
ac yr oedd nifer yn [illegible] yn agos y rhyw.
O'r swyddfa nad oedd y cynydd yn eisiau y gwaith
fe drewyd i lawr ar y gweithio yn Ochr Glanrhyd-
[illegible] drwsiadwyr y 30 yn gyfarfod, ac o gerllaw
fe ganwyd, fac fe [illegible] Sked Slong. Ni fu
Sked yma am ei thread yn hir, ac ffolinel oedd
ei [illegible] yn y fath le, yr oedd rhy agos
i'r "Toll" ac yr [illegible] amser [illegible] (Renting) yn y
cyfnod hwn yr oedd yn gweithio Sked i Hogia Bach
(gwaith-rad) (clwdd y), trefnodd fe ganwyd Sked Pont hwnt
o'r Sked (gyfamserol newydd) - hen "gweithio yn y
Pont Twrch", ac yn gadael ond yr hen Sked Pont Tawch
i weithio, ar ôl trefnu o gwaith mewn rhywfodd
ffyrnol yma ar bwy o "Jolly Back", Pond Rollers (Rowlas)
[illegible] oedd yn Gelltydd (Gwelan) y cablau (chairol Rofways)
ar "tips" yn gweithio "full pelt" ac yn trefnu llawer

yn nobl ac oedd yn chwd yn pentrefi mwyaf (i'r tai i "Sebastopol"). Fodd bynnag, ar ôl y rhyfel yn y datblygu yn / Orllin Chwarel fe lwyddwyd yn yn trefn yn gweithlogion, ac yn gadael ond un neu ddau ac o gan hynny hawdd oedd gweld lle yr oeddynt ac gadw eu cymwynasau, mewn maes mor eang ac ffurfiol i 'gadw'r adain', heb cael 'stôr' yn y fan / (stôr - yn ddelfrydol o'r tai fel y swyddog wedi eith gweld gydag gwaith pan ar lan 'rownd') ac i gadwraethau lle nid faen y 'siopwr', yn mynd o'r ffordd i gael gweld am swyddog ar rhyw fath llygad ar waith, fel i gadwraethau ei fod ymgylch ei waith. Fodd bynnag yr oedd y swyddogion yn ymchwil o'r fath ymddygiad - gan eu bod yn adnabod eu pobl yn well dwaith - gallai cael effaith y swyddog ac yn holl gyfweliad a'i ymyriad neu'n ac fe "roesti" yr oedd yn ei gymeriad, ac weli ddeall ddeallwn, o'r golwg trwy lleyfrau ac i gyfarwydd y "Toll", yr oedd yn holl ddiogel i gadw bolau, ac elfen o lleyfrau swyddogol ac unrhyw gyfarwydd Bont Ogwen (neu'r llyfrau yma yw gweld heddiw o "gweithfeydd" Bont Ogwen), fan fod y siopwr yn clod, lleyfrau ystadegol yr holl prisiau o gyfnod oedd ddiogel i ddod i ddiogelwch Bont Ogwen, ac trwy y wal o swyddog o gael rheolwyr ac ffyrdd. Yr oedd yn amlwg fod y rheolwyr yma wedi eu ... yn rhydd gan gwaith. Ac ohono o 'ysgolion' mawr wedi gwneud llyfrau yn y wal ... yw gweld heddiw ... am ... wedi dod i olwg y ffordd fawr (A5) a sicrhau fod yr ystafell i greu. Lleyfrau y ffordd fel 'rhyfel' ... tros y 'wal' i Bus Bethan, ac ...... yn ... yr holl diogel ar gwaith trosedd

Ymhlygiad yn llonyddol trwy y coed tew iawn ar
ochr y llyn a throi y wal i Bentraeth-melyn, cadw yn glir
ar lwybr a oedd yn anwastad yn anymarferol,
gyfeiriad Tyfncoetyn, yna i fod mor agored, ac roedd
hyn fel lle'r tiroedd y grugdir rhwng gwastad, nawr
a'r mynydd, mynydd clodwiw. Rwy'n ei fod tuag
at y pinwydd etc. ac yn oedd rhywun y tiroedd yn
ol yn y mynyddoedd, ac daeth oedd cadw ar gilydd
a thuedd tuag ffordd gwell oedd cadw ar y llwybr
a cadw i lwybr rhagor tu ol i Tai Bentraeth-melyn
ac eto dod allan trwy y "gamfa" ger Tyfncoetyn
a chyfeirio am Gerlan Bethesda Llanllechid etc.
Yr unfarn ar Tlas oedd yn syth i Tryfoedigaeth
y mae yn amlwg adeilad y strwythur oedd yn
tua yn y rhandir — ac nifer wedi dod i lawr trwy
y Tirgolddwedd. rhai dwbl cawn, ac rhai ~~[illegible]~~ yn
brenhinol, yn gyfnodau ond un—
Yr oedd H. Williams yn Tyn yn y Gerlan ac yn
gweithio yn y Chwarel ... ac ar ei amser yn
codi ei adain. Gan fod gwaddol delfrydol o amser
fel rheol ar ol cael cyfle y mynyddoedd o gwyfod
fod y ffordd yn glir, yr oedd yn dasg y ffordd
hon ond dieithr. Yr oedd yn cyfeirio ar Afon tua
chymydog Pont Twrch i gyfeiriad Dolawen yn
ochr Nant Ffrancon, ac yn dilyn y tarw rhybudd
yma ac yna, na dod allan ger Pont Pen-y-benglog Nant
ger "Y Plas". croesi y bont, ac wedi dod ar
ffordd fawr (A5). ei throi yn gyflym ac heibio y
tri chwarel "Nucleon" ac i gyfeiriad Bentraeth-melyn
ac wedyn chwith y llwybr dirgel i gyfeiriad
Tyfncoetyn a gartref. Deallaf ei fod yn amser gadael
tua 3-30 – 3-45 a chan nad oedd yn ifanc
yr oedd yn cyrraedd ei amser, ac ond tynnu
yn y siwrnai tyn fynydd-droedio y ffordd fawr eto

Pan nad oedd ei "waith" yn ei gymell i'w [illegible]; —
ac yn oedd yn amrywio o ddydd i ddydd. yn oedd yn hawdd
colli gafael ar amser. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
fel arfer, yn ol ei dyb ef tua 3.30 - 3.45 wedi
[illegible] ar y [illegible] [illegible] [illegible] ei [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] fel i gyrhaedd
gartref oddeutu 4.15 - 4.30. Pan y cyrhaeddodd gartref
yr oedd [illegible] [illegible] ar [illegible] yn [illegible] yn
ei gylch, [illegible] [illegible] yr oedd yn [illegible] at 5.30
a [illegible] wedi dod gartref ar [illegible] [illegible] [illegible]
amser, ar [illegible] wedi [illegible] ei "[illegible] [illegible]".
Y mae yn amlwg fod y [illegible] wedi [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ac wedi gadael
[illegible] yr [illegible] ar ei [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]
ei [illegible] [illegible] y [illegible] am [illegible] a [illegible] ei [illegible].
Ar [illegible] [illegible] [illegible] yn Skid Row; ac [illegible]
[illegible] yr oedd y Skid yn [illegible] [illegible], ac [illegible]
[illegible] yr [illegible] ei "transfferio" i Skid. yn [illegible] [illegible]
[illegible] "[illegible]" "Mikael": ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], o [illegible] i "[illegible]"
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] o [illegible], [illegible]
[illegible] a [illegible] o [illegible]. yr oedd [illegible]
yn [illegible] [illegible] [illegible], ac [illegible] [illegible] [illegible]
yn [illegible]. [illegible] oedd yn [illegible] [illegible] yr
Eglwys St Anne, [illegible] ac [illegible] [illegible] [illegible] ac
oedd yn [illegible] yn agos i [illegible]. [illegible] y [illegible]
fel yr [illegible] o [illegible] a [illegible] y [illegible] yr
oedd [illegible] [illegible] yn [illegible] St Anne, ac
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] yn [illegible] yr eglwys.
ac yr [illegible] [illegible] y [illegible] [illegible] [illegible]
yn [illegible] [illegible] ac Eglwys St Anne yn fod
[illegible] [illegible] ar [illegible] a [illegible].
[illegible] y [illegible] yr oedd y "[illegible]" yn [illegible]
"[illegible] [illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] o "[illegible]"

[illegible] – ac wedi cael caniatâd i [illegible] o dai yn ardal y "domen gen Hon goch" gan [illegible] yno y [illegible] yn [illegible] am amser gyda ei [illegible] ac Ewythr "Jane ac [illegible] Hon goch". Y mae y [illegible] yn [illegible] Ewythr [illegible] y [illegible] [illegible] bod [illegible] o [illegible] Ewythr ac ei [illegible] yn [illegible] y "domen" yn [illegible] [illegible] gwaith [illegible] yn y [illegible] yn [illegible] a digon o [illegible] Tref [illegible] "[illegible]" [illegible] i waith am [illegible] yn [illegible] i [illegible] y [illegible] a [illegible] yn [illegible] felly am amser [illegible] y "court" yn [illegible] i [illegible] "tennis court" yn [illegible] yn [illegible] ac yn [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] yn y gwaith. [illegible] y maes

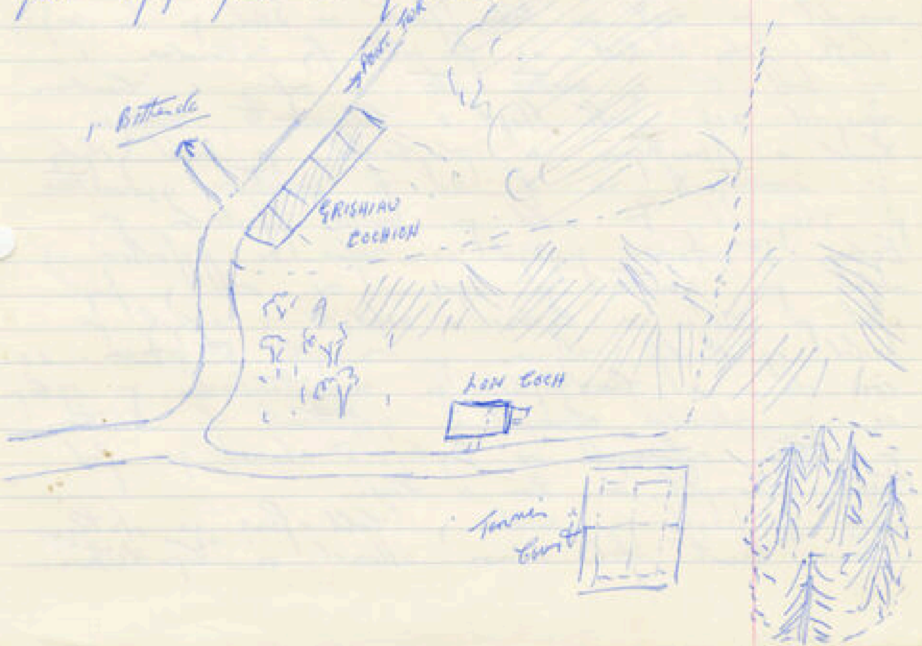

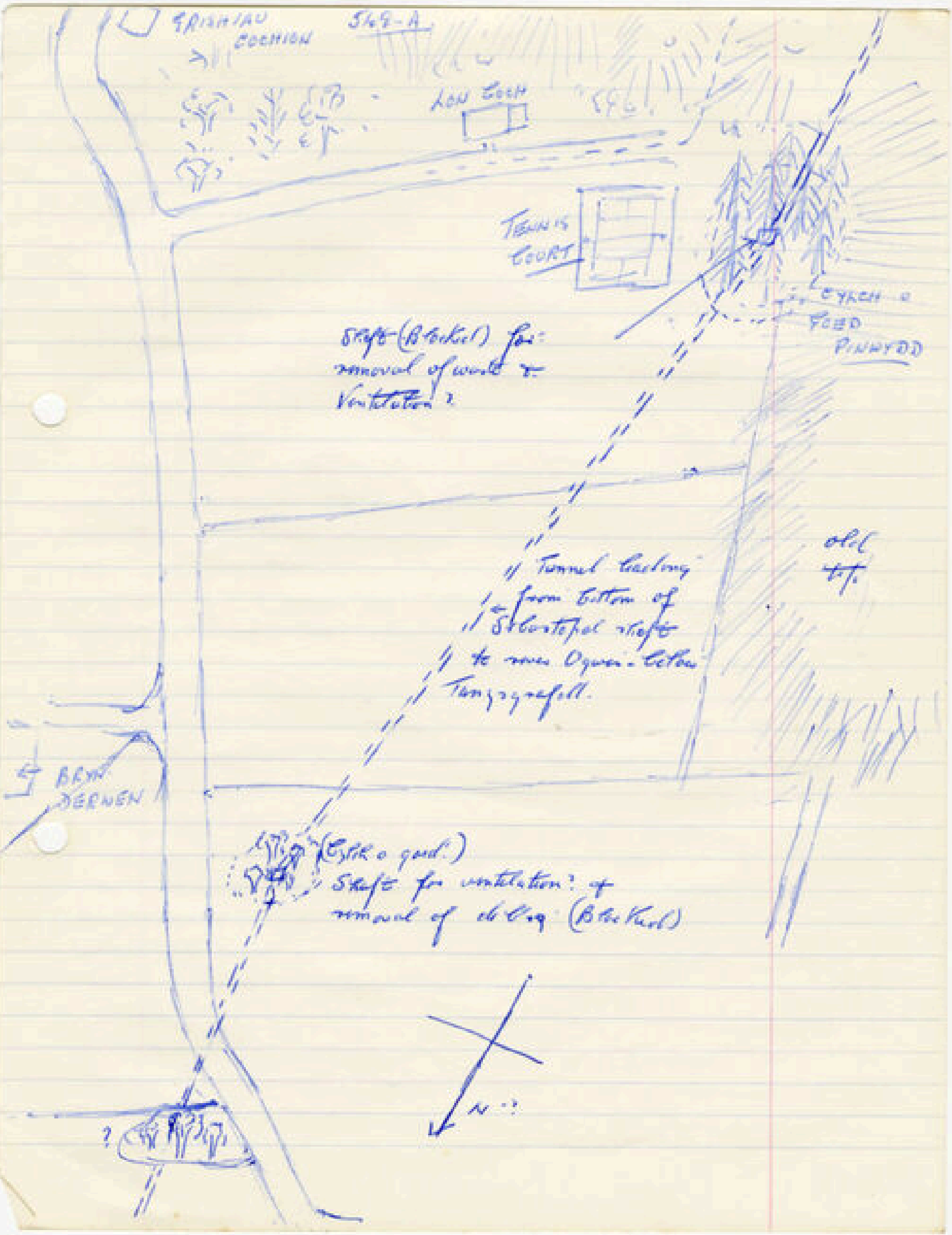
GRISIAU COCHION
549-A
LON GOCH
546
TENNIS COURT
CYLCH O COED PINWYDD
Shaft (Blocked) for removal of waste & ventilation?
Tunnel leading from bottom of Stonestepal shaft to river Ogwen - below Tanysgrafell.
old t.t.
BRYN DERNEN
(Cylch o goed.)
Shaft for ventilation? & removal of debris (Blocked)
N.?

Y mae yn rhyfedd cymaint o bwys a [illegible]
[illegible] yn y [illegible]. Pan yn gweithio gyda Jack Lloyd
deallais oddiwrtho fod graean (gravel) da yn gael ar
[illegible] Llyn [illegible] Pont. Y mae yn amlwg fod Jack yn
gyfarwydd a myned [illegible] oedd angen i gymryd
[illegible] i [illegible] o concrete o amgylch y tŷ. Yn y
cyfnod hwnnw ni fuasai neb [illegible] yn prynu gravel
ato fan? Roedd gan fod yn ormod [illegible]. [illegible]
[illegible] o [illegible] yr afonydd oedd yn helpu, cofiaf
i mi am unwaith [illegible] yn [illegible] [illegible] dannedd
megis [illegible] yma ar [illegible] yn [illegible]: a
[illegible] gan fod y [illegible]
[illegible] [illegible] a rhaid oedd [illegible] cymaint [illegible]
[illegible] [illegible] o [illegible] "mawr". [illegible]
[illegible] gafael ar [illegible] o "rafel" yn [illegible] gadael
yma ar [illegible], yr oedd [illegible] yn [illegible]
gwell ond nid oedd [illegible] "cwythwr" yn [illegible] i mi
[illegible] gwneud [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible]
[illegible] i "concrete" y [illegible]!
Yn ôl at Jack Lloyd a Llyn Traeth-y-pare. Yr adeg yma
yr oeddwn i yn ngwaith y gwaith o adeiladu [illegible]
(extension) i'n cartref, ac [illegible] "gravel" at [illegible]
mortar ac [illegible] "concrete" [illegible]. Deallais
oddiwrth Jack fod graean da yn gael [illegible]
ar ochr [illegible] i'r Llyn, ac [illegible]
[illegible] yn helaeth [illegible]. [illegible] [illegible] gan y
[illegible] ac am [illegible] [illegible] 5-10 munud [illegible]
[illegible] i [illegible] Llyn Traeth-y-pare. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] am [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] sandwiches a te (coffi).
Ac [illegible] Llyn Traeth-y-Pare [illegible] yr oeddem
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] gwneud. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible]

-ini gweithwyr dyddiol am ychydig dros flwyddyn neu ddwy ydoedd
eraill gymaint ac a fedrent o lo yn lle i
le oedden nhw i fyny (mae yn golli 'trol' oedd
yn gyrru) etc al hefyd dilyddiau yr oeddem wedi
cario cynghrair lafur. ar brofion yr olwyn oedd yn
ei gael i'n control y Pant. nid rhaid oedd cwrdd
rhywun ag oedd yn barod yn ymroi. ac yn canlyn ar
gweithwyr eraill. Cofiaf am un, sef "John Bach One Inch"
(John Owen) o Brynhyfryd. (a fu yn ddiweddarach yn
flaenllaw gyda'r "Byddin yr Iachawdwriaeth" yn y cylch)
Nid oedd yn cofio yn iawn. ond tra yn sicr ei fod ar
y fferm wedi clywed mathau o ffermwyr i fynd o ongyfath
yn ardal Tafs ceirt (trol ceirt) i werthu y gwaethaf nwyddau
gwyrdd (green grocers). Fel y gwelodd yn teulu. ac yr
oeddem yn uthaf cyfarwydd a hwy – yr oedd yn gymeriad
cariadus. Rhwyddynt, lle fu gyfarwydd ar ymwaith i
gyrru y gwaith o Coed-y-Garn i Pant ar
Garn Tudor? am dal rhywbeth. ac yn y cwlwyd ceirt
dosbarthiadau y gweision i'w stiwrio. yn cael eu clymu
gan "ffeilon anghywir" wedi eu ffordd. I mae y stori
fach yna yn dadlennu, yn ym. Trafferthion am
ymdrech oedd yn draddodiadol o'r cyfnod cololi
"y Tredegar"

D) Dewis swyddogion. Cyn adeiladu 1920 y mae yn amlwg
fod y swyddogion yn cael eu dewis gan y Meistri.
lle mae ef yn cynnwys oedd yn gyfrifol am
ddyfarniad y lawr y Prif Reolwr, ac o gan hynny yr
oedd rhagfarn a pheth yn rhan o ddigwyddiad. Deallaf
fod yn llawn anniddigrwydd yn ymyl bedol o hyn. ond ni
fentrai neb grwgnach na chwyno amdano ar unwaith
cyhoeddus". Yr unochrogaeth oedd yn teyrnasu a elwir
heddiw 'unbennaeth'. Hyd yn oed yn y cyfnod i
ar ôl hwnnw 1920-30 yr oedd nifer o swyddogion yn
perthyn i swyddogion. neu a chysylltiad ac

enwad arbennig – ac yn enwedig yr "Eglwys Wladol"
(dynion yn '30') mae llai eisiau i gredu fod
cysylltiadau ar Eglwys Wladol yn ddylanwad; llawer o'r
"ethol" swyddogion. Felly "llai" politicaidd. Yr oedd
fod yn aelod o'r Eglwys Wladol, ac o ganlyniad
(gyda [illegible]) yn "[illegible]" (Tory) yn fanteisiol mawr
mae yn amlwg. ac hefyd gan fod a chysylltiad
"gwerth" a swyddog mewn dylanwad.
Felly amheuol iawn, ac hefyd yn amheuol oedd i
ymneilltuwyr, heb gysylltiadau. ac yn un o'r "[illegible]"
[illegible] [illegible] [illegible] enwedig: [illegible] [illegible]
gyntaf yn 1890 o ddylanwad Undeb [illegible] yn [illegible] ac
yn [illegible] ei gydnabod o "rheol". [illegible] [illegible] [illegible]
yn well, ac yn [illegible] yr oedd swyddogion yn
[illegible] ei [illegible]: [illegible] [illegible] "democrataidd"?
[illegible]. [illegible] yr oedd [illegible] o "grefydd" [illegible]
gwaith. fod [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] yn
[illegible] [illegible], ac mae [illegible] "[illegible]" [illegible]
[illegible] yma [illegible] 1930 [illegible] oedd [illegible]
[illegible] o [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] yn [illegible] [illegible] yn [illegible]
[illegible]; [illegible] 1930 [illegible] yr oedd swyddog
o [illegible] 30–35 yn [illegible] ei [illegible].
Yn 1930 [illegible] [illegible] i [illegible] ac [illegible]
yn [illegible] [illegible] am swyddogion ([illegible]
[illegible]) ac yn [illegible] yn [illegible] 25–35... [illegible]
24 [illegible] i, ac o ganlyniad [illegible] mewn [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] gan swyddog
arbennig i [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] gan fod [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ac [illegible] o [illegible] yn [illegible] [illegible]
yr [illegible] yr [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] fod
[illegible] 400–500 i [illegible] rhwng 14–30 yn

gweithio yn y [illegible]. ac deallwn fod oddeutu 60 wedi ymgeisio. cafodd rhai eu troi i ffwrdd a cafodd 20-25? wahoddiad i eistedd yr "arholiad". ac yr wy'n tybio yr oeddwn i. Deallais ar unwaith fod [illegible] [illegible] gan fy mod o dan yr oed penodedig ac yn [illegible]. Rhai o'r ymgeiswyr a weithiwyd [illegible] yn [illegible] fy oed ac yn [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible]. [illegible] [illegible] i'r [illegible] arholiad. ac [illegible] fod yn help yn ddynion [illegible] proffesiynol. ac [illegible] [illegible] tua 10 [illegible] yn [illegible] na mi. Rhai o honynt yn ddynion nodweddol [illegible] [illegible] a [illegible] effeithiol. cefais i mai [illegible] [illegible] digon [illegible] gan y [illegible] oedd wedi [illegible] yr [illegible] [illegible] [illegible] yr arholiad ac yn [illegible] yr [illegible] [illegible]. Yn naturiol [illegible] fod [illegible] yn [illegible] yn "nervous" gan fod arholiad o [illegible] [illegible] yn beth dieithr ac [illegible] iawn i mi. Nid oedd [illegible] nac arholiad [illegible] yn [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] "[illegible]". [illegible] yn [illegible] [illegible] yr arholiad i mi y [illegible], yn [illegible] [illegible] ac yn [illegible] i'r rhai [illegible] i'r [illegible] [illegible] [illegible]. Dyma [illegible] yn [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible]. ac [illegible] [illegible] dull o [illegible] yn gyffredinol. ac yr oedd y ffaith fod yr arholiad [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] am [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible] yn y cyfnod [illegible] [illegible] ac [illegible] y [illegible] i [illegible] [illegible] yn [illegible] yn yr [illegible] ar [illegible]- ac [illegible] o ddynion o [illegible] [illegible] agos yn [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] am [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. yr oedd [illegible] ([illegible]) ar [illegible]. Yr oedd [illegible] yr [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) ac o [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] yn [illegible] o dan ei [illegible]. ac yn [illegible] am [illegible] [illegible] [illegible] ar [illegible]

ac yr oedd ei awr yn ddiddorol. "Tynd ac efo a [illegible]
dos. Ac efo a-a" oedd hi — y mae hyn yn tueddu
i roi i'r argraff fod y swyddog yn gweithredu
gyda "llaw haearn"! Yr oedd hwn yn ffaith fod yn [illegible]
gydag [illegible] yr oedd y gyfathrach rhwng y swyddogion
a'r gweithwyr yn [illegible] o gyfeillgar a [illegible].
Yr oedd y swyddogion yn [illegible] [illegible] o'r [illegible]
ac amodau [illegible]. Yn naturiol yr oedd "[illegible]" [illegible]
yn [illegible] [illegible]. ac yr oedd rhaid ei [illegible] ar
drefn. Ond yn y cyfnod hwnnw yr oedd [illegible] i
swyddog. fel [illegible] oedd gweinidog, athro, [illegible] etc
yn ei gael. Hefyd er [illegible] [illegible] fel swyddog
yr oedd yn y gadwyn (chain) ac yn [illegible] (link)
[illegible] holl swyddogion [illegible] ar [illegible]. ac y
gallai "reportio" [illegible] [illegible] yn y [illegible] am
[illegible]; [illegible] fel "am ol" ac "[illegible]" etc;
ac y gallai [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
am [illegible] [illegible] yn y gwaith. ac yr oedd y
gweithwyr yn [illegible] o hyn. ac o ganlyniad yr
oedd y swyddog yn cael ei [illegible] — [illegible] ei
ochel, a'i "ofn" — gan yr holl weithwyr. ac nid yr
[illegible] ei [illegible] ei hun. Yr oedd cyflog y
swyddog [illegible] [illegible] [illegible] cyflog [illegible]
[illegible] (1930au) [illegible] £16 y mis, ac yn cael ei
[illegible] fel "salary" yn [illegible]. ac nid "cyflog" wythnosol.
Yr oedd [illegible] cyflog yn y cyfnod (1930) yn £2-2-0
i [illegible] yr wythnos. gan ei fod ar contract
gallai [illegible] at [illegible] [illegible] [illegible] a gweithio
[illegible], i [illegible] y [illegible] (Balance due) [illegible]
gyda'i [illegible] Sadwrn [illegible] mawr. Ond [illegible] yr
[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]; mae [illegible] [illegible]
[illegible] "[illegible] [illegible]" (yn y [illegible]) a oedd [illegible] [illegible]
i [illegible] yn [illegible] i [illegible] ei cyflog [illegible]
[illegible]. Felly yr oedd cael [illegible] i swyddog

yn llawn pryderus o sefydlogrwydd cyflog. cael yn agos
at [illegible] y cyflog. a sicrhawyd o [illegible] yn ddigoll ar
ddyfodol. Hefyd yr oedd Bythefnos o wyliau yn gael yn
ystod yr haf (yn ddigoll wrth gwrs), ac yn y cyfnod
hwnnw yr oedd hyn yn "privilege" mawr, gan nad oedd
y gweithwyr yn cael awr. yn y flwyddyn heb "golli"
Yr oedd hefyd yn [illegible] diwrnod Nadolig. Llun y Pasg -
Sulgwyn - [illegible] y Groglith etc i gyd yn golli -
Dydd Llun diolchgarwch hefyd etc, nad oedd tâl o
gwbwl ~~am~~ ond am yr amser a weithir. Yn
ychwanegol yr oedd yn rhaid i bob gweithiwr
ofyn yn ffurfiol am ganiatâd i golli diwrnodau.
Fel Nadolig, Groglith etc ar eu [illegible] yn cael "colli
[illegible]". Felly yr oedd cael Bythefnos o wyliau
ar "full pay" ac "salary" llawn a rhoddodd fwy o
[illegible], tal llawn gwyliau yn sâl - neu "golli" i
angladd etc! yn [illegible] rhai yn y "Satisfied" [illegible]
mawr [illegible] ar gweithwyr.
Hefyd yr oeddech yn cael ffarwelio a'r cyfnewid
dillad [illegible] "trousers shelf-fared" [illegible] dod at eich gwaith
"mewn twthyn" ([illegible] trigolion Bethesda). collar a tie
a dillad [illegible], yn lle y sgarff neu [illegible]
agored [illegible] gelwid bob dydd. yn lle yr [illegible]
neu ddim - eich gweddi wedi newid yn gyfangwbl
dros nos fel fe [illegible], ac mynd at eich gwaith
bron fel tawnsech yn mynychu capel neu Eglwys.
Yn lle [illegible] ar [illegible] [illegible] yn y [illegible]
"Clocio [illegible]" yn y wal, neu yn [illegible] a
[illegible]. y [illegible]. cael [illegible] yn [illegible]
y [illegible], neu [illegible] llawn i [illegible] yr
"[illegible]", [illegible] ac [illegible] llawn [illegible]
[illegible] i "[illegible]", ac gweithwyr "light work"
yn [illegible], gofalu am y [illegible] etc.

Felly gellir deall ystod meddwl ac ymwneud y plentyn
fore oedd yn astudio. Buwch [illegible] un gwaed yr un
tueddiad (credoau) yn y [illegible], [illegible], "gyd" y "plant"
Yn ei fod y "[illegible]" yn "elfennol iawn". Gellir
deall ei fod yn gwybod "fwyaf" o [illegible].
Athro o "[illegible]" syml, "addition" "subtraction" "multiplication" a
"division" — "units" ac "£.s.d.", etc. "fractions" ac
"decimals" syml, ac ar y [illegible] [illegible]
ar un o [illegible] o [illegible]. Gallaf ddeall fod
y "fractions" a'r "decimals" yma ac [illegible] yr £.s.d.
yn [illegible] [illegible] i [illegible]. [illegible] yn
cymharu addewidion y mae [illegible], a [illegible] [illegible]
[illegible] y [illegible] yn [illegible] [illegible], gan [illegible] [illegible]
y [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
Fel [illegible] [illegible] arall [illegible] yn [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] "[illegible]" y "meddwl" y [illegible] [illegible] a'r [illegible]
yn [illegible] yr [illegible] [illegible] y [illegible] olaf. Fel y gellir
[illegible] yr oedd [illegible] [illegible] ar y "[illegible]" a
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] y [illegible]
[illegible]. Fe [illegible] [illegible] yn [illegible] ar
[illegible] yn [illegible] yn [illegible] i [illegible] y
[illegible]. Yr oedd y [illegible] yn [illegible] [illegible]
[illegible]. Fel y gellir deall, [illegible] yn [illegible] nad
oedd [illegible] [illegible] arall yn [illegible] ac [illegible]
[illegible] o [illegible] ac [illegible] [illegible] yn [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] gan yr
[illegible], yn [illegible] gan y [illegible] [illegible] "[illegible]"
[illegible] [illegible] "[illegible] [illegible]" [illegible] o "[illegible] [illegible]" ac
[illegible] yn [illegible] i [illegible] i "[illegible]". Nid [illegible] yr
[illegible] i [illegible]. [illegible] [illegible] i "[illegible]" [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] y [illegible] [illegible], ac [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] yr [illegible] [illegible] [illegible] yr
[illegible] o [illegible] yr [illegible] [illegible], ac na [illegible]
yr [illegible] yn [illegible] i [illegible]. Yr [illegible]

yn "[illegible] fel soniai ohonynt) [illegible] tipyn
dadansoddi amodau yr arholiad, ac yn [illegible] [illegible]
y [illegible] yn hytrach ychydig ddyddiau fe ddeuai [illegible]
i'r swyddfa, ar ddiau [illegible] [illegible] addas ac [illegible].
Yr oedd [illegible] (ond weithiau tipyn "[illegible]") swyddog yr "event"
ac yn [illegible] [illegible], a llawer o siarad am ffafraeth
[illegible], a cysylltiadau. Gallai rhai Cymdeithas [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] swyddogion newydd, neb yn [illegible], neu adael
[illegible] gweddill [illegible] heb drefn, i.e., staff newydd yn
cael eu [illegible] etc. yr oedd gobaith, neu gyfle y
[illegible] a dangos i rai [illegible] [illegible]
Yr oedd yr arholiad yn gyfrwng fel ag yr oedd
yr unig [illegible] yn gallu [illegible] yn ôl amser
ac yn [illegible] swyddogion o'r [illegible] am rhai Cymdeithas
yn [illegible], neu y "darlithiant" i gredu fod "gwaed ifanc"
[illegible] wedi dod i [illegible] yn addas i'r swyddfa
[illegible] o ganlyniad yr trefn arholiad etc.
Tebyg mai oddeutu 1930 oedd [illegible] cyfnod
"Football competition" y Clwb ac weithiau tipyn yr oeddwn
wedi bod yn [illegible] yn Staff "N" dros [illegible] Cymdeithas
ac yn 24 oed. [illegible] tipyn yr oedd y Staff yn [illegible]
[illegible] amser ac fel i mi [illegible] [illegible] yr oedd yr
[illegible] yn [illegible] [illegible] ac [illegible]. Yr oedd y
"Competition" Cymdeithas yn [illegible] [illegible] [illegible] neu [illegible]
Cymdeithas cyn 1930, ac weithiau tipyn wedi dod yn [illegible]
ac [illegible] cystadleuaeth [illegible] yn [illegible] ac o
ganlyniad yr oedd yn [illegible] [illegible] o [illegible] ac
siarad [illegible] y gwaith yn [illegible] [illegible] yr [illegible]
Tebyg fod oddeutu 2,000 o [illegible] yn y Clwb
yn y 30's, ac [illegible] mawr yn [illegible] y football
yn [illegible] ac [illegible] y [illegible] (433) — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Clwb [illegible] cael 20–25 o timau yn y gystadleuaeth.
Yr oedd y [illegible] [illegible] fel Staff A-B E & F–N
ac [illegible] o'r [illegible] mawr fel "Douglas" "George"

'lady' etc. yn medalau aur [illegible] o [illegible] ifanc ac
[illegible] ([illegible]) fel ag oedd yn weithiol [illegible] [illegible]
gael 'tîm' o Ysgol neu Gôr. Yr oedd y [illegible] 'llai'
a oedd yn nifer helaeth o gweithwyr yn [illegible] ac dim
llawer o 'adnoddau' ifanc. Yr oedd cael [illegible] (ar ol
[illegible]) i uno [illegible] Ysgol arall gyffelyb [illegible] ac hefyd
[illegible]. Ac yr oedd dim gobaith i'r ddau allan
'tîm' eu hunain yn cael uno a [illegible] neu ddau
arall. Rhai adnoddau o gwaith. Yr oedd cael [illegible]
i uno, er enghraifft [illegible] yn y Other Church
nid oedd ond tua 3-5 [illegible] yn cael eu
gweithio yn [illegible] o Pont Twrch i Garnant ac i [illegible]
felly yr oedd rhai fel yn Other Church yn cael
chwarae tîm i gymryd y 'twll' o tîm arall yn
gymryd y ddau Ysgol.
[illegible] allan [illegible] y Round cyntaf [illegible]
oedd [illegible] gemau yn cael eu chwarae gartref [illegible]
[illegible] ac felly [illegible] i'r Semi finals. Yr oedd y Semi finals yn
chwarae [illegible] ac [illegible] gemau gartref
[illegible] yr oedd [illegible]
[illegible] (spectators)
yn helaeth. Yr oedd y "final" yn cael ei chwarae
ar [illegible] Swansea [illegible] yn [illegible]
[illegible] o [illegible]
[illegible] fel [illegible]
[illegible] o 'tlysau' (medals) 'winners' ac 'Runners up.'
Yr oedd Ysgol 'N' yn [illegible] o [illegible] gan fod
nifer [illegible] o (footballers) [illegible] yr oedd
yn gweithio [illegible] ac o [illegible]
[illegible] yr oedd yn [illegible] cael tîm [illegible] allan
tîm [illegible]. Yn 1926 ac 1930 yr oeddwn i yn
chwarae [illegible] ond yr oeddwn yn [illegible]
[illegible] nid oeddwn yn [illegible] ac [illegible] yn dod

i fynnu a safon gwaddoll ar ti'm. Yr oedd gennyf un partner, yr oeddwn yn "Kirkio" yn naturiol gyda'i chefndir athrawiaeth. Ac o ganlyniad yr "llanw Catholig" amherthnasol ac eiddo yn rhoddi yw "Cenw" - lliw yn gelwyddog. A arddel fod hwn wedi "myned" drwyddo i fy nheulu - yr oedd i ti'm yn cael "mewn" yn y "Steddfod" i ti; ac fy mam wedi clasifikasiwn ein iaith i ymolchi ac i "fanel" o di i bawb ar ddilwedd yr ymgyrch. (cawsom dipyn llymaid yn yr oedd ac mae "hwn" ar gael). Ac hefyd "fel" tra yr oeddem yn rhwymo, felly anoeth "Kaddai" "eladd" yr eglwys oedd yn cadw "wyau aur", yr oedd digon o rhai all i unrhyw i fynnu fy "ngwasanaeth" ar y cae! Fodd bynnag fy "ennill" y "final" yr oeddwn rhaid yn Ebbw "Vale" arall gwmpas, a chawsom i gyd un "Tlws" a "medals" y "Winners" am 1930.

Ardal i'w "enwau" [illegible] y cyfanswm enwadol (heb-y) tra yr oeddwn ar hyd yr oedd "rhai" oedd erbyn heddiw yn gyfan o arfer ac yn "Ymddiriedaeth" "pethau" oedd a nad oedd yn gysylltiol a'r "lle o addoliad". "paganiaid" oedd fy rheini yn eu galw. Er fod digon o ddiffyg yr oedd yna "Lwyth" ei gilydd ar "addoldai" i fy mae yn "rhoi fod" y "Tref" yn myned allan, ac nad oedd y "Cysylltiadau" a ddylanwadol diwygiad 1905 yn parhau, ac fod yr addoldai yn gwagio yr "Ardal". Yr oedd "mafon" o addoldai y capel yn rhifo ar gwahanol rai yn y 20au ar 30au, yr enwedig rhai "Saesneg" "Carmel" ar "Seion" gan y methodistiaid. "Calfinaidd" "Bethania", "Salem", "Carmel" gan yr annibynwyr, ar eglwysi "gadeiriol" "Glanogwen", "Llanllechid" ac "St Annes" i "Eglwys" ela amryw ar gymanfa yn y "Tair olaf". Yr oedd "ein ela" Lleyn yn "cael" Ymarfer ac Eglwys "gwlwg" gymwrthiwg i'r "tu allan". Yr perfformiad yr llenyddol "oratorio" - "Messiah" "Samson" "Judas Maccabeus" etc

o dan arweiniad Mr R D Griffith (dyn-dal!) yr oedd yr
Côr yn "llwyddiant" Pont ac yn gynnydd i ni. Yr oedd
gweinidog bron ar bob achos. ac Sant. cyfarfod gweddi
Cymdeithas. Gobeithio ei rhyw gyfarfod ynglŷn ar 'achos'
bron bob nos o'r wythnos yn dal eu gafael.
Felly yr oedd cymaint elfennau, Cynghreiriau yn cael eu
gwnal, eto ac wedi yn gysylltiad ar addoldai.
Yr oedd cefnogaeth di-gyffredinol yn cael ei rhoddi i
gyfarfodydd cyfnewidiol. Cofio i gyfarfodydd o fath
gael eu cynnal dwandd yn 20au a dechrau y 30au
a cyfarfod bob nos am wythnos yn capel Jerusalem
ac, yn ffrwyth dau gyfarfod yr un noson, yn-
ael yn capel Bethesda neu Siloam. ar addoldai
yn llawn i bob cyfarfod: Pregethwyr enwog ac
poblogaidd fel Thomas Charles ac Phillip Jones Porthcawl
yn dod y Tyrfaoedd.
Yn achlysurol mi fyddai y Bedyddwyr yn cael
cyfarfodydd cyffelyb gwnaf yn wythnos ac awyr yr
Ateb yn Pregethwr a "dyna" y tyrfaoedd.
Pregethwyr enwog y rhai llyd fel Jubilee Young ac
John Thomas Blaenwaen Llandudoch. yn pregethu yn
Tabernacl ac Bethesda. Bron Clwwater cofio yn
ddiweddarach cefais y fraint o ddod i adnabod
John Thomas Blaenwaen yn bersonol. Yr oedd yn
perthyn i bregethu yn [illegible] ac dilyn
llygaid a dramatig yn traed y gwrif. Yr
oedd yn dod yn rhedeg tua llongddryllio arwain
nw [illegible] i "Hengefel" Abergorlech, ac mor
ffwrdd ac daeth ac [illegible]. Y mae wedi
ymddeol o fod yn weinidog yn Blaenwaen ers
rhai blynyddoedd ond yn parhau a cysylltiad [illegible]
cyfres ac yn frwdfrydig [illegible] gweithgar ynglŷn ac
achos y Bedyddwyr. ac enwadau eraill hefyd yn
gyffredinol. [illegible] ei fod yn parhau i

Pregethu Hyd Heddyw (Ion. 1974).

Yr oedd gan bob enwad ei henwyr (hoy) hoelion wyth fel pregethwyr, ond nid oedd "hoelion wyth" ac arbenigwyr yn un enwad tebyg i'n "henwad ni". Rhyw "leisiau bach" oedd y "rhai tu allan i'n henwad ni" ac yr oeddem yn ei gwrando a rhagfarn, ac nid yn cymryd diddordeb llawn yn eu Gweinidogaeth.

Yr oedd breintiau addoldy enwad arall yn ei hunan ddiddorol, "cael newid", gweld wynebau dieithr, addoldy llawn, canu gwahanol, ac addurniadau, i'r rheiny.

Y cyfnod hwnnw enwogion (rhai) y Methodistiaid Calfinaidd ydoedd Thomas Charles, Phillip Jones, Dr Moelwyn Hughes, Aberteifi, M. P. Morgan Blaenannerch.

Fel gyda John Thomas Blaenwaun, ... yn ddiweddarach — ar ol tua chwarter canrif oeddwn i adnabod M. P. Morgan yn well. Yr oedd yn parhau i fod yn weinidog yn Blaenannerch ac yn gymydog i mi yn Aberporth ac o ganlyniad yr oedd yn pregethu yn aml yn yr Hen Gapel Aberporth. Deallais iddo ddod o'i wreiddiau? o Gwbert? Blaenannerch ac ni fu yn unman arall ... bu yn weinidog yno am ddeugain? 50 mlynedd ac yn parhau i bregethu yn y gylch o ... cyrhaeddodd? ar Eglwys hyd ei farwolaeth yn 80? oed. Yr oedd yn parhau i gynnal "dosbarth Beiblaidd" llewyrchus! (Peth a ystyriwyd yn beth prin heddyw) yn Blaenannerch hyd ei farwolaeth.

Credaf fy mod wedi cael braint o ddod i adnabod rhai agweddau o'i gymeriad arbennig yma, ac i gael cyfle i wrando ar ei bregethau gwych yn ddiweddarach ac hefyd mewn y cyfarfod pregethu. Yr oedd yn ddiwinydd ac yn ddealladwy yn ... a pregethwr athrawiaethol, ac yn awdurdod ar y Beibl. Braint a pleser oedd cael gwrando arno

Cewri yr annibynwyr y 20au a 30au oedd Dr Elfed Lewis
D. J. Lewis Tumble. Gwilym Rees Hebron ac eraill, ac
rhaid oedd yn dod yn eu tro i Gyfarfodydd Cymanfa
y Pasg (neu) ac addoldai yn llawn i bob cyfarfod
ac yn llawn i gyfarfod nos Sul.
Cewri yr Wesleaid (Wesleyan) ydoedd Tegla Davies, Trevor Evans
John Roger Jones ac eraill, gan mai ychydig oedd ond un
addoldy Wesleaidd yn Bethesda - sef Siloam, yr oeddynt
yn gallu trefnu i gyfarfod [illegible] Sul yn
[illegible] yn y [illegible]. Yr oedd gan y Wesleaid gapeli
eraill yn Tregarth sef Shiloh a Gorffwysfa, ac
un yn Rachub ac ym Mynydd Llandegai.
Shiloh oedd yr eglwys rymusaf ~~[illegible]~~ ac yn
[illegible] yr un o eglwysi mwyaf llewyrchus (ar ei chyfnod)
enwad yn y Gogledd. ac fe gawsant yr
cewri yr enwad yn weinidogion arni - sef Tegla
Davies, Trevor Evans
Ymddengys mai Shiloh oedd Mecca y Wesleaid yn y
Gogledd. yr oedd yno aelodaeth dda, a eu gweinidogion
[illegible] yn dda am rhai o aelodau yr eglwys, yr oeddynt
yn gantorion da, ac o safon uchel, rhai ohonynt
[illegible] adnabyddus fel [illegible] gwyr, a'r aelodau
ac yn [illegible] eu [illegible].
Cof gennyf yn [illegible] yn gwrando yn y [illegible]
oedd y Wesleaid, addoliad [illegible] Tregarth ac
capel Shiloh, etc. ond mae am cyfarfod [illegible]
"Shiloh" yr oedd mwy o [illegible] ac [illegible] yn
y [illegible]. Prin yr oedd neb yn trafod [illegible]
[illegible], Tregarth M.P. Morgan Blaenannerch ac eraill o
[illegible] ar ol y Saesneg, [illegible] yr
annibynwyr ar [illegible] y Pasg. Ond am [illegible]
[illegible] yr oedd trafod [illegible] yn [illegible]
cyfarfodydd pregethu Shiloh. Fallai am fod
Shiloh yn unig addoldy [illegible] yr oedd cyfarfod

pregethu mewn undeb beiblog ac helpu yr brawd:
Teimlaf yr oedd rhaid ddod o draddodiad bregethu yn ein
mygg. ac o ganlyniad yr oeddem yn [illegible] o
gael adroddiad a barn ar y pregethwr ar bregethu.
Tybiaf yn ddi mai John Roger Jones fan yn ddol
yn Llwyd rhoddodd [illegible] gyfundd - a wnaeth argraff,
nid ei bregethu (er [illegible] ei fod yn bregethwr
gymmen a thalentog iawn) ond ei ddeall arbennig o
'ddarllen' ac o ganlyniad yr oeddem yn cael
rhai yn ei efelychu - ac ceisio ei ddangos
allan fel arbenigwyr - ac ei [illegible] arbennig
o ddarlleniad; I

(Dyma y rhan ar atalnodi fel ag y mae yn y Beibl)

1 Yn y dechreuad yr oedd y Gair, a'r gair oedd
gyda Duw, a Duw oedd y Gair.

2 Hwn oedd yn y dechreuad gyda Duw.

3 Trwyddo ef y gwnaethpwyd pob peth; ac hebddo
ef ni wnaethpwyd dim a'r a wnaethpwyd.

4 Ynddo ef yr oedd bywyd; a'r bywyd oedd
goleuni dynion.

Dyma ddarlleniad J Roger Jones (ac yn gwneyd argraff
rhyfeddol)

3 Trwyddo ef y gwnaethpwyd pob peth; ac hebddo
ef ni wnaethpwyd dim.

4 Yr hyn a wnaethpwyd ynddo ef yr oedd bywyd;
a'r bywyd oedd goleuni dynion.

Ioan 1 1-4

Yn [illegible] Clwydlyn neu ddau [illegible] y Parch John Roger Jones ato i Sketch i gynal cyfarfod pregethu, ac yr oedd yr edmygwyr ar 'eintiau' yn gwrando yn astud. yn enwedig ar ei ddarllen. Ac yn wir ni chlywais erioed ragori. Yr ddyfynodd a ganlyn – neu rhywbeth y tebyg? (Pwy ei fod wedi darllen llawer neu rhan o lenyddiaeth a gwybodaeth ac ymarweddiad ar ddechrau yr oedd!) Dyma yr adnod fel ag y mae yn y Beibl:–

1 Corin 15-41

"Arall yw gogoniant yr haul, ac arall yw gogoniant y lleuad, ac arall yw gogoniant y sêr; canys y mae rhagor rhwng seren a seren mewn gogoniant."

Dyma fel y cofiodd ei darllengar – neu ei ddyfynu – J Roger Jones yn ôl y gwrandawyr craff.

"Arall yw gogoniant yr haul, ac arall yw gogoniant y lleuad, ac arall yw gogoniant y sêr; canys y mae rhagor rhwng seren. — (full stop) a seren mewn gogoniant"

ac yn gwneud yn glir yn ei eiriau ei ddealltwriaeth fod "seren mewn gogoniant" yn rhagori ar "seren" (gyffredin).

Yn naturiol cofiodd y dull newydd yma o atalnodi, neu [illegible] ac [illegible] adnodd, ac [illegible] ar ddyrnodiau ar ôl y Sul, yn y Clwyd [illegible], ac o ganlyniad y mae y Parch John Roger Jones yn cael ei gofio hyd heddyw gan rai sydd a ffawr o son am [illegible] wrth yr enwadau eraill

Wedyn tybed yn 1930 [illegible] fod Ty [illegible] ei fryd ar ddod i weithio'n llawn. Nid oedd ond ychydig 'bensiwn' i gael gan y wladwriaeth y cyfnod hwnnw - ac nid wyf yn siwr a oedd 'bensiwn' o gwbl i ddynion na chyrhaeddodd yr oed o 70? ac wrth gwrs nid oedd y Chwarel yn rhoi ceiniog o 'bensiwn' i neb, oddigerth y swyddogion. (Credaf oeddynt hwy gael hwnnw ar gyflog). Felly yr oedd rhaid helaeth yn parhau i weithio "cario ymlaen" mor hir ag y gallent, ac yr oedd rhai yn "gweithio" hyd ei 80; ac llawer rhwng 70 a 80. "Gwaith ysgafn" (light work!) oedd y rhai hynaf yn ei gael, gofalu am fan nwyddau, cario ceiniogau. (messenger) glanhau "offices" cyfrif ar ffyrdd haearn etc. cyflog bach yr oeddynt yn ei gael 4/6 y dydd, neu 2/- [illegible] yn 1930 nid yr oedd yn gyfraniad at y "pensiwn gwladol" fel ag yr oedd, ac yr wyf yn credu yn hollol mai dyma pam yr ymlaenu ac yn [illegible] y gwaith. dim gyda o cyfrifoldeb ac eto yn cael dod at eu gwaith yn ol eu harfer. Ond ar ol weithio yn y Chwarel amdell oedd torri cysylltiad a'r amrywiaeth a colli y cyfeillgarwch a'r hwyl; ac yr oeddynt yn gyfarwydd a'r amgylchedd a phawb yn gweithio; ac yr oedd llawer yn siwr o fynd yn eu blaen: gan nad oedd ganddynt fawr o ddiddordeb arall. ac rhy hen i ddechrau ymlaenu rhan dim ymhellach. Y chwarel oedd cartref fel rheol oedd eu bywyd, ac yr oedd yn cael ei ddangos yn amryw ac digon o engreifftiau i brofi hynny - bod i weithwyr ymddeol "[illegible]" hwnnw nes afiechyd. eu bod yn "darfod fel cannwyll".

Yr oedd rhaid yn cario ymlaen fel rheolaidd hyd at ei 70 oed ac rhai yn hwy. ond yn ol trefn natur ar ol oddeutu 50 o weithio caled yn y

Clywed ac hwyttau sobyn hyn oddiwrth 65 am waith yn fallu: yr oeddent o rhaid yn arafu, ac yn cael 'caniatad' i fynd i weithio ar amodau arbennig. — 'Pensioner'. Yn y 'dosbarth' yma nid oeddynt yn cael "guaranteed" cyflog wythnos yn rheolaidd, ac hefyd oddiwrth yn rhwydd i gymryd digon i wneud cyflog llawn wythnosol. "Hwy bach ond i, hwy bach gei" oedd y telerau. (Yr oeddynt yn cael gwaith fel y mynent nifer mawr iawn yn y Siediau ac yn cael mentro y 'Bonded' stores etc., ond yr gwaith yn y gwaha ogonedd ac yn eithaf hefyd ar yr amodau).

Os gwaith £1 o 'sub' oedd hi ymgynnig am fis clywed ei cyflog, ar ddiwrnod yn ychwanegol. Os oedd y ddiwrnod yn £3...! yr oedd ei [illegible] am fis (mae clywed ei wythnos waith gwas) yn £4. ac yr oeddynt yn cael 'sub' o £1 yr wythnos. Os yr oedd (ac yr oedd nifer) yn ymgynnig tebyg rhagor na gwaith £1, ac nid yn gallu £1 o sub yr wythnosol yr oedd yn cael y gweddill (Balance due) allan "setto mawr", gyda ei £1 'sub'.

Yr oedd y Pensioners Clwydwanebyn, ac yn ymgynnig rhai ac hefyd y rhai oedd ar "waith ysgafn" (light work) oddiwrth yn rhwydd i amodau cwith! fel y gweddill ar gweithwyr oedd ar 'contract'. Yr oeddynt yn cael dod at ei gwaith yr ddiweddarach yn y bore o cael gadael yr gynnar yn yr hwyr, felly yr oedd yn ymddiriedol yma o rhyddid i'r cael gweithio fel y mynent ac mynd a dod i bob porfa fel y mynent. Yr oeddent ei ffafriol iddynt yn eu hiraeth. Yr oedd llawer yn gweithio tuag atynt ac hwyttau yn barod ei ymgynnig, Yr oedd cael dod at ei gwaith, fel ac yr oeddent wedi arfer, yr rhai pwysig yw Gwyddel ac yr rhai yn eu oedu i fynd a mynd ei hwy

Oddeutu 1935 – 1939 – Cymdeithasol [illegible] y rhyfel yr oedd
y dosbarth "Pensiwnwyr" – (Blwydd-dal 'Pensiwn' fel ei gelwid yn
gyffredinol) yn tyfu i ddyfynnu yn y cyfnod yma yr oedd
tua pennau oherwydd yn gweithio yn Stiniog D. a cael
oddeutu 70 oed: Yr oeddynt yn ddynion llawer iawn
i bob [illegible] yr oeddent yn mynd o dref fel y
mynent.. ac nid oedd ei angen yn [illegible].. Yr oedd
bron y cwbl yn [illegible], ac [illegible] nad
oedd [illegible] o Saesneg ganddynt, ac [illegible] yr chwe
ffigyrau y Cymry: ac yn ddigon yn [illegible] gymdeithas
llawer i'w [illegible], [illegible] o [illegible] o
[illegible] yn y tan [illegible] yr oeddent yn gallu
[illegible] "[illegible]" a [illegible] a cofnodi [illegible]
nes yn ei dull [illegible] ei [illegible].
ond yn [illegible] i wneud [illegible] [illegible]
i fynd i'w swyddfa – yr oeddynt yn [illegible] fel [illegible]
[illegible] tre o'r rhai olaf – Thomas Williams
(Tom [illegible]) [illegible] Rd., Rowland Jones Stryd [illegible],
Owen Hughes [illegible] St. [illegible],
Yr oedd rhai o'r "Pensiwnwyr" (Blwydd-dal) yn gweithio
yn y tan "[illegible]" agored [illegible] a [illegible] mae
rhain oedd y rhai olaf i weithio yn y tan "[illegible]"
agored. Yr oedd rhain yn gweithio [illegible] yn [illegible]
[illegible] "Pensiwnwyr" yn y Stiniog [illegible] "[illegible]" [illegible] –
[illegible] gafael – Yr oedd rhai [illegible], nid oeddynt
yn cael [illegible] a [illegible] (Blocks) o'r twll – [illegible]
yn ei tro, ac wrth gwrs nid oedd ganddynt [illegible]
[illegible] gan yr oeddynt yn [illegible] agored i [illegible] –
[illegible] gwlaw ac awyr [illegible].
[illegible] nad oeddent yn cael cerrig yn uniongyrchol o'r
twll.. yr oedd [illegible] ganddynt i fynd i "[illegible]" yn
Stiniog: ac yn naturiol yr oeddynt yn [illegible]
[illegible] [illegible] yr oedd dosbarthiadau (classes) da yn
[illegible] ei gweithio, yr oedd gwell [illegible] yn [illegible]

i gael clytiau gwahanol ddu wedi eu troi heibio yn y bagiau a rhwng y colofnau. Yr oeddynt yn mynd ar eu taith unwaith neu ddwywaith yr wythnos a clytiau yn "Tosh" y Sied, a gwneyd eu ffordd yn araf trwy y Sied. Fel rheol yr oedd llawnder o glytiau mân ddillad at eu pwrpas, yn rheol mân, ac yr oedd digon o gymorth gan bawb. Ac amryw yn taflyd clytiau wedi eu llosgi yn barod ar y sied. Fe yr oeddynt yn cael eu dal gan y "traffic", yr oeddent yn mentrus i losgi ponau o gymaint ac a gallent o clytiau, a pawb yn barod ato yw ymwrthwyo o' gadael eiddynt ddefnyddio y llawer llosgi. Ethyr clwydd y clych yr oeddent wedi gwneyd eu ffordd i weled y sied ac allan, a digon o gyrpyddiaeth hwylys ganddynt am ddyrnodiau. Yr oedd un ymholegion ar gwadu yn dod yw ymwrthwyo i fynd ar "llwyth" gartref, ac yr oedd ymarfer parod gan "Jumpers" y Sied hefyd.

Gan mae mân beddi i clytiau, mân oedd y "ymgyrch" ac anaml yr oeddent yn cael llethi dros 16" o hyd. Yr oedd ganddynt "Cement" nadolig arbennig ac effeithiol iawn gyda "carreg mân". Yr oedd yn gweithio ar egwyddor y "Guillotine", ond llafn llawer llai, a elwir "treadle na spring". Yr oedd y freuch [illegible] yr oedd y llafn yn gyfyttol wedi bei ffatri, ac yr oedd gweithwyr yn codi y llafn, ac yn bei clymu i lawr gan ddau y "trwm" yn helpu y chwafel. Yr oedd yr egwyddor yma yn gweithio yn rhagorol a carreg mân llanau, ac yn rhagorach na "cyllell boch", ond ddim yn effeithiol i "garreg" mawr a tew. Hefyd a oes rhai o bwrianau yma wedi eu harbed! (Cement ddefnyddiol i Contractor!)

HAND- MINIATURE GUILLOTINE MACHINE

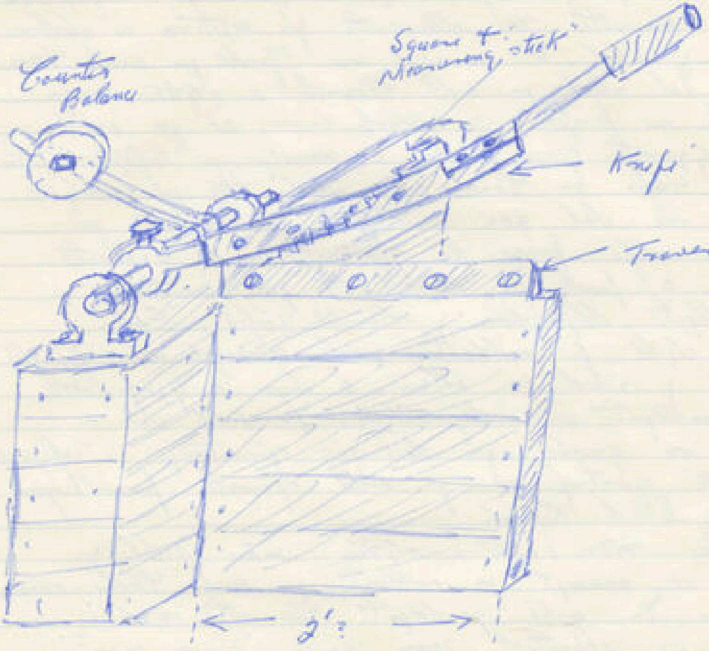

This rough "sketch" is from memory to illustrate the principle

1933–8

Y rhai olaf i weithio, yr wyf yn gweld agored yman
fel "Penrhos" neu "Bolarn mawr", ac yn dyfynnydio
ly[r] presennol Cwch ardderchog yma neu "gyfaill Cwch"
Gelwidd Griffith Trefor Jones (Guto Trefor) Gerlan,
Tomos Hughes Braich Tregarth, Benjamin Williams Tyddyn
Corsog Pont (Ben Tynter ewythr i mi) ac William Hugh
Williams Gerlan, y mae yr olaf yn byw heddiw ei
gartref yn Bangor (Ion. 1974).
Ym ol i 505 ar ol ymadael ar ol ymgynnorg oedd)
wedi deall fod y rhai a fydd yn dod i ben i
weithio ac yr oedd amryw o ddynion y twll
ac wedi symud yn barod mewn achos yn eastio
dod i ben i ~~weithio~~ Yr oedd natur y gwaith y
creigwr yn gofyn am ddyn hen i wneud
y gwaith amrywiol ar y graig, ac hefyd wneud
elfennau y twyddel. Pan oedd tael a rhoi yn
gweithio fel bandmeister, neu amryw ddau benelin
lle yr oedd blynyddoedd o wahanaeth yn eu hoed
fel rhai yr ieuengaf oedd yn gweithio ar y
graig, ar hynaf yn "tori" a'i elwa etc.
Ond yr oedd amser yn dod pan oedd y creigwyr
hynaf yn teimlo fod y gwaith rhy galed, ac
ei ~~waith~~ yn hollol fel gwaith caled allanol
yn treulio ei iechyd; ac o ganlyniad wedi ysbeidiol
yn "gyrnefion ar y mur", ar ol gwyr ystyriaeth
yn dewisgar cael i gael dod i ben i'r waith
"ddyledbarol" gyfaddasol, ac doegelach a cysgod y
sied; Nid hawdd oedd i ddyn ar oedd wedi treulio
rhan helaeth o'i oes yn gweithio fel creigwr (oddeutu
50 mlynedd) addasu ei hun i ~~??~~ waith newydd mawr yr
oedd yn ei olygu. Colli y gymdeithas, gadael rhostini
yr oedd wedi ymarfer ag hwy am ar hyd ei oes
dal ddychymu ar waith yr oedd wedi ei ofyn amo
hun yn fachgen; ac yn amryw o achosion

heb gael nemawr ddim profiad o waith yn y dân
oherwydd effaith cynnil yr "Hen drefn" neu yr
ddiwydiannol wedi mynd i weithio i'r Toll [illegible] ddaeth
yr "German tack", fodd bynnag yr oedd nifer o bethau
wedi newid yn y dân yn y cyfamser. ac i bob
pwrpas yr oedd y "system" "Sgen" etc wedi newid
llawer iawn lawer erioed. Ond gan fod amgylchiadau
yr gweithwyr, a'r "pension" [illegible] yn fach. (a dim o
dan 70 oed) nid oedd fawr o ddewis ond gweithio
ein i gael dod i'r "cydmharol" ddiogelwch a
cysgod y dân i weithio. Yr oeddynt yn [illegible]
nad oedd ymadrodd o fath yn [illegible] ac rhwydd
ac ei fod yn cael ei gydnabod yn [illegible] o ffordd
y gallai y ymadrodd gael ei drefnu.
Beth bynnag, ei bod yn anhawdd, ac bron yn amhosibl
ei weithredu drefn i [illegible] [illegible] adael i
[illegible] ag oedd yn gweithio, [illegible] gallaf sicrhau
fod [illegible] ymdrech yn cael ei wneud. [illegible] yr
[illegible] i weithwyr ac oedd wedi rhoi eu [illegible]
i weithio yn [illegible] a eraill o'r y gwaith
Anhawdd oedd cael "wal" [illegible], [illegible] i'r rhagor
i "light work"; [illegible] yr [illegible] o'r gofynion.
Ac yr oedd nifer yn [illegible] i weithio yn y toll
i [illegible] i'r [illegible] [illegible] ag oeddynt.
[illegible] cael [illegible] a dod i'r dân yr oedd yn gofyn
gryn ymdrech i addasu eu hunain i'r amodau
a'r cystadleuaeth a chynnal [illegible] a [illegible] oed ac oedd yn [illegible]
llawn [illegible] ac yn gyfarwydd a'r amodau a'r drefn.
Ond nid oedd unrhyw gwaith [illegible]! ond
[illegible] addasu yn araf. a "cadw [illegible]" y "dân"
cyn [illegible] ag oedd yn [illegible], ac yr oedd y gweithwyr
[illegible] yn [illegible] [illegible] ac yn [illegible].
Yr oeddynt yn [illegible] [illegible] a'r y gallant gyrhaedd
yr "isaf" (minimum). a gobeithio i [illegible] [illegible]
[illegible] cyrhaedd 70 (oed) at a'r [illegible] [illegible]

ymarfer yn ystod y "tension gweledol". y gallent ymddeol
neu gael symud i ddosbarth y "pensioners" a gweithio
i weithio fel y mynent. (563) Wel fawr o rhagolygon (strings)
yn 1930 yr oedd fy nhad oddeutu 55 mlwydd oed ac
fel i mi ddeall yr oedd ei fryd ar ddod i'r
lân i weithio. Nid oedd yn deall yma yn cael
ei ystyried yn "rhy hen" i weithio yn y "twll"
ond y mae amgylchiadau arbennig. e.e. iechyd yn troi
i lawr.. effaith damwain etc. Yr oeddem yn gwybod
fod fy nhad wedi colli golwg (i bob pwrpas) un
llygad ac yn naturiol yr oedd yn beryglus am
y twll, tybed yr oedd ganddo rhagolygon eraill
nag oeddem yn gweld ar y pryd. foddhaol:
fy ystumog i mewn etc. e.e. i mi fynd i'r twll
ac yntau ddod i'r lân. Yr oeddem hwnnw yn
ystyried y cwrs y profiad gwahanol a fasai
yn ei gael fel ... yn fantais i mi os y
cwrs yn y dyfodol yn cael fy ystyried am
le fel swyddog! Nid wyf yn siwr hyd heddiw
a oedd y "change" wedi cael ei "drefnu" ...
i'r llen" gydag ... yma mewn golwg! Gan
fod fy nhad yn cael "substitute" nid oedd
gwahaniaeth iddo gael dod i'r lân. Ac yntau
rhyw ddeuddeg fy ... o fewn ...
... i Pwll Road at Henry ...
(Harry Montgomery) ac daeth fy nhad i Stâl "N" at
fy ... Jack ... yntau mis neu ddeuddeg
... fy "nhad" ei symud i Stâl Road (B) i
"... " i weithio ar ben ei hun. yr oedd hyn yn
fwy addas iddo, nag yn rhannol yn "fanc" yn
Stâl "N" ac yno y bu hyd ei ymddeol.

(PONC LORD)

Fe ddaeth tro ar ôl dechrau mis i'r cyfnewid am "Ponc
Lord" yn lle dilyn fy llwybr arferol am Sied "N"
yr oeddwn wedi bod yn gweithio yn Sied "N" am
oddeutu pedair blynedd. ac yn dra cyfarwydd a'r
"adeiladau", y gwaith a'r amgylchedd ac a teimlad oedd
yn dal gafael ... cyfeillion ac amodau ac amgylchedd
cyfarwydd ac addasu i amodau newydd.
"Newydd" i raddau oedd gwaith. er fel y clywsoch yn
560 o erwau (acres) yr oedd llawer ohonom yn adnabod
ei gilydd. neu o leiaf "by sight". Y ni ...
"Red Lion". ar ... cyfagos i'r "Fitzroy" i lawr
i Penmaenmawr. (y ... pen oedd ein cyfarwydd
yn dod). yr oeddwn fel math o deulu ac yn
dod i gyfarfod personol o rhaid ar gelfyddyd. ac
o gantyniad yn gyfeillgar iawn. Yr oeddwn yn
gyfarwydd a'r gweithwyr yn rhannau eraill. ac yn
... felly rhai o'r un "eglwys". teulu neu gymdogion
ac i raddau helaeth y ... "by sight".
ond fel yr oedd y fellten yn helaethu. yr oedd
~~gwaith fy~~ ~~oedd~~ y "cwlltwr" yn Macro, ~~ac rhyw~~
y ni yn y ... (Cyfeiriadol) o Red Lion
yr oedd gweithwyr "George ac Douglas" yn estroniaid
i bob pwrpas. gan bod ei enghreifft yn mynd
i Siediau eraill, daliwn yn gysylltiedig un "gymeriad"
ni. nid oeddwn yn dod i gyfarfyddiad o fwyn nac
yn enghreifft ... personol nac
ei enghreifft. Fel yr oedd y fellten yn rhagu
yr oedd y "cwlltwr" yn Macro, ac yn bwy felly
am "Top gwaith" Ochr Dde ac hefyd Ochr Chwith
Yr oedd cwlddol (mae gael ...) i fynny
yr Inclein o "Red Lion" i "Top Gwaith" yn mynd
... fel yr ... i "Clwrwel ddiweddar", Gwastadedd
"Red Lion" ar ... Siediau ac gweithgareddau yn
yn ... addiwtanedd

ac yn ystod y eglurhad y "Top": Ponc 7 ffeidl. Lle mae
tair o siediau (dressing sheds) a'r gweithwyr y
Ponciau uchaf yma o "Harding" i lawr i "Ponc Bleu"?
yn cael eu trefnu yma. Ond i bob pwrpas
"Estroniaid" oedd yr Helgw o'r gweithwyr: nabod
ambell i un yn dda iawn, ac [illegible] (o [illegible])
Er fod rhai o'r gweithwyr yn dod o ardal
Bethesda, ac rhai hefyd yn dod o Rachub etc.
yr oedd y mwyafrif yn dod (ac yn naturiol) o
Mynydd Llandegai (oedd yn gyfleus agos) ac rhai
o rhannau uchaf S. Caerfon: Tregarth, Pentir, Rhiwlas
etc. Ac yr oeddwn yn cael yr ymdeimlad fy
mod mewn Chwarel ddieithr i raddau. Hefyd
yr oedd "Top Gwaith" yn cael ei ystyried fel "cut off"
oddiwrth y gweddill o'r Chwarel gan y math o
"No man's land" hwn. Rhai ponciau nad oedd yn
yn cael eu gweithio ag oedd yn rhannu "Top Gwaith"
a'r gweddill o'r Chwarel (cf. Agor Boni, Ponc Lowal,
'Tallidarydau', ac i raddau helaeth Ponc Bleu).
Yr oedd gweithwyr 'Ochr Chwarel' yn ddieithriaid
hefyd, er eu bod ag oedd y Chwarel yn Un.
Talent yn hawdd fod yn gweithio mewn chwarel
arall, nad oedd dim yn ddieithrach yn eu
problemau nac eu cymeriad. Yr oeddwn yn fwy
cyfarwydd a hwy, nac yr oeddwn a gweithwyr
Top Gwaith (Ochr Draw) ac yn eu hadnabod fel
personol yn well, gan mai trigolion ardal
Bethesda oedd yn helpu. Yr oedd eithriadau wrth
gwrs: rhai o Tregarth, Bangor etc. Y gwahaniaeth
a fu yn oedd rhai o weithwyr Ochr Chwarel yn
dod o pentrefi Tyn-y-maes [illegible] ffermydd gwasgaredig
Cefnfaes. ddau frawd ag oedd yn dod o'r "Helyg" ac
William Jones o Blaenant etc.

Yn cyfeirio (573) i [illegible] tank [illegible] newydd. [illegible] tank [illegible] tank [illegible] (Jan [illegible]) [illegible] [illegible]

[illegible] tank [illegible] [illegible] (tunnel) [illegible]

[illegible] [illegible] Kirkpatrick [illegible] [illegible] 100-200 [illegible] (tunnel) [illegible] "Malcolm" [illegible] "Kirkpatrick" (262-264) [illegible] Kirkpatrick [illegible] [illegible] (1930) [illegible]

[illegible] tank [illegible] "twnnel" [illegible] "Kirkpatrick" [illegible] 200 [illegible] "twnnel" [illegible]

ei blant wedi cael ei dderbyn yn aelodau.[82] Rhagor
nad oedd datblygu wedi cymryd lle ond yn stad Glynyddlondd
uwch ei ben mae oddi tano, ac o ganlyniad yr oedd
mewn safle gweddol ddiogel. ac i raddau felly
am stad Glynyddlondd. Hefyd yr oedd ei blant.
fod yn byw cyfalafwyr ei brenhinwyr i
gyd. Yr oedd cwt tân hardd ar y platform effeithiol
mor, nad tai yn agos ac yma (265A) Portico
a bolltau, y to o goed trwchus a craswa ac
estyll, am ffenestri a "shutters" gwyrdd, ffenestri
yn y canol. meinciau o amgylch, carreg ar y
llawr, "tyllau" agored yn y walia yma ac acw i
gadw llygad o gyfeiriad ei gilydd. o [illegible] o'r tu mewn
(tags) yn hongian ar to yn union o gylch y
stove (265). Pan gyrhaeddais cyfarch gwahoddiadau
gan [illegible]; ac yr oedd [illegible] yn gyfeillgar fy mod
yn dod ac yn fy [illegible], ar [illegible] yn fy adnabod
fy [illegible] [illegible]. [illegible] i mi ddweud wrthynt, nid oedd
yn arferiad gan neb i golli amser i [illegible]
[illegible], ac y gallai llawer i un gael adgyfnerthiad
oddi wrth, ac yn ei gwaith datblygu ar ol bod
yn [illegible], a [illegible] milltiroedd i'r gwaith. Ond
[illegible] yn gwneud tros eu gilydd. [illegible] [illegible] [illegible]
ac yn gadael [illegible] ar ol y llall am y fargen
(267) [illegible] yn dod [illegible] dros [illegible] [illegible], a
[illegible] yn [illegible]. ac [illegible] yn eu tro ar ol
dod at y "fargen". [illegible] [illegible] i [illegible] y tair
am [illegible] a [illegible] "eglwysi" i [illegible] tros [illegible]
"agor". ac [illegible] gweithwyr (3) [illegible] (1493) a [illegible]
yn [illegible] tan [illegible] (soft Blue) (the State of [illegible] P.U.)
ac i [illegible] [illegible]: ac yr [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
at [illegible] fargen [illegible] [illegible] [illegible] ar [illegible] [illegible]
i [illegible] (gweld [illegible], P.C.). Nid oedd y fargen nac
yr [illegible] [illegible] yn cael ei [illegible] yn

Pergan delo, ye oedd rhai wrth gwr y well nai
ygilydd - ar "Tregemion" gorau yw cael y y Stan
rhyngoj - ar fod gor-ymi (gor weithio) iachi gymaregol
Llo tron y mhol mar - ar hannau yn drama.
O dan y "ton chefn" y oedd y "Tregemion" y
cael eu gweithio yn dryfnyn rain, fel y Carreu
tydilfa nid ffern y cael i chafod y y mold
gorau - ar llecel eynaint ag oedd yn tonolb am
y llofor - ac gwthau yn tellud ag oedd yn tonilb
ni llyffodol. Ac y oedd y cael ei ddarnged,
ac y mae ti eadom i gwedy tipyn oddiwrth
y tystiolaeth a ddarlunau — a elywai amrhyw or
ton "elwardlap y clawged". fod nefer fawr o
Tregemion "fel tresal" ac y golled elwai
litty (The S-of-bed PARIA) o unrhyw famt fel oedd
yn anghori. Ni wyf yn cofio rhai "Tregemion" oedd
yn [illegible] ar y y hoffurthawydd ymae. fan ddarluniau
y y elwaned (1920 - 1935) oedd chefkory o unrhywthant
o ion i ion. O dan y ton chefn y oedd tregar
ddo y cael ei [illegible] o noddi. ac tery
tipyn y "inustmery" ei dyffodol eyn tellud ag
oedd yn tonilb. Ond fan [illegible] ar "chefn nawydd",
yn rhadlol y oedd y tregemion yn chwarae
[illegible] y "gor gladdio". eynaint ddo, wrth mai
dan o danelli y cael ei ddaddo, y fon yn
[illegible] a gofod gyngi i wrayd cyfleu, taffyd y
oedd y eynagroch yn mynd i [illegible], ac o
gantynad tal oedd yn don gofod a throffaith y cael
ei gymnagd i "chon y dryfnyn", fel [illegible] oedd
yn eymnerg d [illegible] o dan y ton chefn, fan
oedd y eynagroch yn mynd in [illegible] y
ton, ac yn [illegible] ar gyflog y [illegible].
O dan y "chefn nawydd" tonnau oedd y nod, ac
nid "trefnwraig" ac anwiwadol y "corrg"

Ac o ganlyniad yr [illegible] fe ddiflanodd y termau "[illegible]" yma o un i un. Yn enwedig at hyn yr oedd y ffaith fod y termau gorau yr ardal yn cael eu [illegible] allan, ar [illegible] o rhai yn chwarel-? Pan aethum i'r [illegible] "lord" yn 1930, ychydig iawn o'r termau oedd yn [illegible], a rhain yn [illegible] (but few) "Agor" ac yr yn "[illegible]" [illegible]. At yr [illegible] "[illegible]" i [illegible]. Yr oedd ni, [illegible] iawn oedd y "termau" ac ychydig iawn o [illegible] fod "[illegible]" yn cael eu [illegible], ac nid yn [illegible] [illegible] [illegible] o "Agor" yr oedd yr [illegible] "[illegible]" yn chwarel ac yn [illegible] o "crych"; "crych du" ond [illegible] chwarelwr..

"Crych" is the name given to a defect which locally interferes with the cleavage, but the feature so indicated may be due to variety of causes. The "crych" may be a disturbance of the regular trend of the cleavage causing the slate to split with a curved instead of a flat surface, or it may be an undesirable variation in the texture of the rock. Literally the word means a wrinkle or a ripple (F. J. North. The Slates of Wales. P 65). [illegible] [illegible]..

Ond i mi fel chwarelwr yr oedd o rhaid yn gorfod [illegible] ar [illegible] yma. Yr oeddwn yn [illegible] [illegible] iawn o [illegible] [illegible] o honno. Yr oedd fel y [illegible] — [illegible] rhwng "crych du" a "crych du", y mae F. J. North yn eu [illegible] fel "wrinkle or a ripple". Ond i mi yr oedd yn [illegible] fel [illegible] [illegible] o fan faults ("slants", "slants") The S of Wales P 64) ac [illegible] fel [illegible] neu "[illegible]" yn [illegible] yn rhan [illegible] (cleavage)). Fel [illegible] yr oedd yr [illegible] yma yn [illegible] fel "[illegible]"

ac eleni o anghenrheidrwydd yn gael. yn y Hall
'Tafarn Trawsnant' neu Trwy yn Hall Pengam. Os oedd
y "cysgu" (ocalu) yn fan: [illegible] [illegible] [illegible] yn oedolyn
yn [illegible] ar yn Hall. gan fod yn "[illegible]" mor
[illegible]. ~~nid oedd [illegible] [illegible] ar yr Hall~~. Os y [illegible]
(an experiment) yn [illegible] i Hall i [illegible] i 1/6 [illegible]
[illegible] y [illegible]). ni [illegible] y man cysgu [illegible] yn
effeithio ar yr Hall er yn ei "[illegible] allan", ond ar
[illegible] o [illegible] "[illegible]" tua 4-5 [illegible] [illegible]. nid
oedd y cysgu man yn broblem. [illegible] yn y [illegible]
yr oedd y "[illegible]" [illegible] ("man [illegible]") [illegible] oedd
yn effeithio [illegible] ar yr Hall. Yr oedd
[illegible] y [illegible] [illegible] [illegible] yn cael
[illegible] "[illegible]" [illegible] "[illegible]". [illegible] Felin [illegible] ([illegible])
i gael [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible] "[illegible]". i [illegible]
[illegible] i [illegible] [illegible]. [illegible] table, [illegible] boards [illegible] etc
Gan nad oedd unrhyw yn Hall. [illegible] yn
[illegible] yr oedd y cysgu [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]. ac yr oedd yn cael ei [illegible]
fod y cysgu yn [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ac
[illegible] ~~[illegible]~~ "[illegible]" yn well na "[illegible] [illegible]"
[illegible] [illegible] gan yr oedd [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible]" yn [illegible] [illegible] [illegible] "Felin [illegible]"
Er fod [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] i
[illegible] y cysgu "[illegible]" [illegible] "Felin". yr oedd
"percentage" [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] Stadiau
gan nad oedd [illegible] [illegible] o [illegible], [illegible] [illegible].
i [illegible] "[illegible] [illegible]" o [illegible] 6" x 4" x 9". [illegible]
Nid oedd gan y [illegible] [illegible] ond [illegible]
y "[illegible]" [illegible] [illegible]. Nid oedd [illegible] yn
y Stadiau yn [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
cysgu [illegible]; ac yn [illegible] [illegible] cysgu [illegible]
[illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible]
yn [illegible] i [illegible] cysgu [illegible] [illegible] (ond nid
yr [illegible])

ar unig obaith oedd eu llifio yn fân ar fyrder yn ddau neu dri, a'u hollti yn ddarnau i'w dosbarthu 3" (3-4 i'r fodfedd). Fe wn i na allai ddewin hollti, yn fân, ei gyflwyno i'w gwaith ddeunydd; ac yn amlwg yr oedd hyd at y "bonds" mor helaeth nes yn ymledu tros y holl "gwlad" neu tebyg. ac ar ei ochr yr ymledu dros y holl "fargen" neu "fargeinion". Ac yr oedd rhai o "fargeinion" cyffelyb yn cael eu gweithio ond cael cerrig melinllia "stabs": ar gobaith y bwriad "llygedyn" gwell yn ymddangos o dro i dro. Fel hyd yr oedd y bargeinion yn cael eu "gosod" trosto ei hun", ac ar cyntaf ganwyd cyflog. ac mewn ymateb i ymholiad y "Setter" "Pa gobaith ac arwyddion fod "llygedyn" yma ac acw". ac ar sail y gobaith ffyddlon yma, yr oedd y pris yn cael ei setlo, gyda'r cantiwad "fod", y cyfnewid yn cael ei gwasgu gan y "drefn" ar "chwant" am gyflog. ac yr anfon i'r hen gwaddol nad oedd yn debyg i fod i'r "felon", ar gwaddol yma tros yr holl waith, y rhaddau hwy cael eu trafod â gyfer "Hela Tir". ar bryw ei rhaid yn cynnwys ond ffordd ar eu hanner i'r rwbel (waste). ei holl llafur ei trafod yn y Twll ar hwn yn gwbl ofer; ac yn y gaeaf llafur gorthwangol. Ond dyma "drefn"; (yr oedd y Setter (Steward gosod)) yn cael ei "wasgu". gymydog y cyngrych (neu o leiaf un i eithro yr oes) gyda'r cantiwad ei fod yn "gadno" ei eithaf hob adran ac llygad ei chymdeithas; ac o ganlyniad yn "gosod". gyda gobaith a hyder o fis i fis: ac y bwriad rhyw "wyrth" yn digwydd, ac i pethau wella. Hefyd yr oedd y creigwyr yn ei tro, yn cael eu gwasgu gan y "gosod" (neu)

'Yn gyfarwydd at y broblem oedd y ffaith — fod rhai
helaeth o'r anghofio! Oherwydd wedi gweithio yn y pen-
nau yn gyfrifol iawn o bethau yn eu meddiant eu hunain
gyda chytundeb eu tad yn trio ac am fân
bethau anadlau i hun. Ond rhaid cyfaddef hefyd
fod rhai ohonynt yn anghofio yn ymwybodol iawn o
bersonoliaeth eu hunaniaeth, ond i'r sawl a oedd yn
y "system" yn eu gwneud — ac hefyd gobeithio y
gwnai a "gwneud gwaith". Yr oedd y diddordeb yn
ddigon i ddal rhai helaeth ar y "person (stalwart)" ag
oedd yn "dosbarth y sefydliad"! Yr oedd rhai ohonynt
dawel ac anymwybodol yn cael yn "job" ...,
ac gan fân bethau o bobl yn gallu trafod
eraill rhywfaint, yr oedd yn "well gwneud"
wrth hyn "nad oeddwn ... fan oedd "cyfrwys" yn trin
... ohonynt ag oedd yn dawel ymyl ei "dewis"
"... (rejected doubtfuls) ac yn tybio eraill sâl
wedi ... gan y ... : yn ... nad ...
yn naturiol nid oedd y ... gweithwyr yma
ymhlith gan y gwendid, ... ei bod
yn ... tad yn ... cael cymryd allan
o'r "eraill" yma, ac fod hyn yn ... i ddelio
yn ymarferol. Am ... yn ... ac yn
gwneud ... ffaith. Rhaid cyfaddef fod
"cymryd" y eraill yma ... yn rhywfaint ... hwy
... oedd yn eu dwylo, ac yn oedd rhai
gweithwyr yn y ... yn anfoddlawn ar ...
..., cymryd y eraill ... ac o ganlyniad y
... nad oedd ... ei ..., ac o
ganlyniad yn "gweithio" eu trafod. ...
... i ddod i hun yr oedd y eraill ...
... yn cael eu ... ; ar gwendid yn cael
ei ... a ... ei ffordd ei hun.
... : mi ... yn ... ... ag oedd

yr [illegible] yr oedd yn [illegible] ei [illegible] ac
[illegible] yr oedd yn [illegible]. [illegible]
i [illegible] [illegible]. yr oedd y "[illegible]"
a "[illegible]". yr oedd yn [illegible] ac yr oedd
ei [illegible] "[illegible]". ei [illegible] a gyfer "gwaith"
i [illegible] yr y [illegible] "[illegible]" a "[illegible]" etc
[illegible] nid oedd [illegible] "[illegible]" y [illegible]. Oedd
yn [illegible] i [illegible] ac yn [illegible]
[illegible] (1").— Yr oedd yn [illegible] ni
1944 [illegible] yr [illegible]. ac yr
[illegible] "gwaith" a [illegible] ac [illegible].
ac yr [illegible] yn [illegible]. [illegible] a y
[illegible], nid oedd [illegible] "[illegible]" yr
[illegible], yr oedd [illegible] "[illegible]" yr
gwaith [illegible] a y [illegible]
[illegible] y [illegible] a [illegible] y [illegible] yr
[illegible]. yr oedd [illegible] ac [illegible] y
"[illegible]" a "[illegible]" (Saints & Faults). yr [illegible]
ag oedd [illegible] "[illegible]" yr [illegible].
ac o [illegible] yr oedd y [illegible] ac
y [illegible] yr [illegible] ac [illegible] o [illegible]
[illegible] yr [illegible]. Yr [illegible] yr [illegible]
[illegible] 1930-40 [illegible] oedd o [illegible]
yr y [illegible] a [illegible] a [illegible]
[illegible]. yr oedd y [illegible] yr [illegible] o
[illegible] yr [illegible] a oedd [illegible] y
[illegible]. [illegible] yr oedd [illegible] a
[illegible], ac "[illegible]" ([illegible]) [illegible] a
[illegible] a yr [illegible], ac o [illegible]
y [illegible] (system) — [illegible] a [illegible]
[illegible]. nid oedd [illegible] a [illegible] i [illegible]
"[illegible]" [illegible] yr [illegible] gwaith
ac [illegible] a [illegible] oedd yn [illegible] ni
Yr oedd [illegible] "[illegible]" a y [illegible] a

aswy: ac yn lan felly o hyd y tonc. ac gallaf
sicrhau fod y pethau rhwng Cymdogion [illegible] [illegible]
an gilydd yn [illegible] o Lawddgar ac heddychol.
Deallaf fod hwnnw y [illegible] yn gwestiwn llosgawl
yn yr holl oddiallan, ac fod tan [illegible] yn gwaethad
o [illegible] tonn [illegible] yn i eiddigeddau, ond [illegible] y
[illegible] gwaith mae [illegible] llai [illegible] o tonc nau y
fall. ac i fob fwrpas yn anymwybodol o [illegible]
gosodedig a rheolaidd. Dyna gyfle i ddatblygu un
ffaith fawr ynglŷn a pethau y [illegible] o'r y
naill ar llall, y mae digon ac efallai gormod
wedi ei wneud, i ysgrifennu am ddelwau [illegible].
ac fe mae ddealledig [illegible] yn helpu or
[illegible], ond ychydig os dim am y pethau
Lawddgar ac heddychol oedd yn bodol rhwng y
naill ar llall. Efallai mi [illegible] tan yn fob
rhan or [illegible]. megys y gwaith yn ar [illegible]
ac o [illegible] fob [illegible], [illegible] i [illegible]
[illegible] yn [illegible] y naill a'r llall, ac [illegible]
[illegible] yn [illegible] (coffee): [illegible] megis ac [illegible]
[illegible] ac [illegible] yn [illegible] yn [illegible] ac
am [illegible] megys y [illegible] (Saesneg)
yn [illegible] ond [illegible] yn [illegible] a [illegible]
[illegible] "fel" gwyn a [illegible]" oedd [illegible]
[illegible] nac [illegible] yn [illegible],
Ar y [illegible] ac tra y [illegible] yn [illegible]
yn [illegible] yn [illegible] heddychol yma yn ganiataol
ond wedi gadael ac [illegible] yn ol yn [illegible] y
[illegible] ac [illegible] yn [illegible] [illegible] yna
ac oedd yn [illegible] megys y gwaith —
[illegible] megys y [illegible] y [illegible] i
[illegible] ac [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] oedd "[illegible]" [illegible] tua 1900 [illegible]
[illegible] y [illegible] ([illegible]) y [illegible] mawr. ac [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible] a [illegible] y [illegible]

Rhwng tua 1880 ac 1930 yr oedd Pone Lond yn
cynhyrchu gwaddol cyffrous, glas rhywiog iawn (Best blue)
ac oeft purple (ar yr ochr eithaf) ac dangosion
diffygiol yn cael ei cofio i mi weld rhai o'r
dangosion yma pan oeddwn yn "tela" yr
Rhyolit (Rush Kant) tua 1932. Yr hollol mor ddiweddar
iddo; ned oedd Pone Lond yn ddiethr i mi
fel y llanciau eraill. Ac nad oeddwn hyd
hyn wedi cerdded ac 'exploro' ochrau'r
y tonc. Gan fod Lond a Rush Kant ar yr
un lefel, ac yn cael ei cysylltu a "lefel"
(tunnel) byr, ac mae'n wedi mynd i lawr o'r
i fyny "tanki" Lond, a cynnwys a tregolion
Pone Lond tra yr oeddwn yn "tela" yr
Rush Kant. — Tra yn "tela" yr "Rhyolit" yr oeddem
ein dau yn cael ein hodan, ac gryno
a cwrdd y cyffres cyddwkarol ago'r Pone Lond,
ac i lawr yr ystolion rhaff (breuddol yn
ofnus) i'r tonc oedd lan "Edward" ac lanteau
lan ol oedd ac ofn mentro i lawr yr
ystol raff. (wir rope a ffyr cord) i lawr eto
i Alecs.

Yr oedd yr ystol raff yma yn syrthio yn
syth i lawr trwy lofft y tonc (60-70 ft)
ar wyneb llyfn y graig (fault) ac yma ac acw

545

yn cael ei dal oddiwrth y graig gan 'begiau' (pegs) yma ac acw, Er cerdded llethau hyd yr ystolion. Rhaid cael yn oddiyno fel arfer wedi ei gosod. Fel y tal ei gadael yn ..... ar graig neu domen. Rhaid y gallai cael llwybr neu grisiau. Weithiau yr oedd yr ystolion cael yn ddiwedd ..... a 'platform' neu 'landing' tuag canol yr ysgolion y ddiwedd.

Grisiau neu lwybr afreolaidd

"Ponc Lowel" oedd y ponc gyntaf (fron agoriad hi) i gael yr amlygrwydd o gael ei henwi ar ol teulu y Penrhyn (Lord of the Quarry [question mark]) — diddyrwydd Ron gan 'Lady' (y ponc nesaf i hwn) ac Princess May. Alice Edward George, etc. Cyn hyn yr oedd y ponciau yn cael ei henwau oddiwrth achlysur hanesyddol fel Fitzroy, Sebastopol, Kaiser, Agor Bone etc a cyn hyn gan nad oedd y chwarel wedi datblygu at ddigon pwysig i [illegible] yn swyddogol y ponciau. yr oedd enwau yn magu oherwydd lleoliad, ansawdd a natur y ponc; ac mae yn debyg mai y gweithwyr eu hunain trwy draddodiad amser oedd yn gyfrifol am yr enwau cyntaf - fel. Ponc Lowel, Ponc Twrch Granat, Bellong, Sinc bach ac Twlldandar (ac nodi, ond mai) yr olaf wedi dod i lawr or ddechreu. (gweler Tyrau 1793)

Y mae enwau y ponciau yn gyfrwng i ni olrhain datblygiad y chwarel ac trwy yr enwau gellir rhoi amcan lled gywir faint yr agoriad ponc-arbennig, ac o gymharu maint y chwarel ar y pryd, a thrwy gymorth maint, y cynnyrch ar y pryd, nifer y gweithwyr (chwarelwyr), a nifer [illegible] a thai yr ardal. gellir cael darlun lled gywir o nifer o ffeithiau (gwaith ymchwil diddorol i rhywun rhyw!)!

Yn ol i Ponc Lowel etc. - Agoriad ponc Lowel tua 1880 ac erbyn hyn yr oedd y Chwarel yn cael ei gweithio yn ddyfal ac wedi bod o dan reolaeth ac awdurdod teulu Penrhyn ers yn ~~agos~~ dros chwarter canrif. ac yr oedd y prif arwyddion fel datblygiad helaeth i gymeryd lle; ar chwarel yn ugor i [illegible] lledu ei [illegible]. ac prif arwyddion fel maenydd

cyfoethog o flaen y [illegible] ac dyma y rheswm
mae yn sicr pam y bedyddiwyd y bont newydd
yn 'Pont Lord'. Oherwydd y diddordeb ac yr adgofion
fod cyfoeth yn y chwarel. ac fe trefnwyd hyn yn gyson.
Erbyn tua 1880-90 gellir gweld oddi wrth y cyfrifon
cyfrifiad eto fod y chwarel yn datblygu yn ganol
ei chynnyrch ac yn cloddio ei llechau gorau.
Yn gyffredin yr oedd y Chwarel yn dod yn enwog.
Oherwydd ei chyfoeth. y datblygu ar gofyn mawr
oedd am lechi i doi tai eto y trefydd
diwydiannol mawr ac oedd yn codi trwy y
wlad (Chwyldro diwydiannol) Yr oedd enwogrwydd y Chwarel yn lledaenu
ac Arglwydd Penrhyn ar teulu yn ei sgil; ac yr
oedd enwogion o bendefigaeth y deyrnas yn
ymweld a'r castell a'r chwarel yn eu tro. ac
Arglwydd Penrhyn yn cyhoeddi ei rym ar
urddasol. Felly mae rhwng 1880-1900 oedd
pen llanw 'gogoniant' y chwarel. ac adeg hyn yr oedd
aelodau o'r teulu brenhinol yn cael eu gwahodd
i'r castell ac i ymweld â'r chwarel fawr
doreithiog. (gwel y darlun sydd yn amgueddfa y castell)
Yn 1894 ymwelodd Princess May a'r Tywysog Cymru
y Chwarel ar flwyddyn honno fe agorwyd pont
newydd a cafodd ei bedyddio yn swyddogol 'Princess May'.
Y bont yma eto yn cloddio ac yn [illegible] yr yr
llechau (Veins) gorau, ac yn parhau i ddal cynnyrch
helaeth ac [illegible] da hyd yn ddiweddar (1990)
ac mewn rhannau hyd heddiw (1994) i Cwmni McAlpine

Ers bod y "rhediadau" yma wedi datblygu i rhyw
fath o 'Marathon' chwedlonol. ac yn wyf yn dweud
ymhellach fy mod wedi cerdded yn un rhestr
fwy nac unrhywun. ac wedi trafod yn un 'pont'
fwy nac unrhywun. felly i [illegible] [illegible] eto
[illegible] gweld [illegible] y dull o weithio ar
y graig eto, ac hefyd y mae digon wedi

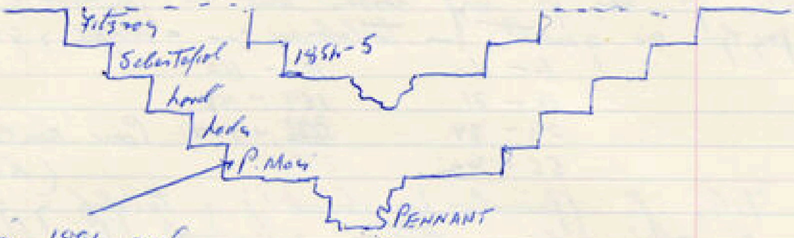

opened in 1894 and named after Princess May who visited the Q. together with the Prince of Wales

opened about 1925

ei gyhoeddi ar y ponc. ac darluniau wedi eu
cymryd o'r fideo agwedd. yn ddiweddar gellir cyfeirio
at yr hen yn wych iawn wedi ei gyhoeddi
yng nghyfr ar 'gwaith' y — tudalennau :— a trafod y graig

1 - 6.	102 - 112
19 - 21	159 - 168
24 - 34	~~322~~ 249 - 322 Ponc 'Kenhart'
55 - 72.	249 (Reynold)

Felly fe ffeindiwn (er clywed!) a thrafod y graig
a'i rhoi ystyr i 'Patterson' cyffredinol Ponc Lord.
Fel i mi ddweud uchod, yn oedd y Ponc
mewn safle poblogaidd, tua Penmon ffordd.
Lawr y 'twll' mawr ystyried a welir. Yn oedd
holl ymwelwyr a fyddai yn dod ac chwarel yn
cael eu cyfeirio i 'Bont yr ynys' i weled y
gwaith (blasting). ac fel thiod 11 ac 3 or gloch
fyddai yr amser poblogaidd. ac yn ystod yr haf
llwyth cyffredin ac 'tro' rheolaidd. fyddai gweld
torf o ymwelwyr (Charter ac ysgolion etc) ac yn eu cario
at waith canoedd yn dyfod ar y Bont yr
gweld y gwaith tan saethu. ac yn ddiweddar Ponc
Lord mewn safle ffafriol iawn i ddilyn rhoi
golwg iddo. yn cadw yn ymagor o'r llamau
fel 'panorama' ddim dim twll eddyngt i ddilyn
symudiadau y gweithwyr. ac eto ddigon pell
ddiogel weld yr holl bonc. wrth gwrs yr
oeddem ninnau yn gallu eu gweld hwythau.
ac wedi hen gynefino. ac felly yn rhoi golwg
ddiogelwch. Yn arbennig mi fyddai y gweithwyr
yn 'Bont yr ynys' heb amgen ar ddyled. gyda ein
or 'Sutters' ffoulls, neu ymwelwyr arbennig. ond
trwm iawn yn oedd wedi cael eu weld
ar 'Bank telegraph' yn cymryd trwodd.
(Gwel yr ol i waelod tudalen 596 ® ar ol [illegible] ac eto)

wedi cyrhaedd y ffwgen. ac yn naturiol yr oedd pob peth yn ddiethr. Ac yn siwr felly yr oriau cyntaf ac yn wir am rhai dyddiau. Yr oedd fy mhartner (Harry Williams) Harry Montgomery wedi gweithio blynyddoedd ar y "ffwgen" ac yn gyfarwydd a pob modfedd o honni. a'i gwybod be oedd y ffigurau addawol. ac yn gyfarwydd a pob "troed" (joints) a cefnt (faults) etc. ond fan hyn o'r tryd nid oedd y graig yn broblem, ond cadw llygaid yn achlysurol ar lygon pwyst a darnau [illegible] ar y rhannau uchaf.

Er fy mod yn lleiaf dibrofiad ar y pryd, ac o gartrefwr yn dawedog ac yn gwrando bob gyrru tan ar ddim. yr oeddwn yn gallu gweld ar unwaith na fuasem yn gorfod trafod y graig am rhai wythnosau. o leia gan fod "fall" yn cuddio y "tomen" (troed y ffwgen) i feddwl, tyddodd rhan olaf y tomen, lle mae clodd ac "ymyl" y "rhwystr" yma fuasai un gordewy am beth amser. Mae "fall" (local) rhol or fath gallai wrth gwrs cael o'i cle o "gerrig" addas lyw llanfor i Steds, a phiggin mawr a bach yn dod i golwg o dro i dro pryd y tlawd ar nobl oedd wedi cael ei ddisgyn[illegible] [illegible] ddaeth y "fall" i lawr, ac y mae "fall" or fath yn dod a chynghanedd [illegible] o lawr oedd yn lawr i [illegible] [illegible]. [illegible] ar malurio yn cynghanedd tomen gymysg. ac yn oedd [illegible] eiddo yn lleiaf dieddorol rhybudd. wedi clirio ac "briwsion" (llwytho rwbel) am ddyddiau. canfod fan "pileg" solet ac addawol yn ddiweddarach [illegible]. ac yn y cyfamser yr oeddem yn trafod rhai "mân" yn ddyddiol. ac wedi eu troi rhoi y clytiau [illegible] dy [illegible] y "graig" ac yn rhaddol yn [illegible]

grois

o lechad. ac wedi tal rhyw ddwy elonnell eu thwytho ar olud ac lebnwng i waelod y "tonic", beth gwr "yr oedd rhagor rhwng tonnen a thonnen mewn gogoniant Do oedd y donnen (fall) wedi dod o le sal. nid oedd tanes o olcath eddi eldie tlwen o ogtwedd, ac yr oedd y cwsgwyr yn gwybod i rhoddau beth i ddisgwyl, eto yr oedd rhyw gymaint o ddisgwyliad yn perthyn i donnen, ac yr oeddem yn deddfio eddi o ddydd i ddydd yr Rhydaryn. Gan olrethio i rhyw beth o gydweddol yn ddiangor - ac i rhyw wyrth ddigwydd. Tro ar ol a dro i dro yr oedd yn [illegible] peth cydweddol yn dod i golwg. Clwc ychydig ar wmgylch yr Rhydaryn, ei dawo ar morthwyl. Tyn yr rhoi gwybodaeth i effeimydd ei fanfo eto y'r ewintwn epitol ofynodd Harry-bolian i mi "pa lew yn lam wyt ti well bod?". Ato y pryd nid oeddem yn deall beth oedd pwrpas y ewintan, ac Rhyd nid wedi cael achlysur i ganfod, nid pa gystal llaw yn lam yr oeddem. Tro oeddem wedi chwyddio digon ar y rhaw o dro i dro ac wedi clirio ac torri yn y rhedian, ac rhyw faith o chwarae fan yn Bela yn "Rhygodd" ond aneuol wedi tlwytho "tlwytho" yn lwyfanol a trefnyo yn un o ddau, ac tuan y deallau y bod yn ofynol i gael cydweithrediad. Dywedodd Harri "tafle ddigon o rhawiodau ei wegor ma", ac fe wnes. ac gyda llawenydd fe ddywedodd "Arddechog mi wyt ti, "llaw, ddi yn lam" a cenglais mai iethreaid ydi hyn, ac ei fod yn fantais aruthrol fan yn tlwytho (hoisi) yn un o ddau, llaw chwith yn lam oedd Harri bolian. fel yn Rhyw o'r ddynoliaeth, ac o ganlyniad yr oedd un o honnom neu'r llall ei wegor yn rhawio a tlwytho yn naturiol

Anamyl iawn yr oedd yn bosibl i gael cyfartalhaedd
mor lwyddyn. Beryglaf fod bron pawb oedd yn ymgyfarfing
a'r 'llaw dde' ac yn 'Kickio' fel a'r 'troed dde'. yn 'llaw
chwith' yn llawn" fan yn chwaraewyr y llaw etc. ac fod y
rhai oedd yn 'Kickio' a'r 'troed chwith' ddim o
anghenrheidrwydd yn 'law dde' yn llawn. Ni sylwais yn
ymgyfarfing a'r law dde ac yn 'Kickio' a'r droed chwith
ac am rhyw reswm yn naturiol yn "law dde" yn llawn.
Toddlepanog Martin yr oedd hun i ni ein dau; ac o
gareipiad yr oeddwn i yn mynd yn naturiol i
ochr chwith y 'wagen' ac Harri i'r ochr dde
fe gweithiai yr y bedw o hyn allan, fel gweithwn.
Ein gorchwyl rhwng oedd ymosod a chladdu ar
domman, ein dau yn gofalu fod 'wagen' (darn o
ddiwrnod at rhyw 2'ogwmi) ar y llawr yn odre
y domman, ac hon yn ei thro yn cael ei
gwthio yn llawn mor glos ac oedd yn bosibl i
odre y domman, yr oedd y 'wagen' yn
gwneyd 'llawr' llol ac hwylus yn ymyl yn llawn
gydag chladdu, fel y gan fod gwaith y graig,
a'r llon rhan hynny; y mae yn llawer mwy
hwylus ac ysgafnach i rhawio oddi ar lawr solat
nac gwthio i "domman rhydd"

Yr oedd pob twmpi neu grawen gymaint a'r llaw
mewn neu law, yn cael ei ddisgrifio i "gau ton", ac
y rhai yn edol ei rhoi tudalen "mwyafrif at grawio" (gwel 214-148). Ar ôl hir
brofiad, yr oedd gennym amcan pan yr oeddem wedi
cael "llwyth" (tua a dunnell). Wrth gwrs yr oedd pob
i gyd yn cael eu pwyso cyn mynd drwy y
donnau fawr isel yn Tolldendai, fel rhaid yr
oedd pob yn pwyso rhwng 80 cwts a 112 cwts. (147-148).
Ar ôl darfod ei lwytho, troi "tafodau" yn
mlaen y groes (neu "tuni (596) amlaf tafodyn) ac wedi gofalu
rhoed y rhif ar y llwyth, sgwennu y No gyda
hoelen, neu fenwi lorh etc. fel y gwnai glaw
ddim ei olchi, ffwrdd yr rhwydd – ar lygaid
ffofwd. (148), ac wedyn gwthio y llwyth i'w dau
"fynny i'r 'porth'" oedd o dan y ofenal Rofwarg
Jerrymen "JERRYEM". dyna oedd ni yn ei galw. Ll
daeth yr enw dan i ddim, ac un o honnyn yn
mynd i porth y cwt mawr ffeas ac rhoi un
rhif (91) i law ar waelod y shafts ac y grawen ac sicrhau
twm ar 'wagen' etc, ac rhoi gilo faint oedd ar
"blaen". Yr oedd pawb gyg oedd yn delynu ar Jerrymen
arbennig yn gydnabod ogon ei "landing", ac yn
gallu gweld y "cyffyl" (travelling cage) yn symyd
yn ôl ac blaen yn y gofod uwch ein pennau

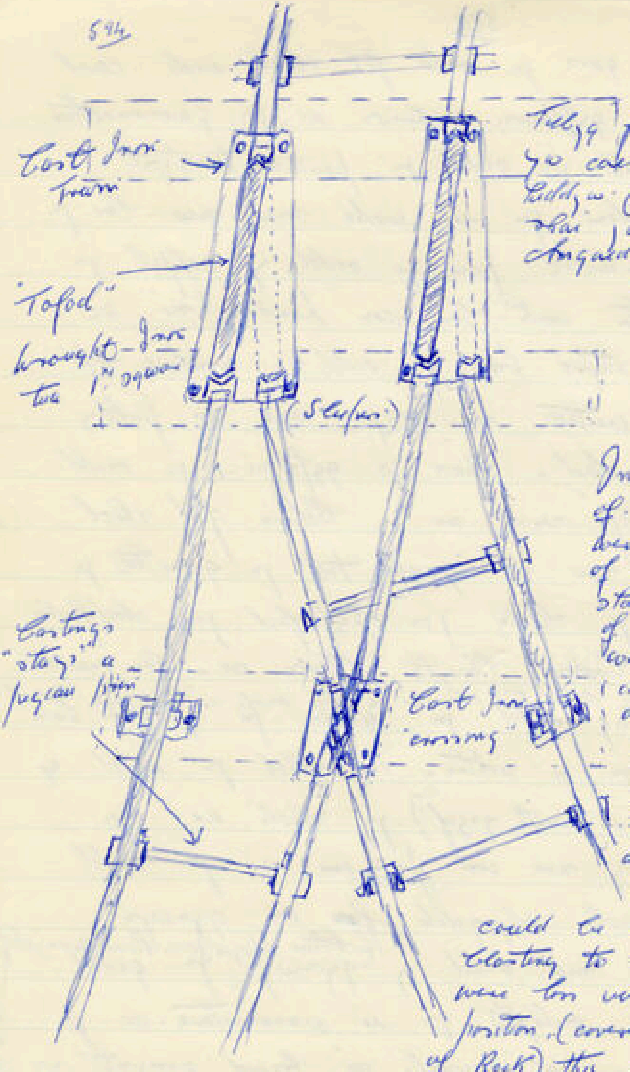

Telling of pool edges or stone you could join of Edward Bellow (1944)? or of man that he would join the Angadedefir Castell of Penrhyn

In fact these type of Racks & assembly were only used in parts of the Gallery that was stable and relatively clear of the blasting. The type was used extensively on the dressing floors, Sheds etc. as can be seen today.

In the sections of the galleries that had active bargains a more simple and portable kind of Rack (596) was used. These could be easily removed before blasting to a safe place. The "Sockets" were too immovable & were left in position (covered temporary by a piece of Rock) they were already embedded in the rubble & "mud"

trwy y dydd. wrth gwrs yr oedd fel rheol wedi cael
ei llwytho. fel ag i gyflenwi anghenion ac yr gwasanaethau
fore nai ddau arall yr oedd yn paratoi trostynt.
ei lipryn yr oeddem yn ei weled mewn neu tair yn
anymwybodol yn enwedig pan yr oedd y ceffyl yn
aros yn yr uchter uwch ben un landing ni. ac
eisiau ei ceffyl stopio bron yr oedd y winding rope
wedi dechrau gweithio. ar wagon wag ar pulley
block mawr yn dod. Lawr y gyflym., yr oedd
perthynas y "rhaff" newydd ar y llethr fel rheol
yn ei dangos. nid hi gweld tra yr gweithio yn
ei forgen. ac yn rhedeg yw chyflawnad yw clod [illegible]
ei trawlio ac "Codi" llwyth llawn ac rhai arwydd
Dyno [illegible] uwch Wm John [illegible] [illegible]
ei Signal man ag oedd yn gweled yn y clod [illegible]
ar yr pryd. yn yr uchter. Fel rheol yr oedd y
signal man (dyn ar "waith gysgod") yn rheoli ac yn
gyfrifol am fwy nac un peiriant. ac yr oedd
cysylltiad trydanol rhyngddo fe ar gyrwyr
(drivers). Fel rheol nid oedd y gyrwyr (Arthur Lloyd Jones. [illegible]) yn gweld
y trafnidiaeth yr oeddynt yn ei wasanaethu. ac yn
dibynnu yn hollol ar y signals ai lygaid arnynt yn
barhaus. yr oedd yn gallu rheoli y pwysau ei [illegible]
ac yn dwyn a codi o unrhyw un or landings
heb drafferth. o dan arweiniad y signals

[illegible]

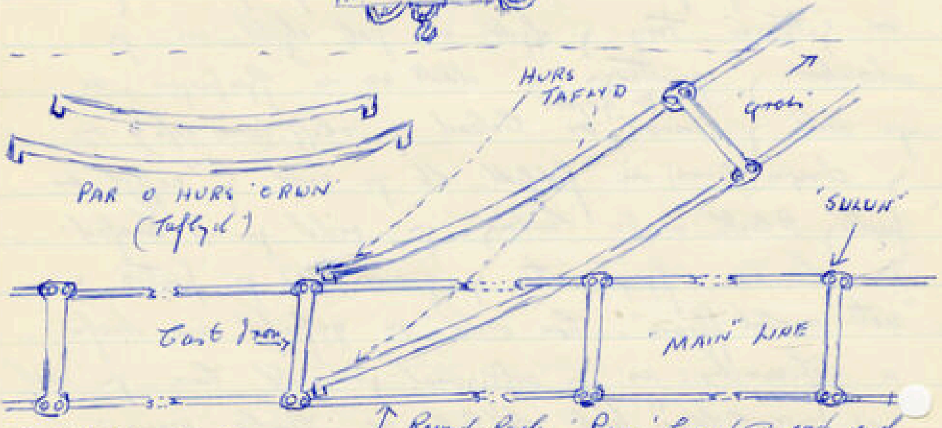

Credaf: fod rhai fel hyn yn gweld yn amgueddfa Castell y Penrhyn

Yr oedd y gweithwyr yn gwybod llawer 'cwt signal' wrth gwrs, ac yn gwybod y cyfeiriad hwnnw gan y rhai yn arwyddion cydnabyddedig gyda'i ddwylaw. I raddau yr oedd yn symud ei freichiau i fyny ac i lawr yn araf ac weithiau lledu llaw yn gwahanol yr un ystyr ond yn gyflymach yn enwedig gan yr ymyd ei freichiau i fyny.

Felly'n gymraeg yr oedd y signalman yn gweld yr un ystyron trwy y dydd ac bob dydd, ac yn adnabod y gweithwyr a'i ddull ac ei fynegiant, ac yr oedd y dreifwr yn gwybod ar unwaith y rhaff (wire rope) ar y drwm (Drum) ei fod felly yr oedd y "ceffyl" ar hyd y Block ac ar landing yr oedd yn ei drafod.

Yn ôl am fynd at y gwaith (597) yn portreadu y "cwt mochel ffiars", hon oedd yn gyfrifol am drefn a chyflawniad — ac yn achlysurol yr oedd hon yn cael ei hanwybyddu!! hwde oedd fachen ar hawlio 'wagon' yr oeddych yn croesi eich rhaff ar top y rhestr ac yn rhoi eich rhaff unwaith eto ar waelod y rhestr. Yn amgylch o dro yr oedd rhai ddim yn hawlio eu tro gan eu bod ar y tro "mewn awrgrym", ac yn y safle hynny o fod yn anabl ar y wagon am rhyw hyd

Yr oedd y cymdogion yn gwybod lle'r oedd yn y
safle hyfryd ynna. ac yn gweld y gwahaniaeth.
Os nad oedd un o'r fforddwraig (neu fymon) a'i rhif
uchaf ar y rhestr yn dod a'u dadlodau a'i llwytho
yr oedd cynrychiolaeth o'r rhif nesaf ato yn rhedeg
ac llwytho y wagen. Yn achlysurol yr oedd dau
neu dri 'criw' dwbl a dadleuodd yn y wagen
rhwngddo eu bod a digon, o'r y llygad o gwaith, neu yn
gweithio ar y graig etc. ond gallasant llwytho y
wagen gyntaf fan ei llengen. Yr oedd hefyd
labrwr (labourer 'Bodrwellmen') yn gweithio ar graig
säl, post gweithfaen (Dyke) neu dommen faw. eu
gwaith oedd "tynu a rhawio" rwbel yn unig:
o herwydd hyn yr oedd angyt angen mwy o
wagen, nai bargeinwyr, gan eu bod yn dibynu arni yn hollol.
felly yr oedd gwahaniaeth "dalau dani" ar y grawn

Oherwydd maint y chwarel a'r peiriannau, y mae yn
debyg nad oes ond nifer gydnabod fach. ~~ac~~ mewn
cyhoeddi "rheilffordd" oedd yn cael gwasanaeth "Jerusalem"
arbennig. Yr oedd hefyd ac oedd mewn cyhoeddi
gwaelod Tank yn gorfod [illegible] ei "gyngor" yno -
newid o [illegible]. Yr oedd rhai o'r chwarel - fel
"Iwerddon" yn lleol, fel wedi ei [illegible] -
gan ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ fod "continuity" y tŷ wedi ei
thorri gan fallu eto, ac o ganlyniad nid oedd
modd i gael dim adeiladu ond trwy gyfrwng
"Jerusalem". Oherwydd ~~hyn~~ a chydol trafod tua iawn
oedd y "signalman" yn ^ cadw bod "llai" o wagen wageni
mewn rhan arbennig, efallai yn anhygoel iawn
y wagen yn llongau, ac nid yn barod i'w
dadlwytho, y canlyniad oedd ei fod yn methu
llefydd [illegible] yn ei drafnidiaeth. Ac oedd mwy o
angen, ac yn oedd yn gorfod prynu i'r gweithwyr
y swyddog. (stewart)

Yn ôl an ol cyfrifo eto i top tudalen ~~5??~~. 589
Er i gwrthwyneb ddilyn oedd profiad ar y damwain
a gobeithio i rhywbeth ystyriol ymddangos, ac rhai
[illegible] pob "clwt" o oedd gobaith cael "ennyn".

o honno, oherwydd y drefn o gweithio (yn i isel)
tueddu yr oeddem feallai i gadw ac rhoi heibio 'glytiau'
nad oeddynt yn addas i'w han; ac ystyried y fwn
isel yr oeddynt yn gael yno am eu trafod -
Yr oedd y 'system' yn gyfrwng fel bod y creigwyr
yn gweld gogoniant pob dim, a'r Stillman yn y
han yn tueddu i golli ffermio pob dim;
Rhagfyr 1930 (gweld elfen cyflogau) yr oedd ein nif
cyflog Clwandan yn 7/4 y dydd ac 3/8 am
bore Sadwrn. felly am ddiwrnod yr oedd cyflog (min),
dau o honnom yn = 15/4
Er gweled y figurau yn fawdd - (ac mae hyn yn
agos i'w gweld) dywedai ein Bod yn cael ein gosod
fel a ganlyn -
6/- y dunnell am gerrig (Blocks) (Min 2/9 - Max 8/9)
1/- y " " rwbel (do - Max 1/10) (gweld Rate clatter)
Felly, yr oedd yn ofynol arfer : i arweinydd ein hunain
8 llwyth (2 dunnell) o rwbel @ 1/- y dunnell = 16/-
neu
"Stillad" o gerrig 2 dunnell @ 6/- a ton = 12/-
ac dau llwyth o rwbel @ 1/- a ton = 4/-
Swm ein dau am ddiwrnod = 16/-
15/4
yn ein gadael a Balance o = 8d

Gwelir fod "cerrig" (Blocks) yn llawer rhagorach na'r rwbel ac yn eldio mwy o elw. Os y [illegible] ddigon ffodus i anfon dwy "wagen", 8 dunnell yn un diwrnod yn un

— 4 tons @ 6/- a ton = 24/-

Draul ein clai am ddiwrnod = 15/4

Gweddill "mewn llaw" 8/8

Heb i ni fod yn eithriadol o lwcus a [illegible] pethau cyflenwadol yn y chwarel, prin y gallem gasglu digon o gerrig i gael llwyth bob yn ail diwrnod. Felly yr oedd rhaid "cadw y wagen" yn ffyddlon o ddydd i ddydd. Yr oedd y "gorchwyl" yn gofyn fel y byd yn rhaid myned yn [illegible], ac ni all neb fforddio colli amser. Ac nid oedd unrhyw awdurdod yn gweld yn [illegible]. A caniatau i bob [illegible] fynd ymlaen o ddydd i ddydd yn weddol "ffafriol" ac "hwylus" yr oedd rhaid "tynnu gwersi o'r elw". Pan oedd y tywydd yn ffafriol yr oedd rhaid gweithio yn galed i wneud i fyny am ddyddiau anffafriol, oedd yn oer o ddifrif, cyfleusterau oedd cael golau trwm trwy y dydd ac yn amhosibl gweithio; ac yn rhoi y golau rhannau o ddyddiau, ac yn y gaeaf [illegible] ar elw; ac ar [illegible] y wagen yn troi oherwydd tywydd drwg ar [illegible] yn ben y tymhorau.

Ni allai neb fforddio cadw i mewn ar law ysgafn-ac ond rhedeg i gysgod cawod drom am ychydig funudau. Cyffredin oedd i bawb gario ymlaen mewn glaw rhesymol, a gweithio mewn oerfel dros eu gwar neu gorfod o ben gwaltau; nid gorchwyl hawdd oedd rhythu rwbel neu drin cerrig o dan amodau fel hyn. Gallai y tywydd yn gwella ar godiad yn ei ôl, ac yn sychu yn raddol tan weithio, neu y glaw yn parhau ac gwaethygu, a pawb yn raddol yn gwlychu yn waethaf ac yn gorfod mynd i'r cwt tân, ac llawio yn hoelion arbennig i rhoi eich carpiau gwlyb i sychu. Y cwt cyfyng yn llawn o weithwyr gwlyb a'r lle yn stemio gan leithder y carpiau ar gwres y tân. Er ein bod yn wlyb ac diflas, yr oedd rhaid aros nes i'r "score" (stiward) ddod heibio, ac eddo gael ein "gweld", a dweud wrthym am fynd gartref neu aros tra'n glirio. rhag cael coll cyflog.

Peth cyffredin oedd gweld heidiau o ddynion yn gadael y Chwarel canol y prynhawn am cartref yn wlyb drwy ei croen, ac nifer ohonai cerdded i Rachub, Llanllechid, Pentre Bontgwyn etc.

606

Swelin or y BLOCKS "Ton Rate for Rockmen 29th Dec 1930" Rubbers

BLOCKS old Rate		New Rate	Rubbers old Rate		New Rate
2/9		2/6	-/10½		-/3½
3/-		2/9	-/10½		-/6
3/3	25.0	3/-	-/7	29	-/10½
:	Contiew yn myel:	:	:	o Contiew yn coch ar gyfartaledd e 1d.	:
8/3	fymny lol 3 cownty	8/-	1/6	- - -	1/4
8/6	- -	8/3	1/9	- - - -	1/8
8/9	- -	8/6	1/10	- - -	1/9

fod y "rates" wedi dod i lawr oherwydd y dirwasgiad ar effaith ar y diwediant llechi. Cofiaf glywed ddweud y tradigau fod "stocks" anferth yn y chwarel (ac yn arddelwn yn cwrsy fod eiri y Penrhyn yn dawn ac firin yn gally dechre drin, ond anhebrin firin achwynny ri Chwarel. wedi cofio . yn arddelwn wedi dikerm yn Eiri y Penrhyn yn "Gyfrwr" tra cannol 1930 hyd ddiwedd 1931, ac yn cofio y stockiau anferth. fod "llepe" dat ar oang: y mae yn amlwg fod y diwediant addelad, mewn cyflwr drwg ac yn addewyddion ar y diwediant llechi ac hyn y dyfanwad ar y cyflog. yn y Chwarel. ato.
Swelin oddiwrth ffigyrau (Rate) uchod ein bod ni yn cael oddiwrth "average" tal am ein cerrig ac rwbel - o/ 6/- ! ac 1/-

ar bhí uair bargan go raibh a 'dosbarthú' trasa
carol (average). bhíodh gurb nuair raibh ag foirí (gasra)
go offdlog. ar gallúnaí gael a ostóg nua a
gael o fir i fir, ach go raibh aonaidh agus
greim i ní an ... agus go ... no fearas
... tháinig ... naoll bargan nua Bhall. ...
~~...~~ 3" ... nua lá, bhí fad agus i ... go ...
... raibh ... ffaggnas (... 1930) fad agus
... bargain [illegible] go 3/9 – ar 5/6 am gearr (Blacks) ar
3/6 – ar 1/9. agus dunnell an rolal –
... 1930 ... o fargaenaí raibh ...
... i ... agus foirí ... 3/9 ...
... . go ... an agus foirí ... go
raibh go ... i ... ; ... ar
... go agus i ... (2 @ 7/8) o ... ...
i ... (...), ar ... i ... ...
go ... i ... go ... (2 @ 9/6)
... raibh 'bargan' go agus ... 'fógra' ...
ar go ... agus ... – 3/9 – 3/– 8/3.
nuair raibh go ... 'foirí' ar agus rolal o
... go raibh agus fargan go ... ... nuair
raibh rolal ... gael, ach ... ... ar
ol ... . go ... raibh ...
... o ... ag raibh go ... a bargaení

LO7 (A)

Tebygol rhagor o ffigyrau yn dangos allan y gwaith caled ag oedd yn cael ei offrwm am gyflog isel.

Maximum and Minimum Rates per ton in Dist. No 4

YEAR	SHED BLOCKS PER TON	RUBBISH PER TON	Remarks
1931 - 1933	6/9 to 3/9	1/3 to 11d	"Short time" from Month ending Sept 10/32 to APL 22/33, three days a week for two weeks (15 days a month)
1961 - 1962	11/6 to 9/-	2/- to 1/8½	
1963 - 1964	11/6 x	2/3 & 2/-	x Mae yn ymddangos fod "good" wedi mynd allan, yn un pris (Rate) i bawb am Shed Blks ac oedd dim [illegible] am metel, mynyddig yn cael 8/- y dunnell

Cyngor oddiwrth y "Records" mae mis yn diweddu March 12 1964 oedd yn olaf i gael ei weithio yn Dist No 4 ([illegible] Octr [illegible]) a [illegible] ar ymdrech i gadw a [illegible], gweithio "tri" carreg yn "fargen" ar ol dros 150 o flynyddoedd.

No 225 — 5½ day week

DAYS WORKED	SHED BLOCKS	WEB	RUBBISH	BILL	DEDUCTIONS: 5x-MANS WAGE	DEDUCTIONS: POWDER	NETT BILL	AVERAGE PER DAY
D. Tn	Ton. Rate	Ton. Rate	Tons. Rate					
19 - 19	44½ @ 4/-	8½ @ 2/6	150 @ 1/-	£18-5-11	£7-16-9 (for the Month)	9-8	£9-19-6	10/6

7 mae y ffigyrau uchod yn gyson o ffaith wedi ei diffyg allan o "tyfu good" (yr oedd allan rhai misoedd [illegible]) ac yn dangos allan yr ymdrech ac [illegible] oedd wedi ei [illegible] mewn "mis Chwarel" (4 wythnos) gan chwarelwyr ola ar "Jamon"; gweithwyr caled mewn "bargen" gyda'r [illegible] yn adran No 4 (District No 4) Mis yn diweddu Mai 20th 1933

Ffafriol iddyn . fel pob mor arall ohan hynny - ysgolion
can Gwradd nad oedd yn ymarferol i enwogwyr, gallai
dim o'i amser yn trafod nobel, ond rhoi ei
holl egni i'w ymdrech i gael mwy o elw, ac
i bontio y 'safonau' anghenus yn y tân (Slads).
Pan yn trin hyd yn oed yn y bargeinion da
yma, yr oedd nobel yn cwyno, pan yn trin
a thrafod y graig ar lifyddion ac yn eu
torri i lawr yr Blocks ar gyfer y rheds, Plate 5.5 of book, 1st Edition ar ofnau oedd
rhoi gwadd yn ddigwiddol i un o'i boiari
(Badrockmen) oedd yn gweithio ar graig sal yn
gyffagos, ac stwnio yn fawr na fwod i ddod
ac ymateb i gwahoddiad, ac cael 'llwyth'
rhwydd ac uwan o ddornau bron hwyliog, ac
bron yn sicr o gael 'lulfi' gwerthfawr, gan
un neu ddau o chwarelwyr, yr oeddynt hwy
yn falch o gael cinio o gwmpas eu traed a
cael lle clir i weithio, a'i llabrwr yn cael
'llwyth' uwan yn lle gweithio i domen neu
fahwnio 'gwerthfawr' caled.
Nid oedd anghyffredin oedd i 'gymdogion' ymuno
o dan amodau yn anichwylaeth, ac er lles pawb.
Gan nad yw y graig yn 'lamp' solat fel
caws, ond yr dryffeith chwalaeth o droed a retentia

(Joints y faults) ac o ganlyniad yn aedd "falls" yn dod i lawr yn achlysurol ar y twnnel, neu fod ersag dala a ooldt. Rhwng y oddwy fargen, ac gwallgofnw ydd fyddai cwsktio torri twnnel: o dan yr amgylchiadau hyn canlyniad ydoedd eu bod yn uno yn "ddaugraig" i drafod y broblem (The S of Wales 1st Ed. Plate 5)

Golygu hyn eu bod yn 1930+- yn gorfod tren rhagtho ac canfon yn agos i 12 tunnell o gerrig yr ddydd i wrnyd eu twrnif a @ 8/6 am 2/9 y dunnell, ac rhagor os oedd gandd yn rhyment(s). ac yn agos i 14 o dunnelli i gyrhaedd y gosodiad (Cutting Rate) a @ 9/6 ac rhagor os oedd "casthwresion".

Tafiaf i mi weld o Lelltan Pone Level (ochr Rhondd) [illegible] yn tela 1921 o plygion anferth wedi dod i lawr yn Pone Lady; ac yn amlwg fod nifer o greigwyr yn eu trafod ac turni, yr oedd rhai gymaint a ty o balast o eyffwdin. ac yn oedd nifer yr crymeryd dieddordeb yn y symudiadau ac yn gweld y datblygiadau o lelltan o ddydd i ddydd. ei o Lenwydd maint y plygion yglydig iawn o newid oedd yr ymddangos o ddydd i ddydd. yr oedd y creigwyr yn symud fel pryfetach ar lenyglk. ar "rails ar wagons" fel "tegs" i'w gweld ar Gellta

Yr oeddynt yn trafod "plygion" a ffaith. ac yn
eglurhau yn datgymalu. am fis-dau neu rhagor
ac yn symud pob mis (a'r wythnos) rhwng 200 - 300
o dunelli. yn rhan helaeth o'r rhain o'r y
addas yn cyflenwi ei Felin fawr (saw mill)
(The S. of Wales 1st Ed. Pl. 5.) (The S. of Wales 3rd Ed. Pl. IXA).
Hyd yn oed ar ol "ei gau" y "bargeinion clai" ar
plygion mawr. yn oedd "cymdogion" yn gorfod ymuno
i gydweithio ar y "twfyn" cyfnewidiol rhwymau
daearyddol – "faults" etc – hyd yn ddiweddar – (1960?).
Yr oeddynt yn rhoi y clai 1/10 (91 – 992)
ar pob olchiad. ar "machines" yn eu rhannu.
ac "adjustment" yn cael ei wneud cwedd y
mis i wneud pethau yn gyfartal ar oedd
angen.
Pegwn arall ei pris isel (2/4) am weithio
y bargeinion gwael. oedd y "pris uchaf am
rubel" 1/4 y dunell (1930) i Gabrars am "dynnu
a chario" yn y graig galetaf. "post gwenithfaen"
(Volcanic dyke) (29A). Golyga hyn fod rhaid iddo
dyllu (drilling) (clirio'r graig) a saethu. "taflyd i lawr". malurio a
gwedd (10 tr) ar ffurfio twnnel y dydd. Llwytho ac
anfon allan ei tunnell i wneud ei "fesur" 7/3 y dydd
(1930)

ac yn rhoi tunnell y dydd i wneud ei 'Cutting Rate'
9/- y dydd (1930). Yr oedd rhai yn cael cymorth
(ILL) (Fig 5 of Wales Vol 3. Plate VIII A)
craen (crane) trathroed (cable y gwaith) ond yr
oedd y pris y dunnell yn llai os oedd cymorth
'craen'. Gyda'r 'craen' yr oeddynt yn cael amlaf
malurio pob darn fel yw llwytho a llaw. ac yr
(Daylan)
oedd 'prisiad' ar ben y llwyth (288). Y mae llawer o
rhai yw gweld yn arwydd y tunelledd heddyw
yn tystio i ymdrech a llafur y gweithiwr.
Fel y gweithwyr eraill oedd yn gweithio ty allan
ar y tomen, yn yr awyr agored. Yr oedd y
tywydd ac elfennau yn effeithio llawer ar eu ymdrech,
ac i gwrthsefyll yr oedd y labrwyr yn ymdrechu
i fanteisio ar dywydd ffafriol ac anelu i ennill
allan cymaint ag oedd yn bosibl gan ei fod yn
gwybod a byddai tâl. Y byddai tywydd drwg
yn siŵr o ddod, ac anhawsterau eraill - tywydd,
oerfel a tafflyd i lawr wagenni yn trin etc.
Yr oedd llawer o labrwyr (Bankmen) yn gweithio
am 'rate' llawer is na'r isafswm pris (1/4) ar
ffordd y gwaith (tynnu a chario) mewn craig bôn sal
neu 'rock' (fall) am 'rate' 1/- +- y dunnell.

7 Pegun uthof yr mynd y tabun ac yn cael y "rate" isaf am ei thyfu. Ydoedd y "tosiwn" (tabun) oedd yn elwa y rhobel yn y Skidain 3½ a 7 dunnell ✻ oedd y rate isaf yn 1930 (3°, 1933) (yr oedd yr "rate" an cyffredinol yn tlai yn gyffredinol trwy y Chwarel yn 1933) At gymaryd ffigyrau 1930 golygai fod yn rhaid i tabwyr yn y skidain tynnu yr agos i 25 tunnell y dydd i ennill ei siwrnai (7/1) ac yn agos i 32 o dunnelli i gyrhaedd ei "letting rate" 9/3°. Golyga hyn dihod an wagenni gwag i mewn ei shed, mynd a rhai llawn allan trwy gydol y Chwarelwr. Can tin a erawno fiob tlwyth, oedynu ac unbawsthau, gwaith tel arbed yn llonnen rhaith yn y llwch an llaid ac felydrau yn llawl y rhyddhau ampit yn dilorbed trwy y ffenestr mawr ag oedd uwch ei ben. Cael golygfa gyrnorth yn arthyrnol gan rhai "rhudmen" (rhai oedd yn awgdelun i glano y rhobel mor o dau gyllith yn angian naddu, ac rhai y "sealfwn" (wastr an ol tlyfo ac trin) an ei llenwi an clun y wagen yn tlu ei tyfu an y llawn)

✻ I wneyd pethau yn waith yr oedd (mae?) tunnell y Chwarel yn 21 cwts (ac nid 20 cwts) ac tlwyth 2 dunnell yn 42 cwts (with gwir (tlwyth 2 dunnell ymarnt ag 42 llogau cant o lo!)

Amangl yn oedd frindie nwbel yn y Stidian — wnthau fan oedd "ciwigg" (Blacks) yn trin yn y gauf ohonyddl Tywydd drwg. Yn achlysurol yn oedd wogeni yn trin ohonyddl anhawsteran yn fwri y tommenydd (tips) ato. Ond yn gyffredinol nad oedd rhyngthau neill. fel a gwn allan y graig yn ei atal - yn oedd yn gall y ganthe yn mhob Tywydd an nwbel yn barod iddo — ond yn oedd yn ofynol rhoyttho rhoytt mwy o faint. gan fod y nwbel yn "llac" ac ysgh. ac an gyfartaledd yn oedd rhoytth (o-donnell) y tan oddeity trodfedd yn uwch nac rhoyttho nwbel ar trîc, Erbyn 1930 yn oedd "steam Navvies" yn ganthio yn y Chwarel dau yn sone bach yn dewo yn hen gol oedd wedi ei gyllty Ochr chwith an Ochr dde . ac dewo treig (overburden) dwith un yn ddwndlach i top ochr dde. Yn oedd y Navvies yn rhoyttho i dyllau (tubs) perfianol (15u). Pan oedd y Tywydd yn wffafredd. nas am rhegmau neall dan yn oedd rhai o "Tylau" arlunnig yna yn cael ei Konfar ei Stidiau. yn oedd rhai yn olal dwyichordl. mantau faur rhain y dwedd nad oedd anghen carton o rawro.. foddbynnag yn oeddynt yn anhawdd ei trefod. ac gorfod "taflyd yn uchel ar dechrau pob

rhaniad ac 'tamp'. ond yr oeddynt yn cael [illegible]
[illegible] oedd wagenni cyffredin yn [illegible]. Nid oes yn
[illegible] a [illegible] [illegible] [illegible] a gwaith [illegible] yn
[illegible] [illegible] yn y [illegible] [illegible] [illegible] ond [illegible] [illegible] a
[illegible] [illegible] ac oedd yn gael am waith caled. —
Yr oedd y 'llwythwyr' (slate loaders) ac oedd yn
llwytho llechi i wagenni ysgafn (167) (163-168)
yn 1938 ac 3-4 yn 1935-38; 6c yn 1936 6½ yn 1940. 5 yn 1952 ac 8 yn 1954
yn cael [illegible] 6 y dunnell am lwytho a [illegible]
yn [illegible] y llechi [illegible] yr oedd [illegible] 'gafael' ('handfull')
o llechi [illegible] yn [illegible] 20-30 llechi, ac [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] am [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
y wagen, [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible]
[illegible] yn [illegible] a [illegible] (164) ac [illegible] [illegible] am 6d y
dunnell. Yr oedd yn [illegible] ac 'packio' yn [illegible] ac
[illegible] [illegible] y [illegible] oedd yn [illegible] [illegible], gan
y [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] y [illegible] i llwythwyr. ~~[illegible]~~ og oedd yn
gweithio o [illegible] yn [illegible] [illegible] a caled [illegible]
yn [illegible] [illegible] (Rhag 1974) yn Tanrhiw Rd Tregarth.
Brodor o Sir Fon [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i ardal
yn 1934 [illegible] yn gweithio yn Chwarel Bryn [illegible] Rhyd 1938 [illegible] y Chwarel
yn [illegible] caled y [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
o [illegible] [illegible] ac o [illegible] yr oedd y
gwaith yn [illegible] o galed iddo. yr oedd [illegible]
[illegible] yn [illegible] ac yr oedd yn gofyn [illegible] o

chwith i gael y cwdel tram drwy ochr y wagan ac i fystyn yw rhoi yn ei le, yr oedd yn waith i'r withr eithriadol o ddiwyd ac ymdrechgar (Gwilym Jones) ac yn ceisio i fynny ai gyd-weithwyr oedd fwy eu crefft a chyflog.

Cyda llyna o engreifftiau o safonau gwaith ar ymdrech ag oedd yn cael ei ofyn am y cyflog isel. Hawdd fyddai ymhelaethu gan fod y "Rate Sheets" yn rhoi manylion ar newid yn cyflog yn holl adrannau o waith yn y Chwarel (e.g. cyflog dydd yn 1937 — "light" work 4/4. "Bellman" 5/2½ — "Compressor attendant" 6/6 etc)

Erbyn 1952 yr oedd y cyflogau wedi myned i fynny yn "sylweddol", ond yn amlwg yn is na safon cyffredinol y wlad. Yn ei lyfr "A County of ~~Honourable~~ memorable Honour" (J. Fairbanks) tudalennau 26–34:

— "Yet even now a good (weekly) pay packet in a small quarry was rarely more than *£6-15-0 for the aristocrats of the craft, the rockmen and trimmers, (slatemen). I must have expressed surprise at the low return in comparison with the wages of skilled factory hands, and wondered why it was that the men"

*. Y mae y ffigwr yma yn ddigon yn weddol agos (£6.12.0) am 1952. ac yn wir yn uwch nag ennill £5.17.4 a oedd yn 94/wythnos

*Letting Rate: nifer helaeth ddim yn cyrhaedd y letting Rate (before good)

continued in this and similar quarries under difficulties and hardships particular to their trade". Cawn gamau bras ar ôl hyn tua chwarter canrif o flynyddoedd yr oeddwn i yn gweithio yn y chwarel, a cael gweld cynnydd y cyflog o 1930-1954. Cyfyngwn ein enghreifftiau i gyflog Chwarelwr (Rockmen ac Steelmen) Labrwr (Labourer) ac prentisiaid yn unig.—

Yn Gorffennaf 1st 1916 ymddangosodd hysbysiad yn y Chwarel i'r perwyl fod yr awdurdodau yn barod i dderbyn "bechgyn o bedair-ar-ddeg oed fel prentisiaid yn y Chwarel — fe ddechreua tâl prentis 3/-6c yn yr wythnos. oddiwrth Oruchwyliwr y Chwarel" (cyfieithwyd gan)

Gorffennaf 1st 1916 — Walter D. Hobson

(Y mae y hysbysiad hwn yn fy meddiant)

Dyna y tro cyntaf i'r Chwarel fabwysiadu egwyddor i gydnabod, ac talu cyflog! rheolaidd i brentisiaid.

Date	Quarrymen		Labourers		Agricultural
	Letting Rate	Minimum ~~Day~~ rate	Letting Rate	Minimum ~~Day~~ rate	Weekly Wage
	s d	s d	s d	s d	s d
July 1. 1916	- -	- -	- -	- -	3 - 6
April 1920	- -	- -	- -	- -	5 - 0. (amser y [illegible])
Dec. 1930	9 - 11	7 - 8	9 - 0	7 - 1	9 - 11
Jan 1933	9 - 3	7 - 6	8 - 11	6 - 11	9 - 8
April 1934	9 - 9	7 - 6	8 - 11	6 - 11	9 - 7½
Jan 1936	9 - 11	7 - 8	9 - 1	7 - 1	9 - 11
Oct 1937	10 - 6	7 - 11	9 - 8	7 - 7	10 - 6½
Oct 1940	11 - 2	8 - 10	10 - 4	8 - 4	11 - 5½
Oct. 1944	Mabwysiadwyd cynllun mwy cymhleth. gweler tudalen nesaf (618)				£1 - 9 - 4
Feb 1952					£2 - 1 - 8
Feb. 1954	(Gadawodd y Chwarel yn 1954)				£3 - 8 - 4

Y mae y ffigyrau uchod yn adlewyrchu dirwasgiad y 30au.

Rhag cymhlethu pethau yr wyf wedi gadael allan ffigyrau "Day Rate". O flwyddyn i 1940 yr oedd y "Day rate" 1/- yn llai na'r "letting" rate. Y mae ffigyrau 1944 ac ymlaen yn cynnwys "Bonus" yn fwy cymhleth, ac nid yn hawdd cydmaru. Fodd bynnag yr oedd y cyflogau yn araf yn codi. ond yn isel o'i cydmaru a gofyn cyffredinol y wlad

Feb 4th 1952

	Minimum Rate				Setting Rate			
	Basic Rate	Bonus	Total	Weekly	Basic Rate	Bonus	Total	Weekly
	s d	s d	s d	£ s d	s d	s d	s d	£ s d
Quarrymen	13/3	10 - 2	23 - 5	5 - 17 - 4	16 - 2	10 - 2	26 - 4	6 - 12 - 0
Badrock men	12 - 8	10 - 2	22 - 10	5 - 14 - 7	15 - 7	10 - 2	25 - 9	6 - 9 - 3
Labourers	12 - 4	10 - 2	22 - 6	5 - 12 - 9	15 3	10 - 2	25 - 5	6 - 7 - 5

Quarrymen = Rockmen + Rockmen. — Labourers = Pit rubbish men + Shed rubbish men

Feb 1957

	Minimum Rate		Setting Rate				Substituting wage	
~~Quarrymen~~	Daily wage	Weekly wage	Basic Rate	Bonus	Total	Weekly wage	Daily wage	Weekly wage
	s d		s d	s d	s d			
Quarrymen	25 - 1	£6 - 5 - 8	16 - 2	16 - 4	32 - 6	£8 - 2 - 10	30 - 10	£7 - 14 - 3
Badrockmen	24 - 6	6 - 2 - 11	15 - 7	16 - 4	31 - 11	8 - 0 - 1	30 - 3	7 - 11 - 3
Labourers	24 - 2	6 - 1 - 1	15 - 3	16 - 4	31 - 7	7 - 18 - 3	29 - 10	7 - 9 - 3

Oct 6th 1947 (5½ day week) Minimum Wage

	Standard Rate	Bonus	New Total Rate	Weekly wage	Remarks
Quarrymen	12/-	4/4 + 1/-	17/4	£4 - 15 - 4	It appears that 5½ days working week came to an end between Oct 6th and the end of that year (Noting the two Rates)
Badrockmen	11/6	4/4 + 1/-	16/10	£4 - 12 - 7	
Labourers	11/2	4/4 + 1/-	16/6	£4 - 10 - 9	
Oct 6th 1947 (5 day week)					
Quarrymen	13/3	4/4 + 1/-	19/1	£4 - 15 - 4	
Badrockmen	12/8	4/9 + 1/-	16/6	£4 - 12 - 7	
Labourers	12/4	4/9 + 1/-	16/2	£4 - 10 - 9	

Fe welir uchod mai ychydig o wahaniaeth oedd rhwng cyflog wythnosol chwarelwr a'r Badrockmen/Labrwr. Ond yr oedd gan y chwarelwyr fwy gwell siawns i ychwanegu at eu cyflog a cael mwy o "Balance due" allan 'Setting Main', ac felly'n nid oedd y gwaith mor undonog a [illegible]

Ychydig o eiriau i egluro pwrpas a bodolaeth
"Day rate". Yr oedd nifer fawr o weithwyr y Chwarel
yn gwneud gwaith nad oedd yn bosibl eu
tal ond ar "Day rate". Drivers, stacking, ffordd-olwyr,
fitters, seiri coed ac mân, "Compressor attendant" ac ond
nodi ychydig. Drivers ac gweithwyr yn gellt-gwaith (Incline)
ar locos etc. yn ddiweddarach cafodd nifer o
staff eu rhoed ar contract (nid ar dunell (tunnage))
ond ar ddosenna (dozens loads not tons) Pwrpas hyn
wrth gwrs oedd i gyflymu trafnidiaeth ac cael y
rwbel i'r tips er gynted ag oedd yn bosibl
Ond beth oedd pwrpas "Day rate" i Chwarelwyr
Badrock-men ac labrwrs oedd yn gweithio yn
bargeinion ar contract? Yr eglurhad yw — yn
achlysurol yr oedd y gweithwyr chwarelwyr oedd ar contract
yn y "tall" (ar y bonc) yn cael eu talu i
weithio yn eu llefydd arferol oherwydd fod "fall"
(cwymp o graig) yn llygru eu ffwrnais.
neu gweithwyr ar y ffwrnais lle yr gweithio ar
y graig ac yn trafod a pheryglon mawr neu
y tywydd ar ol eira etc. Yn y mannau yr
oedd y ffwrnais yn "gul" yr oedd stiwiau
i "Lettau" (bach o mawr oddeutu i lawr o
ddelw neu dwy ffwrnais uwch bonc. Yr oedd y
swyddogion yn dilyn pob datblygiad ac yn
gyfarwydd a'r posibiliadau ac pan oedd fwy gyda
yr oedd y gweithwyr ag oedd yn gweithio
yn y [illegible] yn cael eu symud draw dros i
wneud gwaith cyffredinol arall, ag i weithio ffordd dydd
(day rate) — gweithwyr y ffordd (Platelayers) dros yma
ac acw. fel rheol yr oedd digon o "jobs" yn
y District angen eu gwneud ar staff yn
gyrmeryd mantais ar y cyfle, tra yn gwneud y
gweithwyr yma yn oedd y cyfrif ar "Day rate"

Credaf i mi ennill [illegible] a [illegible]? ond nid yn siwr?— Yr oedd rhai enghreifftiau hyd yn oed ar ôl i "drefn newydd" ddod i fodolaeth (ond rhaid dweyd mai eithriadau ac yn lleiafrif yr oeddynt) yn y swyddi [illegible] o allu cyflawnedd lle "safon gosod" (setting rate) rhai dynion yn dweud y mis — efallai wythnos. Yr oedd y cymdogion ar bonc yn deall ac yn [illegible] addunedd y "[illegible]", y "fargen" mewn cyflwr da a gelwid cynysgaeth yn "gydnabyddol" rhwydd, a gallai hyn fynd ymlaen am rai misoedd efallai.. Y temtasiwn ydoedd i gario ymlaen ac [illegible]- "make hay while the sun shine", ond yr oeddynt yn gwybod o brofiad mai "[illegible]" [illegible] fyddai hyn, ac y byddent yn siwr o gael eu torri, trwy is-oruchwyliaeth ostwng y "pris" (y gosod). Ond yr oedd yn rhaid ymddangos fod ymdrech yn cael ei wneyd ar [illegible] fyddai i wneyd popeth posibl i gael y "fargen" yn barod at ddechrau y mis dilynol — codi "bonion", cael "tyllau" mewn lleoedd ffafriol yn bonc, clirio rwbel etc. Wrth gwrs nid oedd y swyddogion yn gwbl ddall — ac yr oeddynt yn hollol ymwybodol o drefn yr arferiad. Yr oeddynt cael y ffigyrau ac yn gwybod cynnyrch o swydd

ei gweithiau o ddydd i ddydd. Yr oeddynt yn trwy "blunders" ei ysgrifenyddes a fuasai yn eithaf helbulus, ond ei "ysgrifenyddes" bwriw mynd i eithafion ac dod i sylw y gwrandawr. Cofiaf i rhai enwogion pethau chwedl a ddal ton bore hyn dechrau y mae newydd: ac yn sathru mewn llu ffyrnig tra nis bydwn o glwch ymwan gwres dwndd mae; a cael cynhyrgaeth o gyngor da i law yn llond helpu y llyn dialydd. Yr oedd ymddygiad o fath yn anodd ac yn destun siarad ar y bore. Yn enwedig ei Kelso o Tonom oedd ar "dlanwedd ar y maen Pegam arall ei safle ychwanegol — y dwedodd "methu cyrhaedd yn ..." (Below minimum) nac "ar y cook" gallaf weithiau fod y term "ar y cook" yn ffaith, Pan oedd "error" neu angel yn methu cyrhaedd ei ... yr oedd y "rate" yn cael ei rhoi i law ar y "chart" mewn ink coch: ac yn oedd hyn yn tynnu sylw y ffaith ei Sisters Ymwelwyr, ar Swyddfa Iechyd etc. Os nad oedd rhywun arlunio i gyfrifiadau yn anffodus — Sywydd eithriadol datblygiadau anffafriol yn y forgen etc., a pethau yn poethau am ddau neu rhagor o fisoedd yn ddyg- yn oedd y swyddog yn rhwym o wneud Report

gyda'r canlyniad fod yn debyg i'r "troseddwyr" gael eu
galw i swyddfa'r o flaen y Comisiynwyr. i'w rhoi
eglurhad; a cael bygwth troi i ffwrdd (sack) os
bydd yn digwydd yn achlysurol. Ar ôl undeb y
gweithwyr gwnaeth ymladd chwerw, yn oedd y
drefn yn gyffelyb trwy y gwaith yn gyffredinol.
Yr oedd y cyflog yn isel a llafur yn rhad:
o chwedl allan o waith ac yn barod i
ymgymeryd ac unrhyw waith. ac yn oedd y gweithwyr
ar gomisiynwyr yn gwybod hyn yn dda.. ar
dylanwad yn oedd yn eu gael ar y naill ar llall.
Yr oedd nifer dda o'r ardalwyr allan o waith.
ac yn ymddangos yn eu tro yn y swyddfa i
ymbil am waith; a llawenydd ymysg y teulu ar
ymdeithio fan fyddai y newydd yn dod; fod hwn
a hwn wedi cael gwaith.. Daeth nifer o'r rhai
ag oedd wedi gadael yr ardal: ac wedi eu
gwasgaru ar hyd a lled y wlad. ac yn enwedig
yn de Cymru — yn ol: gan obeithio cael gwaith yn
y Chwarel. ac o'r oedd ag eithriadau fe ymunent i
mewn yn raddol. Yr oedd chwarelwyr profiadol
o ardaloedd eraill y Gogledd. ac yn benaf o
ardaloedd Penygroes ac Nantlle. yn ceisio cael
ty yn yr ardal ac setlo i lawr

ac yn eu tro yn cael gwaith (yr oedd yn haws i ddwadwr gael gwaith na Cobwr!) Y mae yn amlwg fod y dosbarthiad y tredigau yn fawr na allai y rhwnb bob ei ddal. ysgdau cenhedlaeth fod rhai yn cau neu o leiaf gwtogi ar y gweithwyr.. Gan mwy ond dau y deithiwn i .. i gyffyrddiad agos a hwy.. sef

1/ James Bullock a ddaeth o Nantlle (Cymdh), yn ŵr ieuanc ac efo o blant. Bu farw chwe ei 80 blynedd yn mes lleiaf yn ôl (1942-3?) ond mae ei deulu yn llewyrchus ac wedi ei gwasgaru dros yr ardal. Yr oedd yn weithiwr da iawn ac ynghylch o arweiniad rhagorol ac yr oedd yn fforman ~~=~~ naddu ar "gylch bach". ac bu yn rhaid symud yr Ingian (guillotine) ar wal a dod i trafod yn ei le (yn canu ar yn y rhod) ac felly y bu am rhai misoedd: yn unig ychydig cofiaf ei fod yn ymuno ato James Bullock arall (James) yn oedd o'i waith (y mab) yn morfa ar Ingan ac daeth y fforman yn ôl yn rhaddol fe ffurfiodd y tad y fforman

2/ William Jones 'Carmel'. ('Carmelian' fel y cofiaf ei tŷ ymw.) Pan newidiwn trowodd o ty rhod ac anfod i ddwr i fynd hwnt at Harri Nantygroen yr oedd 'Carmelian' yn gweithio y fargen agosaf i mi .. i gyfeiriad yr "ogo" (Ragon) ac yn amlwg

wedi setlo a chrefftio yno ers tro. gyda ei
lwdnau Hugh Pritchard "Gornel", "Hitch"-Gornel fel a
adnabyddir. yr oedd gan Hitch hy enw arall
mewn anwiddyn: ac mae yn amlwg iddo gael y
llysenw ynai. chwaraeodd ei fod yn ohirychddio
yr barhau a "Twm" Chwarelig sosing yma
~~yr barhau~~. Yr oedd wedi ei eni a'i fagu
yn yr ardal ac wedi gweithio yn y chwarel
ar hyd ei oes a fawr byw wedi bu
gyrraedd a "Hitch" ai ddôm. ~~Ac~~ Hitch y mae
yn amlwg y daeth "Cornelion" fan yn fudodd
o chymeriad "Nantlle a Bangor": fan yr oedd yr
ymwelydd daudiend y tredigan y ormod ei
chwarel "Cach": Yr oedd yn weithiwr gonest
ac yn ~~grefftwr~~ gallu "trin" yr offeiriau: yn fwy na chyffredin o
grefft. Lynnau i cowdig ei natur. ond ei ganiad
gôf o weld yn gweithio ar wyneb y graig
o gwbwl. yr oedd yn ddyn tua 50 oed +-
ac wedi mynd heibio yr oed i ymarfer a'i
cellyn ar y graig. Chwaraeodd y chwarel "ar ddyfn"
cymdeithas Nantlle. ac dim dodd yn y fargen
damaid wrth damaid yn cyfnewid llu. fel yr
oedd yn Llanberis ac Bethesda. ond oeddynt
yn gyfarwydd a "trafod" bargen; mae yn amlwg

ac o ganlyniad "Hitch" oedd yn gweithio a tafod
y graig a tameidiau yn trin ac torri etc.
Tybed oedd gwahaniaeth yn ardal Llanllechid?

1/ (T. Catterbridge) Rhag 1975

Yr wyf wedi egluro fod gweithwyr ar 'contract' ('piece work') fel etwindlwyr. Tasgwyr yn achlysurol yn cael ei roi ar 'day rate' "fesul diwrnod" fel yr oeddem yn ei ddeall yn gyffredinol trwy y Chwarel. Ond yr oedd rhai ar y Tonc ar y telerau "fesul diwrnod" yn feunyddiol, sef Tyllwyr (drillers), Ffonddolwyr (firetakers).
Swyddogaeth y "Tyllwr" fel y mae y term yn awgrymu-ddodd gofalu am dyllau ar gyfer saethu (blasting) ar Donc. Neu rhai o Donc os oedd yn rhi fawr; neu i adran or District os oedd ond ychydig yn gweithio yno ar y pryd; weithiau roedd un tyllwr oedd yn gofalu am amryw nifer o Dônciau cyfagos os oedd ond ychydig yn gweithio ynddynt. Mewn egwyddor y fo oedd yn gyfrifol am y tyllau, ond yn amlwg fan yn rhaid i'r creigwyr ddal ac ar fonau 'ungtys etc' yr oedd y creigwr (Rockman) yn gymwys trwyddo, neu o leiaf yn ei gynorthwyo (The Slate of Wales 3rd Ed. Plate III). Yr oedd y tyllwr yn gyfrifol am storio y ffrwydron (armoured flexible) a mewn pibell hwyrach ei ddwyn yn oedd y tull ei angen i gofalu am y peiriant ar ebillion (drills). Fel y gellir deall yr oedd

· y tyllu yn cael ei ddrilio ar echell tua
rhyw 12–18". ar y diwedd yr oedd rhaid gwneud
yn holl [illegible] y pwrant ac rhoi i fynny
[illegible] 'vibration' ac [illegible] cyffwrdd yr echell a'r
cyfeiriad priodol. wedi tyllu yn agos i flaen
yr echell a chwythu allan y llwch, newid
echell am un tewelfedd +– yn rhoi ei
[illegible] [illegible] ac felly llai cyflawnder y clustiau
anghenrheidiol. gellir deall fod y gwahaniaeth yn
llawer rhwyddach gan y tyllu 'twll ar ei ben'
nac 'twll ochr' gan fod llwyau y pwrant
ochr plaid ac felly nad oedd twll yr
twll fagu tua
Feddyliwyr yr oedd tyllu ar wyneb y graig
yn waith caled anghyffredinol. yr oedd [illegible] y
eilfe. ac yn amser (yr oedd yn rhaid) gosod 'bwrdd' ( )
ar wyneb serth y graig, gadael a dod yn
ôl bob tro yr oedd saethu cyffredinol neu
[illegible] [illegible] [illegible]. neu glaw trwm.
Yr anhawsder yr oedd yn ofynol i glirio
llwch o'r twll, ac yr oedd yn bwrdd
gwneud hyn trwy droi 'valve' ar y
pwrant. ac [illegible] yr compressed air

trwy dwll yn canol yr ebill ac yn taro i
mewn a tyrddio y llwch allan yn gymylau
i wyneb y tyllau chwa[r]

yr oedd dau "cutters"
ar yr ebill ai twll
rhwng y ddau

Gwaharddiad arall y tyllau ydoedd gofalu am
y pebyllau (mains) yn ei [illegible]. yr
arolygwr yr oedd angen symud rhannau
or pebyllau [illegible] [illegible] ar y
Tomen neu "Tomen [illegible]" ac yr amser yr
oeddynt yn cael eu newidio [illegible]
malurio gan [illegible] neu [illegible] (fall)
Pan yr oedd amheuaeth i beryg[l] ac malurio
[illegible] [illegible], yr oedd [illegible]. [illegible]. [illegible]
[illegible] yn cael ei symud i [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible], yr oedd darnau o graig yn cael
eu tyrddio o i [illegible]. ac malurio y pebyllau
[illegible] [illegible] cyffredin [illegible] yr [illegible] oedd
[illegible] "[illegible]" [illegible] y [illegible]. a [illegible] yr
[illegible] ac yn gwybod y [illegible] = pebill
wedi ei newidio – ar "compressed air" yn
[illegible]. wedi ei [illegible] [illegible]" [illegible] y tyllau

4

yn raddol allan i gân y "wolve" er eital y "colli cân" ac ar ei union wedyn i ailwrando y clefyd ac yn araf cael y "system" yn ôl i drefn. Gwahaniaeth arall y tyllau ydoedd gofalu fod yr ebillion yn cael eu troi a cael "twrch" newydd amgant, gan fod patrwm y "pin torri" yn ddull wedi ei gynllunio yn arbennig nid oedd modd eu trafod ar unigol ac mathemol cyffredin. Ac o ganlyniad yr oedd y gweithwyr wedi cynllunio peiriant arbennig ei (model) pwrpas ... sef malu o "press" a phatrwm. Blaen yr ebill wedi ei dorri yn ddu, wedi poethu yr ebill gwallus yn y tân nes yr oedd bron yn llosg – ac roi rhwng dau ... y press ai wasgu gyda grym nes cynllunio blaen newydd bron ar amrantiad.

Yr oedd yr effaith arbennig yma yn Dre Bach mewn swydd canolog ac gweddol trwy'r holl ardal. Cyflog tyllwr rhwng 1930au – 1938 = tua 7/- y dydd. Yr oedd gwahaniaeth arall cyffredinol "fforch clydd" ar y bonc – sef y "ffeneddol" (statelegai)

5 Cyn gadael y tyllau dylanwad eglur fod ei ddisgyblaeth
caethiwus yn cael ei weld i raddau helaeth gan
y swyddog (steward) ac ei fod yn gweithredu ar yn
unigol ei gofynion am swyddog "priodol" oedd yn
cael ei benodi gan y "steward"!
Yn ôl at y "ffordd" ddisgyblaeth y ffordd fel
mae y term yn awgrymu, ydoedd gofal yn
gyffredinol am y ffordd hwn yn ei
chyfanrwydd. Yn oedd y rheoli anghenion y
tasgau, llawer helaeth yn ei tro o "main line")
ei hun ac symud diweddu ddatblygiadau etc
ac yn oedd yn ofynnol rhoi yn adran newydd
yn ei le. Ei gwaith yn hon. ... yn
ddigwyddoedd ac elfennau yn oedd yn y trefnedigaeth
Yr oedd hefyd yn gofalu am anghenion "personol"
y bargeinwyr, megis neu cytogi y "groes"
gofalu am tarrau ... neu wastraff, heb neu
fel yn ôl yn angen, os oedd pryderon o'r hen
yn oedd yn cael ei alw i wneud amryw
o ddisgyblaethau cyffredinol ar y Tonc.
Yr oedd hefyd yn cynghori "llwy" rhaff ag
oedd wedi cael ei torri, os wedi bod
cyngor gallu yn trefnu gyda steward i
gael ei ... ei ... oedd ar y Tonc

nu tonc cyfagos. (Ond oedd gofal yn prob-
lemau-un yma ac acw). Gofal tunsiarol ar
atgyweirio turs (rail-oiwr) oedd rhain. gofal
turn noeth ac oed, tan ac angen ar
gabydig gelff at atgyweirio y rails gwedd.
Ni oedd trefniant yn cael ei anogel gan
y stiwart. Pan yn oedd yn angen a un
ar gofaint oedd yn gwaith fel "selfemployed"
(gyda cytundeb yn cwmhwcliaeth) i ddod i fewn
ei efail i atgyweirio yn turs. ac gwnaed
"pioneer" newydd. yn oedd yn cael eu dalgi
tip ac tipi y esgwellt (joint) ac tyfel pin
ar tol pan newydd. tra yn gwnaed y
gordwyt yma. y ffoeddol oedd yn ei gyrnthwyo
i dano (striker) fel rhial.

Yn oedd cyrnpaliolan yn cwmhwcliaeth sef y
stiwart (Overlooker) yn ymweld ar tonc ddiwy
waith tol dydd. ond ei fwrfiau o sicrhau
fod pawb yn gweithio. yn oedd y drefn (system)
yn sicrhau tipyn. ond oedd amser i seguro
ei fan yn oedd o gwmpas. yn oedd pawb
yn ymddangos yn fwy diwyd nag arfer. i
gentio enghraifft. Pa mor gald oedd y

gosodiad, ac hefyd rhyw barchedig ofn a
"caethwasiaeth" a enillai rhai "argraff dda" am fod
yn ymdrechgar ac gweithgar. Pwrpas blaenaf y
stiward o ddydd o amgylch ei ddyletswyddau yn
rheolaidd ddiogelwch yn y chwarel; ond i ddiogelu
ei hun, yr oedd yn gorfod cymryd yn
ddyddiol – ac gwneud adroddiad (report) for
mewn llyfr swyddogol (y Llywodraeth) fod
y "district" yn ddiogel, ac ystyrion [illegible] ~~ac~~
~~ac~~ ei gwrthwyneb ei adroddiadau arbennig ac
lle fwriai oedd yn cael ei ymweld â
swyddau diogelwch. Yr oedd yr adroddiad
dyddiol yn cael ei lanw cymryd gan
y stiward gosod (Setter); ac rheolwr hefyd yn
ddigyfnod o'r manylion yn achlysurol; ac yn
siwr felly os oedd damwain wedi digwydd
etc. – am fod [illegible] arbennig yn bodoli
yn y District. Ymhellach yr oedd yr
"Inspector of Mines & Quarries" yn trafod ei fanylion
ac yn arbennig pan oedd damwain wedi
digwydd etc. Ac wrth gwrs yr oedd yr "Overlooker"
yn gyfrifol cadw ei ymarweddiaeth ac ~~yn~~
mwy cyfrifol a gwneud yr adroddiad ei hun

nai cithio yr adnabod ei ystafell, y corff ar ddisgyblion, ac yn gyfarwydd a'r datblygiadau o ddydd i ddydd ac yn hapus yn gweld ac i rhoi sylw arbennig iddynt, ac yn rhoi ar gweithwyr yr oedd angen cadw llygaid arnynt. Ysgolheig wrthrychol yr oedd yn ymddangos bron yr un amser bob ar ymddiriedaeth yn ddyddiol, ac hawl yn gwybod llawn yn ddi-Gan fod tueddiau ei chwrogaeth (clustiau) mor cryng- ond oedd gwaddol fawr o ddewis nac yr amser ond i ymweld yr frystiog ddeog-waith yn y dydd. Cymerodd ychydig meddwl i fod yn ymddangos i reolau fod hawl yn gweithio. Yr oedd y chwiw yn gofal ar lygaid) Tel i mi egluro yr oedd y gyfraith yn ei orfodi i alw ei anhwylder. Yr oedd yn ofni fod cyfrifoldeb ar ddirwasgiad. Yn ymddangos i roi cyfle ei gweithwyr, cwyno os oedd angen; pwysau ac anhawsterau oedd yn ei hatal i gario ymlaen, cloffi wagenni, y tyllau heb droi i fyny. angen sylw gan y ffordd. "Reports" mân ddamweiniau. Cael cwestiwn i ddatblygu tros dro mewn rhai o'r "forgen"

634

3/ tu allan i ("guns") gweithiad rhewydd [illegible]
o gwymp (fall) neu ddarn o graig yn [illegible] clod
i lawr, neu gael "canuted" i mewn ar ben ffordd.
"yn answyddogol" i "Costa" y gwaith ar "ffo gwan".
Ond fel rheol os nad oedd [illegible] i chwyn ei
ofn neu achos i chyfod. yr oedd yn pasio
heibio gan ein cyfarch a cyfarwo at y tywydd
etc. ac ond codi ei law os yr oeddem
ar waelod y graig. ac yn cofnodi ac holi
pam oedd gweithwyr yn absennol. Yr oedd yn
canio Eisteddfod Cymru ac yn cofnodi manylion
am feirdd ddramâu etc. arholion etc. ac
yn rhoi ofn manylion i rhai oedd cystadlu
y Ddaeargelloedd. Yr oedd hawl ar y bore yn
ei weld pan yr oedd yn mynd allan
o'r twnel (tunnel) ac yn gwybod ei amser ai
gwaith ei drin, ac nid yn cyffroi nid [illegible]
yn llawn yn naturiol. gan ei fod yn mynd
yn ddefnyddiol ac rhesymol. ac yn achwyn trwy
y Twnnel ar adeg. yr oedd yn cael ei ddiddori
fel un o honom, ac ei fod yn cael ei
trin fel swyddog ac fod gonest rym.
Fel rheol rhai hynny a oedd oedolyn
ac rhesymol yn hynodedd gwaith.- ei yn gofod

10 635

gweithredu, ac bod yn ddolen ganol rhwng y gweithwyr a'r meistr mewn cyfnodau anhawdd a'r weithiau. Gan i mi yn ddiweddarach gweddol ac [illegible] yn union "district" (yma) a [illegible] gwaith y [illegible] anghenrheidiol yn y swyddfa: gallaf gydymdeimlo ac ystyried [illegible] [illegible] [illegible] oedd ei amser a [illegible] [illegible] [illegible] i fod angenrheidiol a [illegible] ~~[illegible]~~ bod yn [illegible] a [illegible]. yr oedd yn rhaid [illegible] i [illegible] [illegible], a [illegible] [illegible] a'i gwneud gormod o [illegible] a [illegible]. neu [illegible] [illegible] yr oedd y ddyletswydd yn [illegible] [illegible]. [illegible] gadael y swyddfa yn y [illegible] yr oedd yn angenrheidiol i [illegible] [illegible] i [illegible] o [illegible] [illegible] neu cyfnewid i fynd i['r] swyddfa: Accident reports, transfers, neu [illegible] a [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] y gwaith [illegible] yma: i gael [illegible] ar y [illegible]. fynd o amgylch y district, gan fy mod yn gwybod yn dda mai [illegible] y [illegible] yn [illegible] yn ol [illegible] amser [illegible] (12 o gloch) wedi bod allan am [illegible] [illegible] awr. [illegible] fy [illegible] yr oedd y "Money Book" [illegible] [illegible] [illegible]

n/ oedrannus ai waith ysgafn (light work). Ac swyddogaeth ydoedd, glanhau y swyddfa, gofalu am y tân, ac weithiau yn torri esgyn amser cinio, ymweld a'r tân ac cyflenwi yn llyfrau. ffurflenni, llythyrau etc yn y gwahanol swyddfeydd. a casglu stori ymarferol i ddod yn ol. (messenger cyffredinol), Swyddfa Dist No 1 (Chwarel - Lady: Princess May ac eraill) ydoedd yr unig swyddfa ag oedd yn y "Twll", ac yn gydnabyddedig ddiweddar y chwarel hyn i fod. Tueddiad ar ochr Gorllewinol y tone yn agos i "geg y twnel" gan y gweithwyr gwaith eraill ar "gweithfeydd eraill". man nad oedd fawr o obaith i ddiddanwch gyrraedd yno. Yr oedd y swyddfa yn lle hwnt y tone uchaf o dan ei awdurdodaeth ac ar fyrder yr oedd yn golli tafli golwg lawn a chyffredinol dros draean yr holl "district".
District No 1 oedd y district isaf yn y chwarel ac yr oedd ein swyddfa yn y fan ar ymyl yr ochr llawr o gwaelod ac amser ei Stiward. Dyma ei ddiolwad, Distiwr, nad oedd yn ymarferol cael swyddfa "ar y tone" yn y district arall. Yr oedd manteision ac anfanteision yn hyn. Yr oedd yr unig stiward (Dist No 1) ai swyddfa yn

"Distinct" yn arbed ceiddiol ac colli amser. ond yr
oedd cael dod i fynyg Tonti ac dod i'n hôn
yn newid byd dros dro ac yn rhoi y cyfle
i ymadael ai brif swydd os oedd angen ac
cael trafod o ... swyddogion eraill i
drafod hyn a llall.

Yr oedd bod yn swyddog yn y trefigau a
oyn hyny ac i sheddau ai ol hyny. am thai
~~Ymddodd thai Blynyddo~~ yn golygu bod eich
safon ac ystadegaeth o fyw ddifyn yn ymgnaeth
nai gweithwyr cyffredin. Yn y cyfnod hwnw
"Dos ac efe a â; Tyrd ac efe a ddaw" oedd
hi. Yr oedd yn cael cyflog sefydlog, ei
dalu yn fisol, dim colli tal heb gorfod
yn sal; Bythefnos o wyliau a tal, ac
amryw o fanteision eraill, gwaith yn dryfyn
yn lle y chwysu, cefn ai y gwaith ymarfed
trwm. Yr holl ai manteision yma tu allan
i freuddwydion y gweithwyr cyffredin y cyfnod
Nid oedd swyddog yn cael symudo tu allan ei swydd fa!
hwnw. Yr oedd hawl ag oedd mwn gwaith
sefydlog. y cyfnod caled hwnw (y tridegau)
yn cael ei gyfrif yn hwcus. Yr oedd nifer
o ddynion yn bersonol ar hunain yn
y brif swyddfa yn ddyddiol i ymbilio

a gobeithio am waith, ac yn fwy na pharod
i ymgymryd ag unrhyw orchwyl. Gwaith fa-
nŵr galed ac iselradd. Fel rheol ar fore-
dydd llun yr oedd y nifer mwyaf yn troi
i fyny, a cyffredin oedd gweld y porth
yn llawn o ddiwaithwyr gobeithiol. [illegible]
swyddau gwaith nid oedd yn broffesiynol ei
gweithwyr weld pob "ymgeisydd" yn bersonol,
ond yr oedd enwau ac ystadegau fanylion yn
cael eu cymryd gan un o'r clercod o bob.
dyn [illegible] [illegible] [illegible]; o [illegible] oedd [illegible]
yn ffafriol i bob cais, a phan yr oedd [illegible]
yn digwydd yn achlysurol, yr oedd nifer
ato yn troi i fyny o gyffiniau eu
gartref a phroblem y gweithwyr yn [illegible]
o ganlyniad, ar fore yr oedd unrhyw yn
troi i fyny, ar gwahân yn [illegible]. [illegible]
wedi cael "llun" o Fangor ar ol cael fod
eu ffordd [illegible] o [illegible] [illegible] o
[illegible] Dri Fon. Yn achlysurol yr oedd rhai eraill
yn derbyn "cardyn" ac yn llawenhau wedi "cael
gwaith", cael fod "lodgings" drws nesaf yn
allan o gyflog oddeutu £2 —
Bethesda am tua 15/- yr wythnos ac [illegible]

14/

adref pnawn Sadwrn ar y bws i Llangefni.
'Newbwch' ito. ac dod yn ol nawn Sul yn
barod i gwaith bore llun. yn aros ac wedi
"cael eu traed o dano" a dod yn gyfarwydd a'r
ardal yn raddol yn canfod ty i'w teulu,
yn setlo i lawr yn y gymdogaeth, gyda
threigliad amser y mae nifer o honynt
wedi ymdoddi a cael eu hystyried fel
"brodorion". ac yn siwr felly y plant a
phlant rheini. roedd yn ystyried Bethesda yn
tre eu mebyd, yn wir felly y gellir
olrain bron holl drigolion yr ardal ond mynd
digon pell yn ol i'r ddaethant rhai wedi
"setlo" yn y gymdogaeth ar achlysuron gwahanol
"cyffagos" a Sir Fon yn ffynhonnell ddiddiwedd.

Wedi ennyddo ei defnydd enw i "ogwenog". ar
yn ol arwaith ito ei "fangen". a ceutho
codymu ei dammam gymysgyd. Llwytho rwbel yn
ddyddiol. a cael ambell i "gornig" neu lalar
rwan ac yn y man. trin rheiny ac ei stori
ei molldy. nos. cael digon i amgyl ilebad

GAO 1

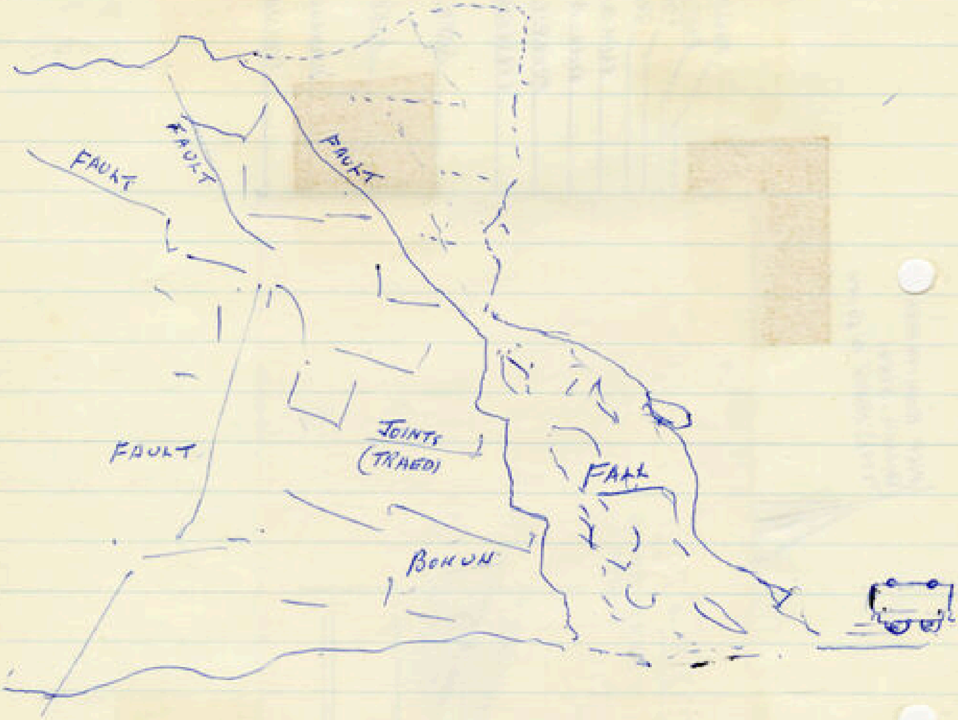

646 A

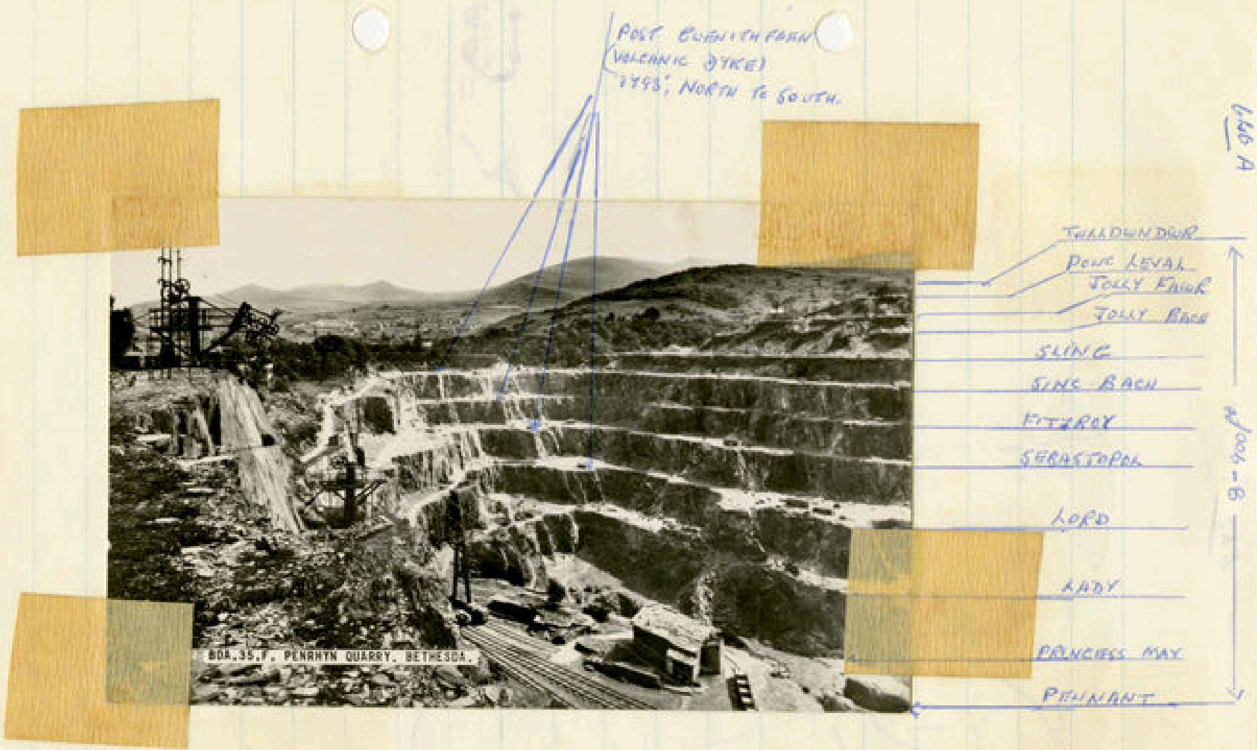

POST EUGNITH FARM
(VOLCANIC DYKE)
1793; NORTH TO SOUTH.
TALLDOWN DWR
DOWC LEVAL
JOLLY FAWR
JOLLY BACH
SLING
SINC BACH
FITZROY
SEBASTOPOL
LORD
LADY
PRINCESS MAY
PENNANT
BOA.35.F. PENRHYN QUARRY, BETHESDA.

6 no B

PENRHYN QUARRY, BETHESDA
SINC BACH
DOUBLAS
GEORGE
RUSHOUT
EDUARD
ALICE
PONC BAIN / TWLLDUNDUR
PONC LEFAL
ABOR BONI
RED LION
SLING
SINC BACH
FITZROY
SEBASTOPOL
LORD
LADY
PRINCESS MAY
PENNANT
APPROX 900'
POST GWENITHFAEN (VOLCANIC DYKE) 1893' EAST-WEST

6x1

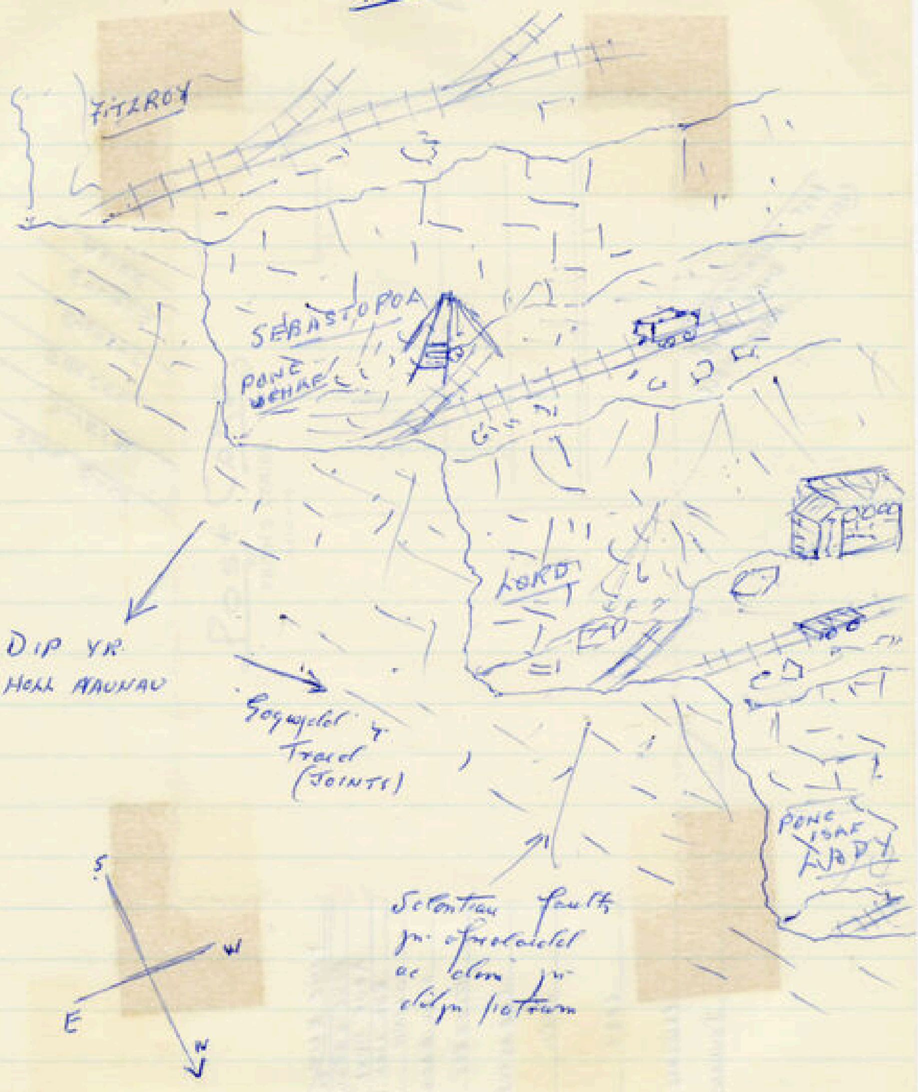

FITZROY
SEBASTOPOL
PONT WEHAF
LORD
PONT ISAF
DIP YR HOLL HAENAU
(JOINTS)
S
W
E
N

15 642

Wedi cerdded a chroesi rhan helaeth o'r "fall" yn ddiweddar yn araf yn ofalus dros graig solet y "Tonau". Ond yr oedd yn ymyl chwe llawer eto heb drafod y "Tonau", rhannau uchaf y domen (fall) yn dod i lawr (rhedeg) ar graig solet yn cael ei chladdu ac o'r golwg eto am rai blynyddoedd. Ond yr oedd yr oedd rhan helaeth o'r "fall" yn cael ei gweld o'r "glogwyn" yn dod yn fwy amlwg. Gwelwyd gogwydd y "traed" (joints) ar ochr chwith y ffordd ac "ystontiau" (faults) ffodus, cyffredin ydoedd cael rhan uchaf o'r "fargen" + gwelwyd y lluniau ar gwendid ysgafnach, yn dod i lawr ac yn gadael "Tonau" ysblennydd. Gydag canlyniad fod y "domen" yn meddalu yn fwy na ydoedd. Gydag canlyniad fod ei chwalu yn llai gorchwyl nag yr oedd yn meddalu ar y chwarel. Wedi chwalu i graig solet, ac anwybyddu y ... ar draws dros dro, caiff rhai ei chwalu yn rhaeadr yn ogystal cleddyfu am "gwrych" yn y canol. Hyfryd ac newid oedd cael rhai y rhai o'r naill ochr dros dro a cael presenol ar y "Tonau"

64.2(A)

16/ Fel rhiol nad oedd "codi bonion" yn cael
ei gyfrif fel gwaith addysgol ac elusennol yn
y fargen, yr oedd yn rhaid cadw a chau
i broblemau ac ymdrech galed. ond i mi ar
ol bod fel "labrwr" i Stradlau Saloette..
yr oedd yn newid cael clod i gyfnsi a mawr
yn llu newbl. ac yr oedd y "teknic" yn hollol
wahanol. Rhan "delfrydol" hon yn gwaith
bargen ydoedd trafod "cerrig" oddi wrth lau y
"bonion" ... . Byddaf i mi mewn oldiogel
nad oedd hawl i ymosod a cwaytro yma ar
ucw ar y "fargen" ei buddi a menyw ein
hunain, yr oedd yn rhaid aros a emotlwyrtho
ein lyndaethion ar y mân a bondrofngedl
gan y "gwos" (Stuart gosod.) . Os down ac
ymosod ar y domen.. neu "godi bonion".
Dyna oedd ein gorchwyl am y mis.
neu fesuredd: ond fel anifail yn cythru i
damaid bara. yr oedd bron pawb ongtomes
yn ei dro yn ymosod ar y tepa ffefrwol, a'i
gobeithio am y gwau; y "Stuart" yn adnabod
ei ddiosgarth ar bawdd yn oddi. ac yn
"cau ei lygaid".. os nad oedd pethau yn
mynd allan o reol. ne i withofion.

14) Gwaith caled ac anymarol gofalus oedd Tonyn-
ond wrth gwrs yr oedd rhaid gwneyd ac yr
oedd i rhan fawr yn ei tro. Yr oedd rhaid
torri ac malurio'r clawr y daw ar ola-
ei cael "clawr", a "rhawn" gelwid cael
"Troed" (Joint) ffafriol, yr oedd natur yn hollol
anghytfrol am problemau. Peth dymunol ac
delfrydol fyddai yr byddai trwy rhyw waith
"troed" gwastad ar draed pob piler;
Dyma un o anfanteision gweithio elwarol yn
twnelau (galleries), yr oedd yn rhaid cadw clawr
y tonc mwy nag tai yn "lefel", a torri ar
clawr pob/peth. hawdd deall fod rhannau or
graig yn uwch na'r clawr o ddreffodd neu
ddau, ac yr oedd y cyngwys yn gwystod trwy
brofiad helaeth ac natur y fargen. Nid oedd
troed (joint) ete am fall i ddreffodd neu
rhagor, ac bod hwn yn troi i "clug"
glwedodd ac ansawdd ola: ond nid oedd dim
i wneyd ond ei "nadda" gyda tyllau a
powdwr du, a cael darnau arbenig o waith
a dyfrgodd. wrth gwrs yr oedd y "clawio" yma
ar y "pen mawr bargen" i ddod ffynydodd
ymlaen, ond nid oedd rhywun yn bwys ar

~~ar~~ fodolaeth nes. Duw a wyr pwy fyddai yn
cael ymuno a'r trafodion: yr oedd hwn yn y dyfodol pell.
ac ansicrwydd na fyddai yn trafodion ei hun.
Yr oedd y materion yma o stad trwy fel-
torgen yma ar ddiwedd, yn golygu colled
ariannol a gwaith caled; ond pa ddewis
oedd? Y mae yn amlwg fod ergyn ystyriaeth
wedi ei roi i'r trafodion, ac hyd yn
ddiweddar anhawdd ydi meddwl am gynllun
gwell. Cyddigaeth y prosiect afresymol ar-
tenau "ffafriol" yma ac acw a chodi yn
fronfeddol a gwyn o fannau; yn lle trafod
y rhesymeg gyda llawn a phrofiad angenrheidiol —
ac eraill dim pwys o gwbl ar y dyfodol,
dim cyfle ymlaen dros dro ydi yn y theatr
fedrych gan Mr. Alfonsi.)

Er yn anfanteisiol amlwg, anhawdd meddwl
am gynllun gwell na "gwaith fenerau" (gallery)
yn enwedig. Pan oedd y rhwod ar
lethr neu orau llyn. Pan yr oedd yn
"trwm" ar dir cydnabyddol wastad, nid
oedd dethol fenerau llawn mor rhwydd,
ei fod hyn wedi gwneud lle yn y
Panthyn, ond stad eu cael mewn caf fod

19 Ponciau wedi cael eu ~~torri~~ [?] au gweithio

ar ochr y Frontllwyd, [ar flynyddoedd] ei cloddio i lawr

i ddyfnderoedd o "Sinc bach" i lawr, ac mae

yn amlwg fod y perchnog ar orchwyliaeth

yn ffafrio y gwaith. yr oedd yn siwr yn fwy

trefnus a chynhyrchiol.. Y mae nifer o glofeydd

yn yr ardal, Pantdreiniog-Dolgoch, etc ac hefyd

Chwarel Hafod y Bryn yn eu twll ofnadwy.

Y mae yn amlwg i [illegible] ac [illegible]

cyffelyb gael eu "datblygu"! ar "dros strong"

heb gynllun na golwg ar y dyfodol, amcan

ac adnoddau yn brin, Yn ardaloedd

Nantlle a Penygroes y mae y chwareli yn

"un dyfn": oherwydd eu lleoliad (topography!)

ac oddiwrth eu trefn am y blynyddoedd:

cyntaf. Anfantais fawr chwareli "un dyfn"

ydi fod "Rhaid codi pob "owns" o'r

gwaelod." Pan yn cynnal "tros gyfrwng saethu

(ar "scale" [?]) neu gwneyd "fall" oherwydd

"faults" neu lwybrau (top [?]) yr oedd miloedd

o dunelli yn dod i lawr. (Rhai o honynt o

"fall" ochr chwareli yn [dros y blynyddoedd] [?]) ond ar "scale"

llai wrth gwrs. Y da ar drwg yn dod

i lawr yn ddiweddol gydag [?]

20/

fod malurio (pulverisio) ar hyd yr cymaint y tu
(ffeiliad troellog)
yn y cwymp: ac rhan helaeth o'r graig-ddaear
yn ofnadwy ddwfn. 11/ Yr oedd gweithio chwarel
yn "cwt" ochr yn llawer mwy peryg.
Yn nechreuad Ffestiniog yr oedd gogwydd
yn llawn ar ei gwyneb ("Horizontal" mwy neu lai)
ac yn raddol bu yn rhaid dilyn y llawn
i grombil y mynyddoedd gan ddatblygu
agori anfawr, ac dilyn cyffyllyn gwahanol ei
chwareli agored, dilyn y llamau gorau a
gadael y rhai sal i'w gweithfaen, fel
cyffiniau yma ac acw. Rhaid i mi gyfaddef
fod gweithio chwarel tan y ddaear yn
ddieithr i mi, ac felly gwell peidio ac
yn helaethu er i mi ymweld a rhai o dro
i dro.

Rhown ychydig sylw i drigolion Pont Rhondd: Tueddaf
fod digon ac efallai gormod wedi cael ei gyhoeddi, —
hyd yn ddiweddar yma (Darlith G. R. Jones MA Tach 11 1974
Gwyr glew y gweithiau?) a gorganmoliaeth [illegible] ac
'intellect' y 'dosbarthiadau' yn ngyfnod yn llawn y
[illegible]: oddeutu 1900?
Teimlaf yn dueddol i ni fod yn onest a [illegible]
yn [illegible] na [illegible] i [illegible] y [illegible] o
weithwyr [illegible] yn [illegible] a 'gwir'
[illegible] ac [illegible] nad [illegible] oedd
yn gweithio yn Pont Rhondd yn y [illegible].
Er yn oedd yn amlwg fod yn nes [illegible]
y gwyr glew wedi mynd heibio ac mai ychydig
[illegible] yn [illegible] o [illegible] i
o adran i adran yn y [illegible] rhwng
1920 – 30 a cael profiad o gyd-drigo a [illegible]
[illegible] i gwt tan. [illegible]
[illegible] yn trafod cwestiynau [illegible]
nac yn [illegible] yn ddigon [illegible] [illegible].
[illegible] etc. Er fod yn addoldai yn
gweigio yn [illegible] [illegible] yn
[illegible]: yr oedd [illegible] a yr addoldai..
ac [illegible] oedd nad oedd [illegible]
[illegible] a [illegible] addoldy: Yr oedd yn
[illegible] yn [illegible] ac [illegible] a'i
[illegible] da yn y [illegible] eglwys, gyda Ficer
yn Col ~~[illegible]~~ un gyda ac [illegible]. Er [illegible] [illegible]
oedd y mwyafrif o trigolion. Yr oedd tua 20
o gapeli yn y cylch. Rhai yn [illegible] [illegible]
ac [illegible] ac [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]. Yr oedd rhai [illegible] yn [illegible] ac
[illegible]. Tebyg fod ~~[illegible]~~ [illegible] neu ~~[illegible]~~ [illegible] o [illegible]
[illegible] yn y cylch rhwng y 20 au 30'
Yr oedd [illegible] [illegible] [illegible] i addoldai
yn [illegible] yn [illegible] yn [illegible] [illegible] ac [illegible]

gwaith y Sul dyna oedd un rheswm ni fod yn blant ac am flynyddoedd wedyn. Nid oedd y cwmwl yn codi. O Lundain mynd i'r capel, tori [illegible] nos nos, nac alwad i [illegible] y [illegible] gyfarfod gweddi, gymdeithas etc. Y gwir oedd un [illegible] yn ymylu fel yr oeddem yn mynd i'r ysgol ddyddiol, dilyn yr arferiad fel rhan naturiol o'n bywyd, ond [illegible] nad [illegible] eithriadol yn torri ar yr arferiad, a phan yr oedd rhyw yn digwydd yr oeddem yn teimlo yn euog ac fod rhywbeth o'i le. Yr oedd yr arferiad mor ddwfn ynom ac yn rhan o'n bodolaeth fel nad oeddym yn gwrthwynebu o gwbwl. Yr oedd un ffenomen [illegible] [illegible] etc i gyd yn mynd llai [illegible] i ni [illegible]. ac yr oeddem yn anymwybodol o ddim arall. ac yr oedd llawer o hwyl yn y [illegible] [illegible]. Yr oedd eithaf brwdfrydedd yn [illegible] y [illegible] yn [illegible] yr [illegible] gwaith. [illegible] fod [illegible] yr [illegible] [illegible], ac yr oedd [illegible] [illegible] ac [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible]. Yr oedd [illegible] [illegible] ar [illegible] yn [illegible] i [illegible] y [illegible], a [illegible] [illegible] oedd fod [illegible] yn [illegible], ac mwy o [illegible] gwag o [illegible] i [illegible]. [illegible] 1920 [illegible] [illegible], yn y [illegible] yr oedd y [illegible] yn [illegible] yn [illegible], ac [illegible] y [illegible] yr oedd effaith y gwrthgiliad [illegible] yn amlwg iawn.

[illegible] 1920 – 30 [illegible] oedd eithaf brwdfrydedd [illegible] a [illegible] [illegible] y [illegible] ar [illegible], a [illegible] [illegible] [illegible] ac [illegible]. ac yr [illegible] [illegible] y [illegible] gan yr [illegible]. Brwdfrydedd [illegible] [illegible] dros dro [illegible].

ac nifer helaeth yn cael eu tanio am ysbaid. "dilyn
y ddrama a'i 'excitement'", a chwilio ei thro unigol yn
un mân gyffelyb, heddiw gwnaf gyda neu y
cyfarfod Longfellow Ffred Hughes, yn oedd ystod nes
ffarm. canmol a ddodrefni. gan hen ac yn y cwt tan eraill, a
aelodau o'r enwad arbennig, yn canmol neu
gollfarnu, y cwlwm yn amlwg ei [illegible] unig
o Gymry caeth. heb ystyriaeth o gwlwm y
cymdeithas. [illegible] no dim ysbrydol arall.

Yr oedd graen dibaid ac diddorol ar bob
math o Gymreig yn y cwt tan, yn enwedig
ar ddarnau gwladwrol, ymyl i gylch (groups)
o ddelio i [illegible] (clique) yn trafod llyn o eraill-
bob tro y [illegible] yn [illegible] o [illegible], gwodd
tatws cynnar. cafodd [illegible], yr [illegible] etc
etc, canmol yn ol ei hen amser ar [illegible]
cynnar yn flasus bob amser. [illegible] i enwad
neb yn trafod materion [illegible], a chrefyddol.
nac yn [illegible] yn [illegible] i ddelio o [illegible].
canmol yn frwd a [illegible] o un mater blawd
i eraill ar ~~[illegible]~~ destunau blawd amrywiol.
A llawer arall a [illegible], ond y rhai
traddodiadol y tu allan - ac nid [illegible] cael
trafod o fod yn [illegible] mewn cwt tan

ydd yn dilyn, ac am wneud amgylchedd y cartŵn:
yn fwyfwy lliwgar ac yn naturiol. i gynnal awyrgylch ar
ffeiriau crefyddol, dawnsfeydd, achlysuron, etc.
Ar yr awr gywir, yr arwydd fod oedd y twyllwch
yn anffurfiol a'i ffawd i mewn. rhaid bod yn
broffesiynol — rhaid dychmygu:.. rhyw 30 munud, mae
tua o fodau dynol. mewn dillad carnifal: (taidr) bant
ac amrywiaeth, yn gwau trwy y naill a'r llall.
ac yn rhoddi ateb i bawb yn ei "number", —
ei hun adloniant a'r y fanc adloniant (267) (262 - 268)
fel gwarchod yn y twll, yn mynd yn ôl arferol,
ac yn cyrraedd yr glôb ar eu cymdogion pob amser,
eu ffeiriau oedd fel rhai i gwt ton cyffredin.
ac hefyd o rhaid yn fechan ddewisydd mater
diogelwch. yr oedd yn ofynnol rhai y gorchudd
llawn am i'r fob amser chwaith. ddewisydd
y ffenestr fach (265A) Porth yn gorchuddio y
drws (ei diogelwch). dillad carnifal yn llongau
yna ac acw. ac yn dod o amgylch y stôr (tŵr)
ar ddelweddau yn gwau trwy eu gilydd, er
fod yn helpu yn rhoddi ateb i bawb i
lwyfan (a siarad yn ddistaw). yr oedd rhyw rhai yn
parhau i ddod i mewn. wedi bod yn rhythu
llawer dydd, etc, ac yn mynd ato i "wneud te"

nid oedd modfedd i 'ofrano' ohonynt y 'concentrat'
Plasfedd yn wahanol nid oedd neb yn 'cadw ei lympiau'
nad yn ymgyfoethogi, pawb yn hawddgar ac yn
ogystal yn dilyn [illegible] yr amgylchedd ceith. fel gwanwyn
newn eich. Pan yn edrych yn ol, dyma y
nodwedd arbennig yn y Clwandir, y gallaf
dysto yn ddiffuant. Ydoedd y natur gyfeillgar
hawddgar a lledfydd yma, a rydym fod hyn
yn llawer mwy o glod iddo nag y gan ogoneddu
teuluoedd gan rhai nad oedd erioed gwneud
o Clwandir nag eu tan, am ei ddawn fel
meddyliwr ac yn gallu trafod i ddyfnder
problemau o materion daearyddol etc.
Fel rhai pan ti i eistedd oedd gwelsom. ac
glas at ein gilydd, nid oedd ti i [illegible]
lwth gors. ac yn oedd pawb wedi ymffrostio
a llefaru ar "Tegi lwyd" wedi ei agor ar yn
gydlwng ar ei "long glân", yr hanner ar lwyd
[illegible] yn ogystal ato. ar hanner arall y "cawod"
ar ymhell i'r lawr, ac yn gwneud fel "tro" tech
i ddal y gwpan de. ac yn gyffwrdd ar ei
tan glân. Tuan iawn yn orddau yn arfer ar
drefn ac yn mwynhau y lwyd llawn ar ei oerad
pethau. Credaf i ni ennill eglur y ffordd
o weld hi yn y Clwandir, ac ni phenodwn ddim
cyffelyb eto... (Ey pant ti. ar ongwr ar hefyd yn
mynd i'w lyfrol cael ei ben ar dwfn) !
Yn yr amgylchiadau ceith a cyfrgu ei athrof
yma. anhawdd credu, ond dychmygu yn i fagdlwydol
gan rhai na wnaethoedd ddarllen, eraill yn y
Clwandir ond ymweliad o'i fagolwra o'r haf, pan
dim o gyfeiriad yn cael ei drafod a cyffesiad
tlac fraith. a cwynodd yma ac dew yn ddichon
ei ddwedi a "tynn coes"! Am gyfrodau hanner
awr oedd y trwmid amser cinio a buni

yr oedd amser i wneud te llawnto yn yr amgylchedd cyfoethog nad oedd y gloch yn canu i ni ddihuno gweithio. Pa amodau oedd yn y lleoedd i drefnu dim o sefydliad nac chael trefn ar conditions dillad, t a'r codymu a'r problemau tymor dinwyddol gwahaniaethol etc.? yr oedd yn agos ar ymdrech yn cael ei ganolbwyntio ar y "fangen" ehangiad yr amodau, chwaith a cariad. Gellir dweud fod y Chwyldro yn "Brif fyd" o conditions diwedd / i dinistrio ehangach o'r Cymraeg ddiddordebau etc. y ehanodau y dyddiau gynt, ac fod cynddeiriau troi yn holl waith wrth ceisio eu fran yn y Chwarel, ac o dan amodau caled nag oeddem ni yn ei drefnu. Pa sylwadau oedd ei hoed mewn gwlad cwbl nac meddwl, ac fod yr amgylchiadau yn ffrwydlonol, ffafriol a Cymreig, eddynt gaelyn ac ennill llawn o'r llwyd. addysg cyflawn yn llaw am gyfleuster flomedau. feddau yn y byd cwbl tom yr oedd "tyllau" (colledd lleoedd) agored yn y waliau (nid trwodd wrth gwrs) yma ac acw - Tri neu bedwar, yn ffenestri ystafell, i gadw llyfrau bach cyfrinach te, etc - ar bwrdd ffenest pob amser yn orlawn o ddillad cyfrinach etc. Chwarae o dro i dro fod yn hen chwaraewyr yn cael cadw bell ac ambell i ymarfer yn y colledd ymsi, ac i ni holi yn eithaf manwl gwir ystafelloedd a dillad cyflawn: rhwng 1920 ac 1930 ni allasai neb sicrhau eu bod yn cofio ychydig trefnu manteision dinwyddol etc. nac cladded i enwogion, ond tanio am gyfleuster flomedau feddau. Ac nid yn gallu tystio i sicrwydd fod Bedd yn cael ei gadw ar gof yn y cwt tom. Gallaf sicrhau na welais i erioed un o 1920 yn hon

i mi

Cofiaf ^ fod yn y cwt tân o leiaf chwech ohonom pan yr oedd y tywydd yn rhy arw i weithio allan, ac yr oedd yn rhaid i'r tywydd fod yn eithafol i gadw pawb i mewn. O dan yr amgylchiadau caeth ac cyfyng yn rhaddol yr oedd y gynulleidfa yn tori i fyny yn grwpiau o ddau neu dragor. Rhai yn eistedd yn smocio yn dawel ac o raid yn gwrando ar y trafod agos ac yn taflu gair neu ddau i mewn ac yn y man, yr oedd pob math o faterion a phynciau yn cael eu trafod. [illegible] o un pen i'r llall ac clebran y sgwrsio yma ac arall yn holol gymysglyd i'w ddilyn. Yr oedd [illegible] yn awr gyda yn myned trwy yr eithaf ddidorol rhwng y tasgu ar mân siarad, ond peth arall oedd, pan oedd y tywydd yn anffafriol ac awr yn dilyn awr arall yn yr amodau caeedig (clostroffobig) myglyd hynny tywyll yma. Onid diddorol y rhai datblygiad sydd am fynegi fod materion a phynciau sylweddol i'w trafod yn cael eu trafod yn y fath amgylchedd a amodau.

Yn ystod cwt tân yr oedd "swyddogion" yn cael eu dewis ac yn newid o dro i dro, trwy "dafi" ymyrraeth neu ddemocrataidd. Yr oedd Llywydd

ei llwyddiant ac elw "sgythrus". Mewn rhai achosion yr
oedd swydd y "llywydd" yn "swydd gyfrifol", ac eraill
[illegible] a roddai yn ei llaw, ac yn cario ei waith
yn drefnus a chyfrifol ei lythyrau. Ond yn yr holl
o "achos" tan ei gwrthwyneb yn oedd y "drefn"
ac fan yn ethol llywydd yr oedd "tynnu coes"
ellwaith. A phob math o gynllwynion yn cael
eu "stagio", rhai difrifol yn enwog iawn ac
llall, ond yn gofalu am ol troeon o bleidleisio
fod y gwelliant yn disgyn ar un arbennig.
Cymerai ddiwrnod efallai, neu ffraeth ac yn holl
anghyfiawn ei "swydd". Er hynny yr oedd pob cwt
yn gofalu fod oedd rhyw fath o drefn a sefydlodd
yn codi, fod rhai yn cael sylw priodol. Yr
oedd nifer o fatrwn yn dod o dro i dro –
y llywydd oedd yn gyfrifol i ymwneud am swyddog
fan oedd eisiau "gwelliant" ei ... cyffredinol y
tim. Yno ac acw, gofalu rhoi arddel am "wagon
lo"; darllen cylch lythyrau o'r "undeb", "swyddogion y
Nursi", "swyddogion ewropeaidd", etc. gofalu fod cynrychiolwyr
o'r tim yn cael eu hethol i arbennig swyddogaeth,
etc., ac materion "domestic" y tim – Rheolau y
rhai i ofalu am y tim, glanhau y cwt etc

Ac wrth gwrs y fo oedd yn gyfrifol i'r llywyddu pan oedd unrhyw fater yn cael ei drafod. Hefyd y llywydd oedd yn gyfrifol am drefn a "discipline" yn y cwt ar bwrdd.. Hefyd yr oedd is-lywydd yn pob cwt. ac y fo wrth gwrs oedd yn cario allan gwaith y llywydd yn orchymol. yn aml iawn yr oedd yn cario allan ei swydd yn fwy o ddifrif na'r llywydd: ac yn cael ei enwi'n ar "moulder" yn barhaus gan "elfennau" [illegible] ei [illegible]. Yn ychwanegol yr oedd dau "gythreuwyr" (checkers rota) yn y cwt: rhain yn gyfrifol pan yr oedd y llywydd yn gwrthwynebu. i "ddofi allan" drwy weithredu. Yn aml yr oedd un o'r ddau yn feddiannol o corff cryf cyhyrog a'i gyfaill yn uchelgeisiol o ddeall a gwên; neu y ddau yn ddeallus. Ond wedi ei ddewis o bob sylwadydd - yn ymddangos ac yn cario allan eu gwaith o ddifrif ac ystyriol. Wedi [illegible] yn y cwt [illegible] [illegible] tywyll. [illegible] ar ddiwrnod gwlawog, a phob [illegible] [illegible] wedi ei trafod: ar [illegible] mwyaf hawdd yn rhedeg yn syth ac yn tawel o un i un; ac rhai [illegible] o [illegible] yn [illegible] y dawel "diversion". [illegible] sôn ac ymafael pan yn trafod rhyw bwnc neu broblem

y dadleu "clasurol" yn cael cefnogaeth tanllyd, ac brwdfrydedd ac y sefyllfa yn ymhoeddi y gwaddolai: fel bod y rhai "gwaddoliaid a taeog" yn apelio at y Llywydd i ddangos ei awdurdod a cael heddwch a threfn ar bethau. ac yn tanio yn ei dro ar ôl rhywbeth yn gwrthwynebu ar "ysgytwad" dafliad allan y troseddwyr. ac mae ceisiadau yn awr y ewch cefnogi yn fwy o gyrff yn ymrafaelio, gwrth-gymorthwyo y naill ochr neu y llall, yn enwedig i gymorthwyo yr ochr oedd yn tueddu i gael ei gorthrymu yn yr "ysgarmes" - rhywbeth i fynd y tu. (yr oedd yn elfen o'r "ysgytwad" yma yn cael ei ddiffygiddio fel yn trefnu problemau neu unrhyw fater trwm ac yn rhyfel - ar ysgytwad i ddatrys ymosod h.y. rhai yn torri i mewn i'r ddadl. ac yn cefnogi yr ochr oedd yn "colli" - rhywbeth i gadw y tân i fynd, ar cael bwyd a thanwydd) Yr oedd fwyaf yn gofalu fod y "ysgytwad" yn aros y dydd yn y diwedd. ac yn amlwg ddigon mae cyfrwng wedi cael ei daflu allan, gan ddau ysgytwad eiriau, ac yn pwyso ar y Llywydd i gael dod i mewn i ddyddordeb y aros allan mwyach

o'r drindod yn cael clod i mewn a'r yn amod eu bod yn 'ymddwyn yn weddaidd' ac ddim yn 'codi twrw' o flaen yr hen.

Yr oedd 'fone hovel' yn eithriadol o gyfoethog mewn doniau a chymeriadau amrywiol. Er i mi am y blynyddoedd maith y bum yn gweithio yn y Chwarel, fod wedi bod yn 'aelod' ac mynychu nifer o gytiau tân mewn gwahanol adrannau o'r Chwarel, yr oedd 'cwt hovel' yn sefyll allan oherwydd y cymeriadau, ffraeth, cellweirus ac hwyliog ei chwmni: Morris Griffith Sunnyside Tregarth, y llywydd — cadno ffraeth a chellweirus, yn bencampwr am 'dynnu coes', meddyliwr chwim, ac yn gallu arwain yn ddeheuig naill ar llall neu gorfodi yr colyn ei gelwydd, ac yn gallu tawelu unrhyw gynhwrf neu ddadl fel yr oedd yn dymuno, ac yn gwneud yn [illegible]. Byddai ar ei orau yn cyfeirio at enw ei gartref 'Sunnyside', yn unig er ffyrnigo a eithafolddo y rhai ag oedd yn Aelodau o'r Blaid Genedlaethol. Yr oedd llawer o'r farn mai Cyfreithiwr y dylai fod, ac yn sicr mi fuasai wedi gwneud un rhagorol

fe lwyddai wedi cael yr addysg a'r cyfle.

Richard Temple Hughes ("Yr Hen Demp")

Fe'i ganwyd yn 1868 ac bu farw yn 1940. Lleisiwr rhagorol, tenor, ac wedi troi ac ymwneud a "Cyd" y canu ar hyd ei oes. Y mae yn amlwg ei fod ar ei orau — rhwng 20-30 oed yn cyfnod pan llanw y côrau mawr, cystadleuaeth eisteddfodau. wedi cystadlu fel unawdydd o fri ac ennill rhai ffrwythau mewn eisteddfodau, etc. ac wedi bod yn aelod gwerthfawr o gorau lleol, ac hefyd "côr mawr Chicago" — Dr Rogers ac Broome — y côr enwog a ennillodd ar Unol Daleithiau tua troad y ganrif. Yr oedd wedi bod yn arwain y gân yn capel Bethesda am flynyddoedd lawer. Pan es i, i'w tŷ i fewn hwn yr oedd dros ei driugain oed ac pan llanw wedi mynd heibio, ond hynny yr oedd yn parhau i ganu ac yn ein diddori o dro i dro, ac yn amo yn eiddigus pan oedd canu emynau yn torri allan yn y cwt tân, neu yn y 'tank' (cage) ar y ffordd gartref tuag adref, canu tonnau poblogaidd ac wedi dod yn amlwg yn y cymanfaoedd lleol yn Llanwddau — "Blaenwern", "Price", "Glanrhondda", "Rhosbeth" etc.

Yr oedd yn gymeriad hwyliog doniol a caredig
wrth i eraill [illegible] mohono mam [illegible] [illegible], nac
clywyd erioed [illegible] am neb. [illegible] [illegible]
yn ddiweddarach bu yn rhaid iddo [illegible]
ei oed ffarwelio a [illegible] hoedl. [illegible] [illegible]
[illegible] ac [illegible], ac [illegible] ei [illegible] i weithio
[illegible] ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ga i) [illegible]
[illegible], yr oedd yn gweithio [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] fel y [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]
[illegible] [illegible]) yn y Gwalia [illegible] (8-11). Tra yr
[illegible] ei gyfnod maith yn y [illegible] (1934-8?) yn nghyth [illegible] y
Gwalia [illegible]: yr oedd yn dod o [illegible] fy
"[illegible]" i fel [illegible]. a [illegible] i [illegible]
[illegible] i [illegible] i [illegible] ac o, ac [illegible]
ei [illegible] [illegible]. ac yr oedd yn [illegible] i
[illegible] [illegible] [illegible] yr "awen".
Yn "[illegible]" [illegible] [illegible] am [illegible] wythnosau yn
[illegible] y [illegible]... yr oedd [illegible] yn [illegible] o [illegible]-
[illegible] [illegible] ac [illegible]: yn [illegible] ar [illegible] [illegible]
[illegible], a [illegible] a [illegible] yn [illegible] ei [illegible]
fel y [illegible]. Yr oedd y [illegible] yn ddirgelwch
i mi, ac [illegible] oedd yn gyfarfod am [illegible]?
[illegible] [illegible] rhagor o [illegible] [illegible]
yn [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] a [illegible].

"introducer" deallwn mai yr "Handsome" oedd yn ei
gwisgo ar ei ffordd i'r Clwad pob-tocyn ac
yn gyfelyb fod llawnder ar gyfer pawb, yr oedd yn
cael ei wastraffu, yn flêr ac yn ddiwahaniad
rhad ato ein llenyddiaeth Elwin. Yr oedd Temple
Hughes bob amser yn bwyta yn awchus ac
mwynhau ei fwyd, er yn ddiweddarach pan yr
edrych yn ôl. Yr oeddem yn amheus yn gryf
fod llawer o gystadlu ac ymffrostio yn
mynd ymlaen, gan fod amryw o rhai cyfeillgar
yn y cwt, ac anhawdd oedd dyfarnu. Beth
oedd yn mynd ymlaen a pwy oedd yn "tynnu
coes" pwy. Cofiaf i Temple Hughes un diwrnod
ddod i mewn i'r cwt tra yr ddiweddarau, wedi
bod yn gweithio tunnell dydd, ac yn tybio yr oedd
yn haeddu wedi bwyta. A chan fod y tywydd
yn ffafriol yr eisteddodd yn gyfforddus yma ac acw
tu allan i'r cwt, yn smocio a siarad yn
hamddenol, gyda'r canlyniad nad oedd ond rhyw
tunnell ddwy o honom yn y cwt. Yr oedd
cyfaill i mi wedi dod i'r "bonc" i fy ngweld
ac yn dechrau ei "drefn"-natur ac "ychwanegu"
yr aelodau, ac yr oeddwn i fy hun eto
heb ei, megis ar fwyso nac ei chael o

Bell ffordd — fodd bynnag — addawodd yr 'Hen Dimai'
a'i Job Hugh fwyta ei ginio mewn rhyw botten
i mi, ac wedi clywed rhyw air sarhaus am
cyflwr yn cario ymlaen. Yn yr amgylchedd
cyfyng hwn oedd yn bosibl [illegible] o'r llai
amryw, ac yr oedd pawb yn [illegible] yn
gyfarwydd, a'r y clwy "pwrnes". neu yn malio
ei gwybod dim bygwth. Pawb yn gwybod
beth oedd yn troi bwyd y naill a'r llall:
bu wedi ei fenwi oedd gan yr 'Hen Dimai'
y clwmwd yma, ac am beth amser cariodd
ymlaen i fwyta yn awchus a naturiol.
Ar y "tintal" y ffenestr tu ôl ei gefn yr
oedd "pot jam" di-gaead, ac tua modfedd o
"liquid" brown ynddo. Yr oedd wedi bod yn
y llo gyda un neu ddau "botwm" arall ers
rhai wythnosau, ac yr oedd o blaid wedi gwthio
iddo, cystal ma' gwneddell gwybod "pot
mined picl" ydoedd. Fodd bynnag, mynnodd yr
'Hen Dimai' a gafaelodd yn y "pot jam" ac heb
ddweud gair, na cyfeirio at neb yn tywallt
rhyw [illegible] o'i gwybod ffordd o'i wy
a cario ymlaen yw fwyta, tywallt ychydig
eto a cario ymlaen felly nes darfod yr

wy. Erbyn hyn yr oedd yn amlwg fod yr wy yn wag. Darfododd y "performance" tra rhan y plisgyn i gyd yn ei geg ac yn ei gnoi a'i foli heb drafferth. Yfed rhagor o de i Tom, gwynt cau ei ddwy lygad golchi ei gwefus o dan tap y ffownten ac allan i gael sgwrs a'i gyfeillion. Heb ddweud gair nac ymwneud gyda o'r honno o gwbwl, yr oeddem ein dau wedi sobri'n gweld y fath ymddygiad ac y fath stumog; a mae yn amlwg ei fod wedi sylweddoli y sioc yn unig wedi iddo ddod i mewn, ac am ddal ar y cyfle arwrol ei hun cael ar y strung. Ac wrth gwrs yr "act" yn "naturiol" a diseremoni. Hugh ei fod yn talu dim sylw wedi hen arfer a "thriciau". Yn ddiweddarach y sylweddolais yr hyn a chwerthin yr oedd wedi myned ymlaen ymysg o ei gyfeillion tu allan pan yn adrodd beth oedd wedi digwydd. Er enghraifft yr oedd wedi ei roi arnom ni ein dau. Yr oedd triciau o fath gwell ac gwaeth yn fwy gyffredin ~~trwy~~ y [illegible].

Yr oedd Tom ac Hugh yn gweithio ymhellach i fyny na ni, ac ymhellach o'r cwt ton

yn ol

wrth gwrs. ac yna yn sydyn i fyny i'r Forgan, naw,
ar ei ffordd i'r cot tan ei waelod tonk. yn
oedd yn rhaid iddynt basio heibio "Dorgan" ni.
Pan yn sydyn heibio yr oedd yn arferiad cyffredinol
~~yn oedd~~ yn ~~arferiad~~ os oedd yr amgylchiadau yn
caniatau i gyfarch y naill a'r llall. cyfeirio
at y Tywydd - neu am Dyn wrth fynd heibio
yn amyl cellwair a "Tymy" eraill; yn achlysurol
ac yn amlwg yn cael ei rhoi gan y tymer
a "clwm" y foment: ni fyddai yr "Hen Domos".
yn sydyn heibio i lawr am "funud naw" etc.
ac wedi trawsnewid ei wedd ar weld fel a
gantyn: ei het tu chwith allan, ac ei got
Tufyd. ac wedi codi godrau ei drowsus
yn uwch nai bengliniau, ei "long johns" yn
dangos i'r fynglyn hyd y "socks" llawgar.
ac y socks yn colli i fewn ei esgidiau
mawr, Ni fyddai yn dweud gair nac cymryd
sylw o neb. ond cerdded yn hamddenol. ac
"fixed expression" ar ei wyneb. er yr holl
"catcalls" etc. Yr oedd yr "expression" naturiol
ac bron parhaus ar ei wyneb yn anhawdd
ei esbonio – gwên ynte fingeder. wrth gwrs
yr oedd trugaredd y bore ai gydnabod

wedi arfer ar strwraii yma. eto yn oedd yr Hon Dennis
am ein "difyrru" o dro i dro, ac cael help yn siri
ugrith wedi ein "reaction", ar argraff ar gyfaill
newydd ag oedd wedi dod i weithio i Brno.
Tebyg iawn (os dim yn amgl.) o symbylu oedd
ustusau, gael i gonu unawd neu ddeuawd
gyda'r cyfaill (dean ato, cyfaill neu gwlani) Dafydd
"Hendre" ar ymgl. (tenitor) y Bonc oddi tanom (lady)
gwr y cwt ton, hefo tafty llygaid yma ac
acw ac siarhau nad oedd neb ar weith
muchwyliadtho mewn golwg.. ac nid oedd hon yn
ddygod 9 ar glorh y Bonc. cantem ddatganiad
tawelfyd ar tryfrgol gan un ar ddau. nid fel
rhiol daniwiol oedd y ffeifryn - "y ddau wladgarwr
"Mae Cymru yn barod", "y ddau arwr", "Ihe Freylasi
Cafers" etc, Tr oeddynt yn ayrebu canyddor
y gofod oddi tanom. Porc lady. Pronson Mag.
Iwerddon etc. ac weith gwrs yn oedd y ffoneisiau
uwch ein pennau. yn cael golygfa" "grandstand"
or "performance", ac gwaith'ug i gyd yn gyfarwydd
ar chwifio, ac yn jantho, ewro dwylaw. ac gwaeddi
rhywbeth yw cynell, Nid hawdd anghofio y
datganiadau yma, ar fore traf tawel yn
y gwanwyn neu canol haf, ar Cleirsian

yn cael ei canu – ac yn cael ei rhyfygu
yn y "neuadd" (amffitheatr) enfawr agored yma
ac efo'n yw Tryffetheno noc, neb yw Corau, ac cael
'gwaedd' ac ymroi yn uchel ac 'ymffrostgar', i
ddiddori ei hunain a'r 'gynulleidfa'. Weithiau
fe ddalai y canu i "stop" am amrantiad.
a pawb yn disgwyl ei ystumi, yn oedd
y 'tewi telegrafik' yn gwneud yn wythnol trwy
Clwyd',

Yn ddiweddar (1974), ar Glynyddwrdd ar ol i
mi adael y Clwyd ac ... yn Hen Dempl
wedi ei gladdu ers 1940, clywais am
gwraig ei fedd yn mynwent Gelli Tregarth
Anhawdd fydd i neb [illegible] o gael ei
fedd, y mae yn agos at fynedfa i fynwent
ac ar ochr dde i llwybr sydd yn arwain
i'r fynwent, ac Gyddaf yn sicr am Tŷ bob
tro y Gyddaf yn mynychu yr Eglwys
ac cofio am ei gymeriad hoffus ac hawddgar
a chymwynas yn oedd wedi ei gyfranogi trwy
ganu yn unigol, ac mewn corau etc., cymanfaoedd
a Chyngherddau,

Rhyfedd meddwl ei fod ar y wyneb yn
gymeriad mor hoffus ac hawddgar, ac ffaelu?

yn araf yn eiddio ac gorchfygu ei brofiadau dirgel. Gwnaeth weld yn angreiff ar gonwy ei fedel y mae yn amlwg ei fod wedi colli tri o blant ac wedi eu claddu i oed anwyl-sef.

Richard 1892 - 2 oed

Owen 1901 - 2 oed

Idwal 1906 - 5 oed

anaml y mae teulu yn cael y profiad chwerw o golli plentyn rhwng 2 ac 5 oed heddyw. ond beth am golli tri? Ond tybed ydi meddwl nad oedd hyn yn anghyffredin yn y blynyddoedd caled hynny. (Strike etc.). yn wir wedi sylwi ar nifer o gerrig beddi yn mynwent [illegible]. Ffe cofnodir 5-6 ac 7 o blant o'r un teulu wedi marw rhwng [illegible] ac 12 oed + - Y mae hyn yn adlewyrchu ar yr amodau ac bywyd caled y cyfnod - ie cyfnod pan llawn y diodefaint llethol. y dwylo [illegible] ei gwneud at yn eiddo 'proffit' anferth ei perchenogion

David Henry Owen ("Dafydd Henri Tanrhiw")

Dafydd ydoedd partner canu yr 'Hen Dimsi' yn [illegible]; y fo oedd yn canu rhan y 'Baritoni' yn y deuawdau. Yr oedd y ddau at yr un oed ac yn amlwg yn adnabod ei gilydd ers

blynyddoedd lawer. wedi cydganu mewn cyngherddau di-ri. cystadlu mewn eisteddfodau ac yn aelodau o'r un corau, yn enwedig 'Côr Chicago'. Er fy mod yn ei nabod o'r Bill ni ddaethum i gyffyrddiad personol ac o; nes i mi ddod i Pont hoel i weithio. Yr oedd yntau fel ei gyfaill 'Temp' wedi mynd heibio yr amser gorau ac erbyn hyn, a'i iwared yn [illegible], eto yr oedd ganddo lais bariton cyfoethog a Carwn yn Cwarson wedi cael y fraint o'i glywed pan oedd yn efaw ac ar ei anterth. Tebygaf nad oedd 'Gwyd' Dafydd Henri llawn mor fuddiol a'i 'Gwyd' yr 'Hen Domp'. Er fod Hen Domp yn mynychu a chefnogi yr achos yn Chwarelgoch yn selog - nid oedd yn ysgi ddiwinol. nac yn llwyr ymwrthodwr.

Rhaid cofio fod amgylchiadau wedi cael dylanwad gwahanol ar ddau Gwyd y naill a'r llall. Collodd Dafydd Henri ei wraig yn gymharol ifanc. ac gadawyd yn weddw gyda nifer o blant. Yr oedd pedwar o'r meibion yn gweithio yn y chwarel ac o ddeutu fy oed i, ac y cwbwl yn chwarelwyr, yr weithwyr caled, gonest, ac yn byw Gwyd

eithriadol — ac yr aelodau ffyddlon gweinyddgar yn yr eglwys yr oeddynt yn aelodau o Rompyt. Fe adnabyddid "Dafydd Hanni" trwy y chwarel ar ardal a 'Ty-mawr' — ~~Ami~~ "Ami Amy Brave". Yr unawd yma o "Judas Maccabeus" oedd ei 'favourite' ac roedd bod ar hyd ei oes mae yn amlwg; a pethau yr oedd yn ymddangos ar y llwyfan yn y Neuadd Gyhoeddus yn Bethesda — neu un o'r addoldai, mewn cyngherdd amrywiol er elw i ryw 'achos', "Cymdeithas y Nursi" — "Pwyllgor cwynion" etc., yr un oedd dewisiad Dafydd, ac yr oedd y gynulleidfa yn gwybod beth i ddisgwyl. Cyn i ~~lywydd~~ arweinydd gyflwyno Dafydd ac mynegi beth yr oedd yn mynd i ganu, Cofiaf pan oeddwn yn unarddeg ac felly heb ddechrau yn y chwarel — mewn cyngherdd yn y Neuadd — ac Dafydd yn dod ar y llwyfan, heb i gyflwyno Dafydd ni thrafferthodd yr arweinydd egluro beth oedd y datganiad i fod —, ac dyma "Arthur Alun (Owen)" yn dechrau chwarae ar y piano y rhan arweiniol i "Ami-Ami-Ami Amy-Brave", ac daeth i gyd yn gwybod beth oedd i ddod a pawb yn chwerthin. Nid oedd yr ymddygiad yn cael dim clodwiw

nac effaith ar Dafydd ond ei alluogi i ganu
ei orau a'i ddawn chwedleuol.

Robert Williams. ("Ap Eos y Berth") "Rafi"

Yr oedd Rafi yn un (os nad yr un) o gymeriadau
mwyaf adnabyddus yn yr ardal ac yn sicr yn
y Blaenau. Byddai yn sefyll allan yn unrhyw
ardal neu gymdeithas. Y cymeriad mwyaf ffraeth
y deuais i ar ei draws erioed, - ac y mae
unrhyw yn llaw tebyg ac y byddai yn rhoi
yn un cyfarfod. Yr oedd ei ardaloedd yn
fonheddigaidd. yr oedd yn gallu cyflwyno cymeriadau
ffraeth tros yn ddiddorol. ac yn gallu tynnu
ar stôr fawr o wybodaeth lac eang: yn
myd barddol a llenorion cyfoes ac o'r gorffennol.
yn gwmni diddan. cof da ac yn gallu
olrhain yn ôl i gyfnod y "streic" chwarelwyr;
cymydog ac arbenigwr eisteddfodau lenyddol
etc. Gallai Rafi gymryd trwadd 'cwt' tân, neu
unrhyw gynulliad arall os oedd yn cymeryd
ac canu yn llawn gan olynu ar adnoddau
~~ddiddorol~~ ac diddori yn hawdd yn ddiddorol.
"Ap Eos y Berth - telynor o draddodiad canolbarthol - wedi
bod yn canu yn y Llys Brenhinol gyda chlyr etc"
("Atgofion Cannu cannif" Huw Davies)

Yr oeddwn yn adnabod Rasi ac yn gyfarwydd ~~ai~~ ~~a~~ gymeriad ffraeth arbennig. Flynyddoedd cyn i mi ddod i gysylltiad clerigol ac o yn fonc hon. Yr oedd yn gymydog i mi yn Pont, ac wedi byw ac maga ei deulu. mewn tafliad carreg i'n cartref ni. Ei gartref ydoedd "Garneddwen" (yr enw or tir) ~~xx~~ yn agosaf i eiddo Ffrydlas a'r ein ty ni. nid wyf yn cofio iddo fyw yn unman arall, ac yn Garneddwen y bu tan ei farwolaeth. Cafodd fywyd caled iawn; yr oedd ei wraig yn fethedig (crippled) ac magodd dri o blant mab a dwy ferch. Y mab yw'r Robert Maurice Williams gweinidog gyda'r Methodistiaid Calfinaidd, yn barod [illegible] ei fod wedi ymddeol erbyn hyn. (Ion 1975). Pan oedd y plant yn ieuanc clywodd rhyw sôn am Mrs Williams. Fel na alla gerdded ond gyda anhawster yn y ty. gyda'r canlyniad fod Rasi ei gwr ffyddlon ac caredig ~~yn~~ ar ei ofer, yn enwedig ar benwythnos ac gyda'r nos yn y Rasf. yn ei gartref mewn wheelchair (tra olwyn [illegible]) o gwmpas yr ardal. Gwnaeth hyn am flynyddoedd lawer yn rheolaidd a diwygnach; a gall yr ardalwyr dystio. yw ymdrech ~~diwygnach~~ arbennig.

Yr oedd yn gofyn ymdrech i wneyd hyn ar ol diwrnod o waith caled yn y chwarel. Yr oedd ganddo ardd helaeth ac yr oedd yn ceisio rhoi cymaint ag a gallai o sylw i hon; ac ceisio ychwanegu hyn at gyflog prin y chwarel.
Yr oedd yn delynor o fri ac yn adnabyddus iawn trwy yr ardal ac Gogledd Cymru; ac yn mynd yr eisteddfodau a'r Genedlaethol i ganu. Yr oedd galw mawr arno, ar tre plentyn yn "canu gyda tannau", i gynnal cyngherddau yn yr ardal ac ymhellach, gyda canlyniad fod llawer o amser y teulu yn mynd i ymarfer yn enwedig yn y gaeaf. Pan oeddem ni yn blant, cyffredin ac braf rhoi oedd gweld 'Rafi' yn gadael y ty neu yn dychwelyd gartref ar delyn anferth mawr amdo ar ei war, yn ei chario tua'r cwm i Mynydd Llandegai, Tregarth, neu Llanllechid yn ol ac blaen. Nid oedd modur nac 'Tacsi' ar werin y cyfnod hwnnw (adeg y dauddegau).
Ar nosweithiau braf yr yr haf, Byddai Rafi yn ceisio dod ar bob cyfle i ymarfer ar y delyn yn yr ardd, ac yr oeddem ni cymdogion ac plant wedi hen gynefino

ei glywed. ac yr oedd iawn y clywn yn rhyfeddol
ac yn rhan o'i gymdeithas o'r nosweithiau braf yn
yr haf. Am rai blynyddoedd o ddechrau'r 1925 –
bu Ross a'i fab "Bobbi Ross" yn gweld yn chwe
chwaliadd am cartref ni yn Pant. i ni
dorri ei gwallt! ac bydden y "performance" yn
cymeryd lle yn "warehouse", oedd erbyn heddiw
wedi ei chwalu. ac ty newydd wedi ei godi
ar y fangre. Cofiaf i Ross fel ei arfer
ofyn yn anmhongarchol tueddiadol a gwyliadd
am y ffaith. Yr oedd yn awdurdod ar ddawns y
ddiwylliant. ac yn gwybod fwy llawer i ddefnyddio
fel i fy "Parmore" a cadw fy iddeiddoedd
tra yr oeddwn wrthi.
Nid oedd yn llawn prentisiaeth. ond yr oedd bywyd
yn galed ac yn araf yn Bron. ac yn arbennig
tawr yr oedd yn gallu fforddio amser nac
arian i groesi car. o waelod ei arodd a
cyfleuso ei "seat" yn y "Douglas" (Arms Hotel)
Yno yr oedd yn cyfarfod cyfeillion, a gallaf
ddychmygu yn yr awyrgylch cyffredin ar chwmni
diddan ai dafod wedi ei llacio. ei fod
yn gwmni diddorol. ac yn cyfrannu yn sylweddol

64 (A)

CERDDI'R GAEAF (Tud 35)

Nodyn yn y tu ol:—

"Mab Eos y Berth, a Thad y Parchedig R. Maurice Williams B.A. Lerpwl. Yr Afr ai gelwid ef gan gyfeillion [illegible]. Byddai gweld yr Afr yn gwthio cadair ei briod glaf yn olygfa beunyddiol trwy yr [illegible] yn ystod misoedd yr haf flynyddoedd yn ol."

(41 (B)

YR HEN DELYNOR

GYMRAEG OEDD AR EI WEFUS
YN FFRWD LIFEIRIOL, GREF
A SERCH AT WLAD EI FAM A'I DAD
A LANWAI'I GALON EF
DOEDD UNLLE ARALL AR EI FAP—
CYMRO OR CYMRY OEDD YR AP.

'ROL BLINO'N CERDDED CYRDDAU,
A SWYNO'R DREF Â'I DANT,
EI AELWYD GLUD A LONNAI'I FRYD,
A'I BRESER OEDD EI BLANT.
'RÔL CEFNU AR Y CLOD AR CLAP
PENTEULU TEILWNG OEDD YR AP.

TYNER Y GWRTHIAI GADAIR
EI GYMAR GLAF I'W HYNT.
"CHWI DDOWCH YN IACH, FY NGENETH FACH,
AR ÔL YR HAUL A'R GWYNT."
O'I PRIOD PUR YM MHOB RHYW HAP
A GWR BONHEDDIG OEDD YR AP.

R Williams Parry

(TROSODD)

ar unrhyw destyn neu ymdrafodaeth. Yr oedd nifer
y rhai oedd yn bersonol yn y Seiat yn chwilio am
amgylchiadau. Cyfnod o flwyddyn · tywydd etc.
Y mae yn amlwg mae ond tri neu bedwar
oedd yn troi i ffwrdd weithiau, a thro arall
nifer sylweddol. yn y Raf yr oedd rhai
gwrandawyr yn cael eu gwahodd i'r Seiat.
Yr oeddynt yn "griw" dethol. ac yn oedolion
yn cynghori oddiwrth y mhrofiadau Harry
Nantgroes, ac bod yn cael hwyl a phleser
diddiwedd yn trafod a thrymarth, Rhai
ohonynt ar ymyrraeth. Ffyddloniaid y Seiat
ydoedd. Gwilym Evans (athro) R. Wm Parry (y teiliwr)
Ben Jones (Ben ffordd). Harry Wm (Nantgroes) (clwaclwr)
ac eraill yn achlysurol y criw 'Raf'.
Naw o'r gloch yr oedd terfyn ar y Seiat
yn ngolwg y Douglas, ond yn arferol
ydoedd i ffrynt y Seiat yn mynd ar
nosweithiau braf. trwy fod am dro ac ymuno
yn araf a dilynu tua chael helbu i'n tŷ
ni. neu ffrynt y dwarog ac mynd i ffwrdd
y ffordd bost ac Brachymlyn a chyflwyno
at Gresfordd Gwlan ar wedi clywed yr
araf

Rhyw dro yn y dauddegau gwnaeth Rolf ar [illegible] daith fythgofiadwy .. ac yn sicr yn sefyll allan fel ymdrech, ac ffyddlondeb ei wraig

Y mae yn ymddangos ei fod wedi addaw ei wraig, a fenthyciai ei thad 'treat' arbennig iddi-hi - ei hebrwng i Llyn Ogwen. Ac ar fore Llun Sulgwyn braf fe aethant yn deulu mi gredaf - heb fod y plant neu rhai yn yr ymdrech. Ond wyf yn hollol sicr. Fodd bynnag yr oedd yn ymdrech arthrodol. "Wheelchair" tri olwyn 'cwcker' gadodd, ac ni allai y claf gynorthwyo mewn unrhyw fodd, yr oedd gwthio y cerbyd o Bontwr i Ty-y-maes yn gryn ymdrech, ar ôl hynny yr oedd yn weddol rwydd clod at 'Ty Gwyn'. Gwthio a thynnu caled am tua dwy filltir nesaf. Ond yn arbennig i gael [illegible] ac i'r [illegible] . ac edmygu yr olygfa a cychwyn eto. Y ffordd yn troelli ac dim golwg o ben y daith ond ar [illegible]. Dyma fynd 'round' y tro olaf, a gweld ei cychfan yn y pellter. Yn sicr yr oedd hon yn rhoi sbardun iddynt. ac yn ei [illegible] i weld am [illegible] eto ei cyrhaeddodd ein nod

644

Y mae y cyfarwyddyd yn gwybod fod cerdded y pum milltir o Bethesda i Lyn Ogwen yn gofyn ymdrech hyd yn oed i efano tebol. Y mae yn hir i fyny'r caled am ddau milltir a pump, ac y mae yn eithaf ymdrech gyda'r ... Gwelwn oddiwrth yr Ordnance Survey map fod Llyn Ogwen 985 o droedfeddi yn uwch nac arwynebedd y mor ac fod y ffordd ger Ogwen Cottage yn 1000'. Y mae Stryd Fawr Bethesda oddeutu yn 500' uwchlaw y mor felly yr oedd 'Rafi' ar ei daith wedi cerdded pump milltir ac wedi codi 500 o droedfeddi ar ei daith, ac wrth gwrs yr oedd eisiau cerdded yn ol gartref, ond fod y daith yn ysgafnach. Gallwn ond dychmygu ei deimladau tra'n wedi cyflawni o ... gyrhaeddodd pen ei daith. Ei gorchfygu yn ... ac ymdrech eithriadol. Gallwn ddeall ei fod i gyd yn barod ac yn awyddus am dannaidd ar ol yr ymdrech, ac y derbyniai hwn yn fath o wobr (reward) ar ol yr ehedeg caled. Y mae yn amlwg ei fod wedi myned i'r dyd hefo rhai, ond yr oedd yn ... "lot" o de, ac fe aeth 'Rafi' i Ogwen Cottage

i gwerthio y "pot te" gan Mrs Jones, gwraig John Jones.
Ar y pryd yr oedd gan John Jones "monopoly" rhwng
yn y cyffiniau ac o ganlyniad nid oedd gan "Rossi"
ddewis ffi tybddai yn dymuno. Yn sicr yr oeddynt
yn garedig ar ol yr ymdrech, ac am bod o tuag
yn "teuluol" cwsmerid o'r dr. Feddyliwyd ei gyrrdod
i Rossi ar unwaith fe ofynodd John Jones ddau swllt
(2/-) am y pot te, tebyg i fod yn ddibot
o faint ysbwddol. ac yn ddigon i 4-5.
ond yr oedd dau swllt y cyfnod hwnnw (205)
yn amgylch o brin am ddiwethaf o'r dd. ac yn wir yr
1/20 o gyflog wythnos y llawnaf; feddyliwyg nad
oedd ddiwyr, ac nid oedd Rossi yn y safle i
ddadleu, ac nid oedd am sbwrio y teulu ar
ol yr ymdrech galed, a talu 2/- oedd rhaid.
Yr oedd Rossi fel amser yn ffraeth ac
"hawddgar" ac fe allai gamo yn lwon ac ddoldeb
yn ddidlawdd – ond yn wir y diwrnod ddiwrnol
i ddiwrnod y daith fathgofiadwy ac roedd hen
wedi cael cyfle i ysbwddol ac "gorf" uwch ben
y diwrnod blanorol, ac yn fwy medrus ac
rhydd ei feddwl ai ysbryd. Ar ol cinio yr
y "cwt tan" ac yn tynny yn hamddenol a
phethau ar ei gilydd. yr oedd y ceffyl

wedi ei losgi i lawr gan chwilod amser, ac erbyn hyn y "gwiffon" (bowl) oedd tua hanner ei maint ac sŵn berwi yn dod o honno yn barhaus. Dychwelodd ymosod a beirniadu "John Jones Pwllgwyn" yn ddiarbed, ac yn amlwg yn cael pleser a gollyngdod wrth gynhyrchu y dywediadau llym ac ffraeth yma. Yr oedd yn llyncu yn ddiddiwedd [illegible] ar y cetyn nawr ac yn y man, a cael ei wynt ato eto cyn tanio ac ymosod eto gallai gario ymlaen fel hyn yn ddiddiwedd ni gredaf, heb ail adrodd ei hun. Trueni na fuasai tâp recordio ar gael y cyfnod hwnnw i groniclo araith rhyfeddol ac arbennig Rofi. Nid wyf yn cofio ond y cymal yma. ac fe arhosodd hon yn fy nghof hyd heddyw: —
"Gobeithio caiff y cythraul (John Jones Pwllgwyn) gael o "strokes" ac bydd dau sylltau yn ei [illegible] fel planedau yn uffern". —

O adnabod Rofi a gwybod am ei gymeriad hawddgar a caredig, yr wyf yn siwr nad oedd yn dymuno dim o'r fath i John Jones nac neb arall, ond ei fod yn cael gollyngdod a pleser wrth greu a llyncu y dywediadau ffraeth yma; ac diddori y gwrandawyr

ac gwaeth oedd oeddem ni yn ymateb ("reactio")
Yr oedd 'Rafi' ar ceitiwra. (bachgen tew o Lanelgwai-
Stanley Jones, yr oedd Rafi ar ei orau yn cyfeirio at
pob Germon fel 'ceitiwra'. ac nid oedd llawer o'i 'le')
yn gweithio mewn bargen yn unig. ffyrnig-
na ni. ac ar y bryn o Temple Hughes ei
fab. ac Moriau Griffith ar ceitiwra yn oler
arall, felly pan yn cwrddo i gyfarfod y
cwt tan. neu myned ei hôn neu y "gwaith"
yr oedd rhaid i Rafi fel ei gymdogion barhau
Rubio ein bargen ni. ac bob amser ar ei
daith yn ol ac ymlaen. yr oedd ganddo rhywbeth
doniol neu ffraeth i'w ddweyd. un tro yr aeth
Rubio gan dynnu yn y pwt cetyn ar mwg
shag 'Amlwch' yn troelli uwch ei ben. ac yn
ymddiheurio yn gwrtheddgar ei fod ar frys ac
nad oedd ganddo amser i ymddiddan. 'Gweleu'
eto ar y ffordd yn ol "meddai" y mae
ei drwyn o flaen y trothwy". ac yn cyflymu
yn fân ac yn fuan i gyfeiriad y gwaith
gan gydio yn y cetyn ac ar law, ac dan
o bibyn newydd yn y llall
Yr oedd gan Rafi "techneg" arbennig i ddelio
oleddfwdol a cael oglw bell dangol y

ewt tan hedi i pawb ddarfod ei enw; ar
tywydd yn anffafriol a bron pawb i mewn, neu
ar ddarnau stormys. Ar ewt yn raddol yn
torri i fyny. Y gylchu (groups) yn trafod hun
a llall. Fel rhol yn ol ei arfer yr oedd
Ralf i mewn 'command' a group gylchiadol. Ac yn
ddiddorol pob amser ac yn gallu tynnu yr
ddiddordeb ar adnoddau o'i gorffennol. Ond
nid oedd yn fodlon ar hyn, heb gael
yr holl 'gwt' o dan ei draed ac i wrando
arno. Pan yn trafod rhyw fater. ac yn annerch
'group' ei hun, yr oedd yn tafli ei lygaid
i gyfeiriad y 'group' cyfagos: ac gwelid
hwy, oedd yn llanhau yn y drafodaeth yno.
ac fel ffrwydriad fe gyfeiriai at y person
hwnnw gan ei enwi yn bersonol; a gofyn
iddo ateb a cadarnhau rhyw 'twint' (point)
oedd Ralf yn ei drafod. Wrth gwrs yr oedd
cyllyn yma yn dod ac yn ymdrafodaeth y
'group' cyfagos i ben ar adael iddo hun
yn edrych a gwrando ar Ralf. yn raddol a
ysgolion fe ddeuai ar 'group' eraill yn
un tro. nes cael pawb 'dan ei draed'
pan fyddai yn amlwg fod 'caughin' yn araf

yn y Douglas. Yr oedd hefyd yn awdurdod ar
symudiadau gweinidogion yr Annibynwyr.. ac fwy
oedd gweinidogion yn nabod eglwys ac Ysoll. o
Gaerdydd i Gaergybi.
Yr oedd ei brofiadau yn ystod y rhyfel fawr cyntaf, 1914-18
ac am ei brofiadau wedi rhyfel. Bu yn
"gweini" ar ffermydd mynyddig yn Nant Ffrancon
ac Nant Bwyllog.. - Blaen Nant - Glanllugwy
neu (a) Bodesi.. Byddai yn sôn yn aml am
nwy gyfaill gyda'r awdurdod a phrofiad helaeth
am y ddau Nant ac mynyddoedd ag oedd
yn amgylchynu y nentydd yma. ac yn amlwg
yn gyfarwydd â phob twyn a phant ac
ffos yn y mynyddoedd. ~~Yr oedd yn gyfarwydd~~
â Carneddau. (Olau hon) i gyfeiriad yr Aryg a
Bera i gyfeiriad Llanfairfechan ac hefyd tua Eigiau
Gwenynydd i Trefnant a cyfeiriad Llanrwst ac
Capel Curig. ac yn gyfarwydd â nodau a
"marciau" y defaid ac fwy oedd yn perthyn
y gwahanol ddynion (ffermwyr) ar hyd a lled y
mynyddoedd. Nid oes fawr neb erbyn heddiw y
ddau Nant ar mynyddoedd ... i Cofio
eto eglwys i mi fam mae - ~~..~~ (fawr) oedd
mae'n Blaen nant. nid wyf yn cofio yn

cyfeiriad dilynol ddo yn ei adnabod. Pan yn ysgrifennu
yn ystod y nant haf diwethaf (1974) clywais. ac fe
gofiais am Harri Jean Welsh y number ... ar y
cyfnod o ffordd (yn 1914 ac o'r twf) Pan yn gweithio yn y chwarel
nid oedd yn feddianol ar ddillad. fel y
oedd yn arferiad gan amryw - ac nid oedd
ganddynt "lattien" o glai. ond "rhentio" dros y
gaeaf. ac wedi ei fod tros Tynnu "stock"
llawr i Ferri ar y mynydd yn yr haf.
Ond nid wyf yn cofio iddo gael hel gi
cyfnod. yr oedd hen wrth ei swyddau yn
barhaus. ac yn gyfarwydd iawn ar daith fel
o Tantrefwy o dan Fronddu ac Hafod. Afon
Bach Park (Ffridd) ei swcat yn y Douglas.
Ym y farggen yn ? ni ddefnyddiai Harri
yn arbennig. wedi i ni gael ein sticio.
wrth i "blig" neu "gorrug" chwi yn ddal. neu
orfod ... neu staff newydd. "Bite
Well Back," yr hyn o weithiau fuasai i ~~wedi~~
yn cael "mynd i lawr". pan yn mesur y golled,
mynd i lawr" (ei Scot) oedd top mesur Harri.
ac wrth amanol; nid oedd yn fodlon nac
yn ofni o ... ffordd. ond yn amlwg yn
mageirau a gweithfeydd ynnwlad ar Scot

ac yr oedd Cyflog o 9c i 1/6 y mesur. doedd gwaith
mewn dim yr wythnos. dibynnai ar amgylchiadau a
thywydd. ac yr oedd Harri yn gweithio allan [illegible]
o ymweliadau yr oedd yn eu golli.
Nid oedd plant ganddynt. ac yr oedd y ddau
yn byw yn dawel yn Tanyrallt. [illegible] o
ddiddordebau yr oedd yn gymwynasgar yn yr ardal.
Yn ychwanegol i [illegible] y Seiat. [illegible]
am [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible], ar
amgylchiadau oedd yn mynd a'i fryd.
X. HD.
Yr oedd nifer o ddynion eraill yn y [illegible]
at oed y [illegible] yr [illegible] [illegible] [illegible]
gyfeirio atynt. ac fel rhai [illegible] oeddynt
dros ar hugain oed (80)+ pan oedd "strike" 1896-7
ac y strike fawr enwog [illegible]
Tach 1900 – Tach 1903. ac [illegible] [illegible] 1904.
ac yn ddiddorol [illegible] [illegible] ar [illegible]
chwarelwyr – o [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] fod
nifer [illegible] o [illegible] yn [illegible] ac yn
magu teulu yn [illegible] yn [illegible]. [illegible] [illegible]
gan nifer o [illegible] ac yn gallu [illegible] ar
atgofion a phrofiadau diddorol. [illegible] ni y
[illegible] [illegible] yr oedd [illegible] [illegible] y "strike
fawr" etc fel Hen [illegible] ([illegible] History) ac yn [illegible]

oddiwrthynt. Eto yr oeddem yn cymryd diddordeb mawr yn yr ymdrafod. gan mai diwygwyddion y cyfnod hwnw yr oeddem. ac bod ein rhieni wedi bod trwy yr argyfwng.

Rhwng y mwyafrif hynaf yma ac ni y to ieuengaf. yr oedd nifer o weithwyr yn anturio ei nerth ac ymdrech. ac er eu bod yn wahanol o ran oed ac y rhai hynaf. ac yn cyfranogi at pob hwyl a thynnu coes ac yn hawliadau ac hwyliog. yr oedd ein holl amser i ymdrech ac sylw yn cael eu ganolbwyntio ar ymosod ar y graig o weithio yn galed yn y fargen ac rhai ein holl sylw ei hunain. enwaf rai tri. Henry Percival Parry (Harri Pers) Rhys Roberts. (Rhys Llwyn) Maldwyn Wm (Mold) yr oedd y tri yn gyntaf yn "pendroniaid" (neu Jermon) yn gweithio yn hollol llaw ar ôl agor gyfeiriad y gweithfaen ("1793") yr oedd y bargenion yma yn fargenion da; y "pris" yn isel ac yr oedd yn rhaid ymosod a cario ymlaen i wneud cyflog. Yn un or bargenion yma yr oedd Huw Davies (Huw Coch) awdur y llyfr "Atgofion hanner canrif yn gweithio gyda Maldwyn Williams. o Tantrefyn trwsd cerdig

gweithwyr caled ac yn "wyllt fel matsien" ac hawdd
ei gythruddo. gwnaeth fo y cefn y llyfr
gweithfawr 'Chwarel a Chwarelwyr' (R J Pryce) am i
ni wneud gwaith trydanol yn ei dy, ac i ni
weithio erioed. Cofiaf i Huw Davies fod yn
gweithio yn 'hoel' fan oeddwn i yno, ac y
mae yn amlwg oddi wrth ei "Atgofion"
ei fod wedi clywed yno oddeutu 1930.
yr un amser ac y clywais i yr 'hoel'.
Cymysg y cawn profiadol ac amrywiol ag oedd
yno yr oeddem ein clau yn ettaf 'green' a
tawedog. ac felly yr wyf yn cofio Huw bach
yn tueddu i fod yn tawel a thawel, ei
holl amser ac yna yn cael ei chwarae i
ymosod ar y grwp Saeson fwy hoel y
fflowydd yn ddiymadr, a casglaf oddiwrth 'Atgofion'
Huw ei fod wedi trwblo 6 blynedd yno.
ac erbyn hyn wedi dod allan o swildod
ac magu profiad. nabod y triglion yn well.
ac ymarfer rhan amlwg yn y trafod. ac
wedi cael cyfle i roi ei 'lennin mewn'
ar y cymeriadau ~~amlwg~~ -llwgan ac
amrywiol. Yn ei "Atgofion" y mae yn
ethgu yr argraff yr oeddwn i wedi gael (656x)

ac yn dweyd. "Ni chredaf i bod erioed mor amwysol ei chymeriadau ~~ac~~ Phone Lord yn fy amser i i. (6666X) (656) Tadawodd Hugh Davies y Clwyd a cafodd swydd tu allan i fyd y Clwydeli, er y mae yn amlwg iddo golli yn hwyl ar gwaith ymarferol. yn mhen ychydig flwyddiadd i gael swydd well eto. ef Cefnogodd a (Mynyddog?) Swyddog Lles". yn nghyfeiriad llwyn neu Efengyl.n

(Tchwangiad) 646

Robert William "Rop" (668 - 649)

Ofnaf i mi udael y gmeriad tlingur yma eyr i mi ddarfod fy "mrgeth". felly aen yr ol ið am yetychy-!

Ym oedd Rap fel Temple Hughes, ac nifer eraill yr bore hord yr ynffrostio yn ei "medr ut fyta. ac un bod yn "fiddional" ar stumog "adeiladchog": a gallaf dystio yn ol y "perfformance" yn oeddynt yn ei rhoi bod hyn yn wir. Ond fel i mi gofiarfll cyroi . y mai rhy i amheu un bod yn gnffrostgar ac yn cystadlu. Rhaid addef mewn cof fod gwetho oedd yn yn awyr agored yn ymddyledol i rhoed awch ar stumog. ac fod maint y "ten" bwyd oo amrywiol y "menu" yn gyfyng : fel fod pawb bron yn parod fel anifeiliaid ar y "cwlieg" oedd gerddo :

Nid oedd yn amodau yn gyfrya fel ag i gomiotuo "cegnio" o unrhyw fath, oddigeith bara wy. fel rhol yn oedd roshon bark yn pob awb. a gallid agor clwr y store a yartho y roshon bark oboo ei hanner i fewn. gallid hefyd hongian "jimog" cork nu Kipper o flaen y tan. yrtho ond dychmyge yn "oglu" blaena hyfryd oedd yn llana y awb tan ac yn poethyn hy allan ei

awyr agored. fel rhol yn ei rhai oedd yn
ymgymryd a'r [illegible] yma Temple Hughes. Rhif.
ac yn achlysurol dau neu dri arall. Yr oedd yn
tueddu o honom yn fodd-lawn (o raid) ar ddarn o
gaws, "penny duck" trwyd mochyn i'r "ninnod bach" ac
rhyw ddillad o "fwyd" a geir yn rhad. ac ar
adeg, gall pawb bron [illegible] yn ol ar neu Trwg Jam,
pan oedd dim arall yw gael, dydd hwn yr oedd
sandwich gig yn gyffredin. "gweddill" ar ol y Sul.
neu yn [illegible] fel [illegible] ei gael o'r "joint"
rhad ar [illegible] ar draul y fam a'r plant ei hun
gael rhyw gymaint o gynhaliaeth eu cynnal yn y
gwaith caled. Cofiaf i mi fel tua 6 o blant.
5 yn [illegible] yn arfer i gwneud [illegible] Sul - ac
fy [illegible] yn [illegible] (ration) i bawb
o'r "joint" gwerth 1/4 - 2/3 ac [illegible] o anwadal sul.
gwaith fel rhol. Nid oedd "Inspectors" ac Swyddogion
llywodraethol fel y ceir heddyw. ac yr oedd y
bugydd yn cael [illegible] ac fel y mynno, ac
tueddu i ladd a thrafod yr anifeiliaid. yn rhydd ac
anifeiliaid; ac [illegible] yn [illegible] yr oedd [illegible]
y to'n lwyd yn mynd yn gloiach. ac [illegible]

ddoi yn gorfod bodloni ar y "sgorn". Yr oedd gan
Dom ei thraddodiadau. Yr oedd pob amser yn flêr ac
yn cadw y "fudrdod" yn y llofft. Cofiaf y ddau am
rhai trueiniaid, ag oedd yn dod o rhannau eraill.
o ardal oedd yn gyffredin yn y dlawd ar y llan. ac
heffyl y cartref yn "ddibreifat", ac ond bara ac
"menyn" (neu margarine yn mwy na thebyg) naill ddigon
ar ôl y llall: ac rhai wedi ei "cofio" mewn yn
dim o "bapur newydd", ar ddiwrnod yma fel rhod
yn bobl, yn gweithio yn eithriadol o galed dan
amodau slafaidd trwy y dydd mewn llwch a llaid
gwaith tanbaidd yr haul yn yr haf. ac yn
ddaeth yn elfennol gwaith yn y gaeaf. —
ond y dyddiau ni allwn beidio a gwenu. neu o
leiaf chwerthin rhywbeth mewn ac yn y man fan fyddai
yr "Hen Domi" neu Rosi yn llwytho yr awdur
"Rhifiau" neu "Bara cwch". i ail adrodd wedi hyn
yn yr hyd heddyw fanwl o gyfrifol o'
"Tymor coes" oedd yn y "seremoni". Fodd bynnag wedi
oedd dim yn cael ei rhoi heibio ar ddiffyg ei
fam. y crwn ar unigrwydd. pob rhywbeth yn
dyfodol i lawr ei amgylchedd yn awdur
Yr oedd Rosi yn arbennig yn y dosbarth o

rhedeg i [illegible] am ar ôl y [illegible] gyda
[illegible] [illegible] ar flaen ei droed i [illegible] yn
[illegible] oddi ar [illegible] [illegible]. Wedi ymarfer rhedeg a
[illegible] yn [illegible] ar [illegible] y [illegible] mae yn [illegible]!
Dyma fam y [illegible].
Yr oedd 'Rafi' [illegible] yr hen 'Dombi' yn ymffrostio yn
ei 'stumog'. Bob tro 'Rafi' yn [illegible] [illegible]
o [illegible] yn [illegible] ar [illegible] o King George V
(Yr oedd Rafi yn ei [illegible] yn 'Tomi' am
[illegible] [illegible]). Yr oedd [illegible] o '[illegible]' wedi
dod i 'cwt' a [illegible] ac [illegible] o 'Tomi' yn
ei [illegible] yn [illegible] ar [illegible]. Nid y Ty Cyffredin
oedd yn ei 'Lundain' [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]
gan Rafi [illegible] [illegible] am o [illegible] a [illegible],
a 'Tomi' yn ei [illegible] ar [illegible]? Ond
dyma [illegible] Rafi — "Mae gen i well stumog na
fo hogia", ac yn [illegible] i [illegible] yn [illegible]
yn [illegible] [illegible] [illegible] Rafi yn [illegible] yn ei ymffrost.
[illegible] oedd yn [illegible] i [illegible] well ar stumog [illegible]
'Rafi'
[illegible] [illegible] 'Rafi' oedd 'Jockelaw' ac yn oedd [illegible]
[illegible] [illegible] a [illegible] am [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]

(oslog)

unwaith ju lyolymes ac rhwng "jjlau" ar y oiag.
"Amlwch" ju ymorod ju ddiolrugandd ar ei elgeon plwog.
Yn wir yr oedd holl dwgolion "Pont" ar eglch yr
oael ei blino gan y "brain" yma: oni chawsydd
oafle ty ac gaedd Rafi yr oedd ef yn rhwng
blaen y frwydr. Nid oedd gaedd Rafi yn gysylltiol
a'r ty. fel y mae gaedd yn gyffredin.
Yr oedd trefn ugosaf yn oedd oddiwrth honno
can ddoth ar ty o dom o "ga" rhyngddol yn to.
ar y ochr dde ei rhandir yma. yr oedd
tudai (outbuildings) eydmhoroel fath ac oedd yn oael
ei dal ar rent yngljd a'r caeau gylchan i
lawr i'r ffordd fawr gan Mr Evans Pont Tom.
Tebyg ogr fy amser i fod cantref Rafi wedi
bod yn "dyddon", ac fod y "beudai" ar tir
cau bach yn gysylltiol a'r ty o dan rent gan
ystad y Penrhyn. fel y dolau "Gwneddolwr uchaf.
ac mae dyma y ddikonglod fam yr oedd yr
oedd dolen yn gysylltiol a'r ty. Yr oedd y
"brain" fel pethau yn Pont ar eglch y lygjelldeuddol
Tymmy. ond nawr hwythau yma oc uwch iddynt
nythu. yr oedd un gaedd syeamau an-fath gan pont
Pont ac yn mynd i'r cantref ni, yr oedd hon

642

A TY RAP

B. TY NI.

C AFON FFRYDLAS (neu Afon Cwt Pont)

D LLWYBR ANSWYDDOGOL ([illegible])

E ~~DOUGLAS ARMS HOTEL~~ CAE Y FFAIR. AR SHOU

F DOUGLAS ARMS HOTEL.

G DOUGLAS TERRACE

H RECREATION GROUND

K FFOES ABERCASEG

L VICARAGE GLANOGWEN

M GARDD "RAP"

N Y GOEDEN ([illegible] pond)

O PANT FARM

P BEUDAI (Cwt)

Q PONT PANT 'UCHAF'.

R PONT PANT 'ISAF'

S GARNEDDWEN ROAD

T PANT ROAD

U ADWYR PANT

V LLWYBR ABERCASEG

W "CAE BACH" ([illegible] 1915!)

X "CAE FOOTBALL" (Meurig Park!)

Y FFORDD BÔST

Ⓟ AFON OGWAN

(Dyma yr enwau yr oedd yn cael eu harfer ar y pryd)

692

PANT ac "ADWY'R-NANT"
CYN 1930

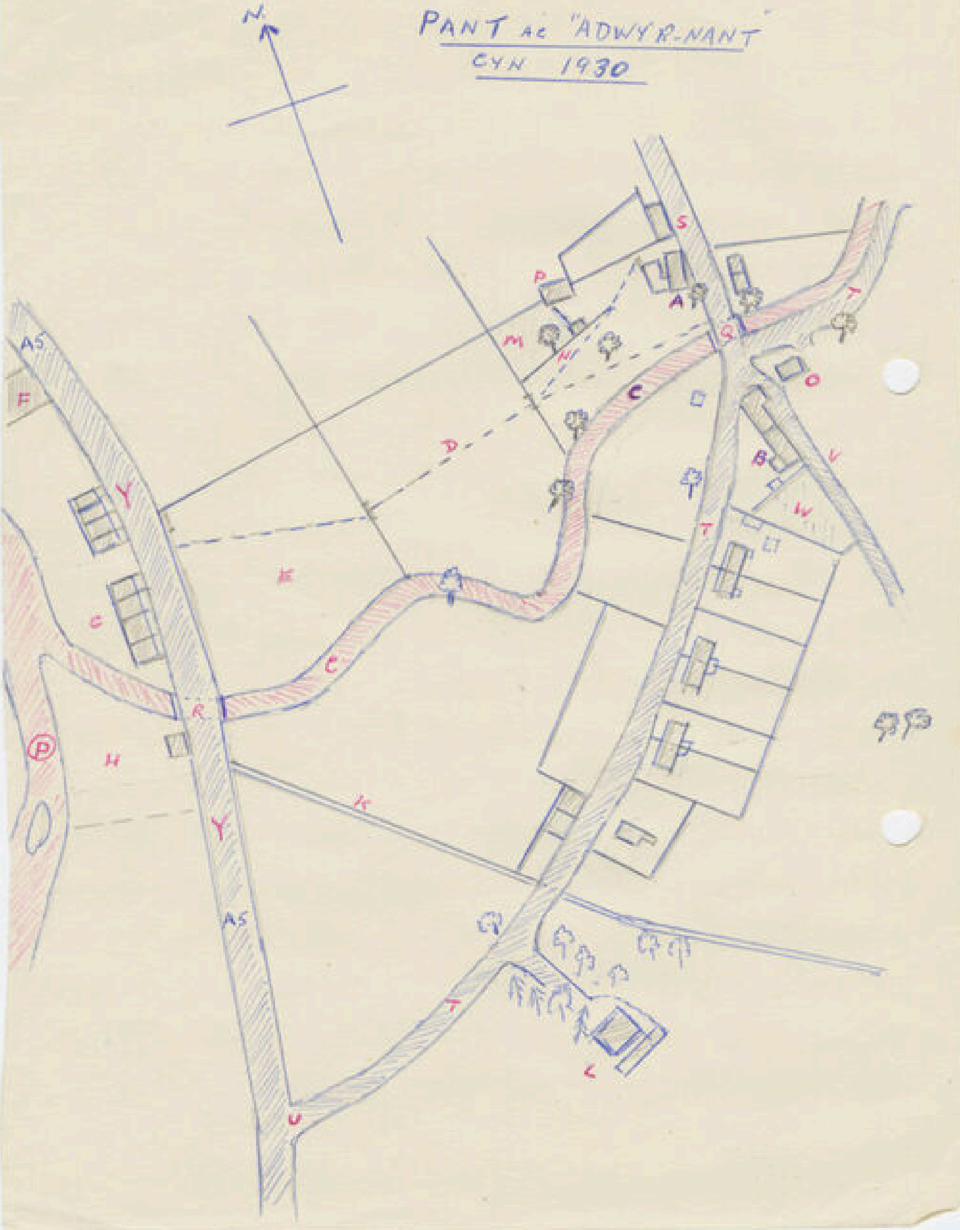

ȷr ggrtifon gonoloȷ ac ȷn gontof , nefer faar o Konagnt
cafoild ɂ goedon faar ȷna ei thore . faar ȷr gjnar
ar ol ɂ thyfal gjntof . Okrerejild ɥ cyftog enel
ȷn ɂ elwarel , omeclan cuffrdnal cald . ȷr oedel
toon fawb ȷr ȷnelnechu ı god cjmant ag oedel
ȷr toslld o gjnnjmt ~~or~~ gaddl . Ɥ train rheiler
o elionog , ȷn ei tro ȷn ~~ȷnionog~~ ȷnionod ac ȷr eifio
cjmant ac ɂ gallent . Pol mott o ddyfaer ȷr
cael ei ddefnyddio yn dethogr ai oada i ffendel
llori o 'wen netting' , trigan coed . Jeck claws wedi
ei southu ac ȷr Rongian ȷna ar aca cwalt ton
rheri ɂ ffu , tagor train , fotel gwag ȷr
Rongian ~~[illegible]~~ tomin etc . er ȷr Roll fwgonod
ac ȷnelnech ȷr oedel ɂ Jock claws ȷr cael ɂ
goran ȷr amȷl . ac ȷr ȷnonod ejn gjntel ag
oedel ɂ waar wedi torri . ac nel o ganfan-
cofiaf , ffi nȷfael en mellfitheo ȷr amȷl
ar ol ei lafȷr ac ȷnelnech ac gwair angher
ɂ tewȷd iachen ɂ elwanegol ei teuly nefergs ,
ɂ ȷr oedel gaedd Rofi mean sofh ettinaidol o
ffafriol ei 'train' , gan fod cordon Orwin (Chr)
faar ar claffȷn ei oedel ac nifer or
cangleran ȷr ȷnelelu tros ȷr oedd .

gyda'r cantread - yn ol Ralf "fod yn addas" man
lle ffafriol ac eithriadol o hwylus yw wylo yn
Corlan, "grand stand view" meddai Ralf.
Pan fyddai'n cael ei gythruddo a'i clwyfo
gan ymosodiad ffyrnig gan y tram'. Gwelai
Ralf yn Golyma yn ddiddiwedd, ac yn cael ei
borthi gan y gwrandawyr. Yr oedd yn rhoi
tyrniad uchel i'r "jackdaw" am ei gallu
ac i gyfrwystra, ac i fod yn siwr eu bod yn
ei weld yn drefnus ac "systematic", ac i'r
graddau eu bod yn ei weld yn rhoi'r lled
y ffa i'r lawr ac yn gwybod i'r un faint o
lled oedd yn y ddesau ac eu tholiad, ac hon
yn mynd yn ddiweddarach yn cadw cyfrifon a
gwybod i'r un faint oedd yn y "store" yw
codi eto, yr oeddynt yn mynd ar bron pob
peth arall. Tybed yn oed y tatws, codi planigion
cabbage ac niwed bach, ac ei "clowele" yma ac acw
heb fwriad o'r tewyta. "Clefyd ar mwy dyfod"
meddai Ralf. "-Vandalwaith noeth. "Duw am helpo
fi" meddai. "Taw gan i ddim gobaith yn
erbyn y diawled rheibus cyfrwys"

Terfynodd un o'i brofiadau ymosodol trwy ddamwain-
iaeth ar ôl cael ei anfon ato ar bwll neu ddau
ar y cefn bron. "Roedd bu bron i mi
fynd i'n colli llawer diwrnod i Kitto
Jack-daw", dyna ddywedodd Rolf am ei
fam ar Jack-daw. Nid yn aml nac ar
adegau teg fuasai neb yn "colli llawer o'r
cyfnod coeth hwnnw, weithiau i angladd o
rhaid neu fater o angenrheidrwydd, yr oedd cyflog
llawer diwrnod yn, bron o eglwysi i un o'r
plant, neu fwyd i'r teulu am ddiwrnod. Ond
yn ei ddull yr oedd Rolf yn ei atgoffodd at
y Jackdaw rhubin yn "bored-(sef wedi
tanned)" i golli llawer diwrnod: ymosod ar ei
arch elyn.
Daeth dial sydyn ac annisgwyl i gwedd fawr
"onnen" ag oedd ar derfyn gardd Rolf, trwy
ddylanwadau eraill y ddadleuon, cyfnod pan oedd
gŵr a tanwydd o bob math yn brin iawn o'r tir.
Ar ddiwrnod stormus daeth y gwedd anferth
i lawr yn ddirybudd ac un ohonynt i ~~[illegible]~~
fawb o'i ganghennau. Ond mae amheuaeth gref
i gredu nad oedd ei ddiwrnod ddigwyddiad

Ac yn ysgol i Rafi, canghennau fod ei Goddefiaeth
Ac wedi bod yn 'ddiweddar yn gwneud' ~~Rafi~~ ar
Gynghorwyr am nifer o flynyddoedd – I Mongas 1st class
ei Jackdaw yw wibo ac i ymosod ar ei
fuddiannau. II Gyngodi arall. III Sôn y gwyrth
yn ffyddlonol ar Gymdeithas. – Hefyd Cymraeg y
gadael "fitteleith" yma – yn troi yn fendith
trwy rhai llawnder o ddaioni rhagorol
am amser maith ac ar "station (mewnol) y Ddraig". Fe
Gyddai modd i rhyw argraff ddefnyddiol ac eraill
ddod i law. Ac yn rhyfedd i ddigwyddodd
hynny ac mae yn ymddangos eraill ~~ddarbod~~ ddarfyddai
ei bod yn anamserol – canghennau hyn yn ddiweddarach
Fe Cymraeg y gwyrth o'r De-ddwyrain Cymraeg wedi
dod i law yn arall Rafi gydag cenhadaeth y
Cymraeg wedi cael "monopoly" rhagor ac, ond mae
yn amlwg mae y "prevailing wind" o'r De neu
De-Orllewin a ddaeth a hi i law ac fe
gymhellodd fel enghraifft yn y car bach o flaen y
ty. Tir Iorwerth sal a ddilynodd (gate) fawr lwyddo
yn gyflym yn union ei ffordd. Ac bron yn eithaf
ysgrifen – gwyrth nes tuedd. yn arall y "Vultur"

(maggots?) 643

Ceid fel torchau neu locustiaid yn ysgythru arni.
pawb a allai gordeddu planhigion ac hunain, eu siâl
cyffredin yn sicr. Ond yr oedd yn prosesu mor
gyflym nes yn fuan iawn nad oedd dim yn
aros ond y corffws noeth ac olion eu canghennau
meirwon. Y planhigion fel oedd orau y cyfnod yn
llwydo y tegau ar namau yn eu cynorthwyo
wedi tocio ddal gwrthaf ar elfennol tyfiant
yn ail prosesu ar y canghennau tewion, cynnal
ag oedd eu celfi yn canoloesol, nes oedd dim
yn aros ond y corff noeth, y dilladau yn toni
ac fel tameidiau fel Gwaedd wedi diflannu..
Digwyddodd chwyldro .olaf gwaith y adran "coed" y
Penodwyd gydag "enbyd" a celfi porffor, a
cyflau arferol ac diflannodd y "ogerbeid".
ac ond dwindel olion yn ymestyn i fyny
o waelod y gerddi. (yn aros) Cleddyfodd chwalu'r y
gerddi, gellir deall fod Kafi ar tewlj wedi
canghennau gyntaf dod a tewdwr ei gerddi.. ond
tyfodd yn gyflym ac diwedd trosodd i'r oedd
ac fod cwymp y gerddi wedi eu cadw a thrwsio
o ddarwydd dod am amser.

Er nad oeddem i fod i wybod – yr oeddem yn casglu oddiwrth y trafod ar ogwrtho rhwng yr oedolion na dim marwolaeth naturiol a ddaeth a diwedd ei gwaith; ond fod rhyw ddiawl anwthreiddiol wedi gwneyd tyllau yn ac ar yn fôn y goeden, ac fe allai wedi gwneyd mwntau ar dyllau naturiol ffafriol, ac wedi tywallt cyffur (chemical) llosgawl ac ymffrosoddol, ac yn araf fe losgwyd ei chanol ai gwanio fel na allai wrthsefyll gwynt cryf. Do, yr oeddym wedi arfer gweld coed wedi eu dymchwel gan y gwynt a'i gwraidd wedi ei rhwygo, ond fe dorwyd hon fel matsien, ei gwraidd ac rhan o'r boncyff yn ddiogel fel dant drwg, a twll anferth clir fel y fran yn y canol, ac plisgyn o gnawd tenau o'i amgylch,

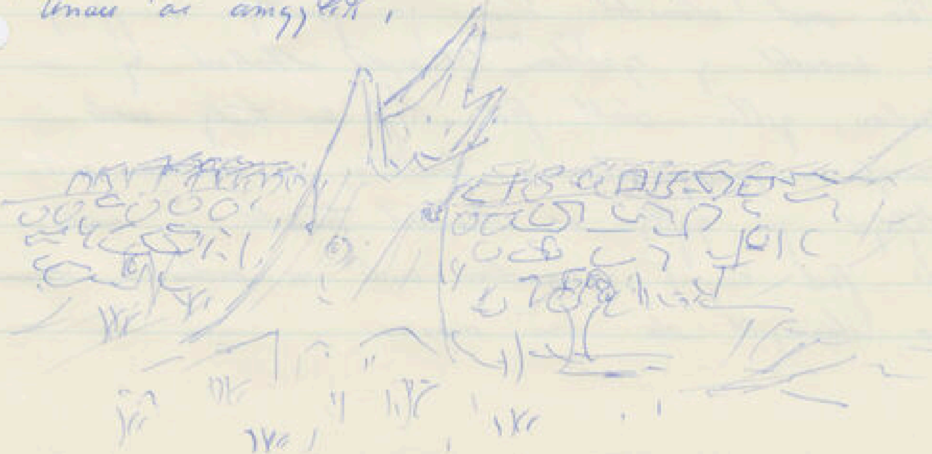

Tr ocdel y tre cae tock og ocdel o flaon ty
Rofi gr stiffing stone Luyten, jon ocdel oryken oryel
i tuer ii jentref, y "scot" gr) Dougtai. neu
i tgogota gr offon Ogwen ete. yr ocdel y tre
cae tock an dwfgr Afon tock Pant (Hyfelden)
gwel y flon (692) gydae cantgwid eu tool gr
"Hafify Lanting gracnel" i Rofi. Nid ocdel gr
ofgnol iddo stior ei drawd an y ffordd faur
no elwyta ogtoriddeb. ond allan trw y chwr
lub neb yw fanwidu noe ei wyto. Ymosod
fil ocdel anyton lub neb i dawdlu amo. an y
nian gwel an "onebegrowth" an tonau gr efon
an gwaryddel - gr) rhon elgwyddorth neu an
nosor toegan, Pan ocdel dwr ffafnol gr Afon
tock Pant. neu rhyw tryd flor ddorai yr awen
gallai drai ei gofn an gr codel neu adael y
ddyn, a cydio yn gr onwaen fun ac modfiddle
o tmi ac mawn ychydig fandan gr ocdel gr
ynwrthol rhwng) congtonau. i tgogota ei
tyttai cyfarwydd. ohenydd gr ontowtrau (obitarly)
gr ocdel gan Rofi i naddau toteutte monofoly
an) rhan yma o afon.

Fe oedd yn Tregarthu dir, ac yn amlwg y cael plesser mawr with weigel Rynny, ac yn barhau yn smocio y stag chwitwich, os a fwynant ac i gadw y man tyffitach rheben! fanidd, yn arddyniad fe Tystynai Kafi a dalfnau i Tregotu rhanau cyfagos o Afon Ogwen. ger y cae fuldroed (Meurig Park!). ~~Tun~~ yn nodknau canol y Tredegau yr oedd Tregarthu Dinorwig Bethesda wedi antuno dyma dam o dir ger Meurig Park gyda'u tuiwed eddo fod yn Recreation ground. ac dyna syd oedd tregotion Bethesda yn cyfeirio at y Triangle or tir yma ag oedd rhwng Afon Ogwen ac Afon Ffrydlan. Lle yr oeddynt yn cyfarfod (gweled y plan 692). os i tuyltrau cael a tuiwegel yddo a cael addau as planu ar addau yma ac ac y good ni fe yn Bobloguidd ma fawr o tuyddiant ar yr ymdrech. Ton fod y theyn rhaing y ddau ofn a cygod cod. yr oedd yn nodweddiadol am ei tuiwed (mygtr) Bofiaf gyfarfod Kafi yn dod allan oddiyno ar noson braf yr yn haf ai anwaii yn ei law ac yn Tymu yn ddiwedd cas y

eto yn llym ei wyneb yn goch. "brilliant" meddai
wrthyf. "Mae yna beiriant fel breuddwyd yn
fan yna. Tydi eto erioed eddim yn gwneud
ei un o honno mhen ffyrdd" meddai;
ac yn cyffwrdd am gartref gan rolio ei
wyneb. Pwy arall feiddiai yn gallu meddwl am
amrantiad am ddyfeisiad fel yna?".
Yr wyf newydd weld cylchgrawn ac fe welais ar y
paratoi (1942) fod y tri car Prydain yna ar ddiffyg offer
Ffrengig ac yn fangre tymer ac ddidrafferth. Rosi
Ergyd yn gyfrinachol ac anghyfrinachol. Yr oeddem yn
gwybod fod cogiaid ac ysgafn o fan [illegible] ymdrech
yn ymwelet ar afon. yn fan ei Hydref pan oedd
dau ffafriol. Cerdded yn ... wedi ei gweld y
"dadeni" olwynion ac ymweld yn ol ac ymlaen.
ar y cwrs ar graffit. ac olwynion o ...
allan ar daith. ac yn gweled yn gyflym ei
... pan oeddem yn rasio. Deallais yn ddiweddarach
fod Rosi yn awdurdod ar ei symudiadau. ac
yn sicr felly yn ei ddyneiddiaeth "private" ar
ddiffyg y tri car bach. ac ei fod yn ei
... trwy fel y mynno. Cofiaf Stirle

Gyffredinol" 1926" (General Strike) a pawb gartref o'r chwarel am gyhyd o ddyddiau. yr oeddem ni yr ieuanc yn teimlo yn eithaf hapus a difater, gwybod dim am gyfeiriad, pwrpas nac effaith y strike. yr oedd fel gwyliau answyddogol. yn rhydd o'r caethwasiaeth a gwaith caled y chwarel. codi yn y Bore yn hwyr hamddenol fel bodau gwâr. a rhyddid i wneud fel y mynnom trwy y dydd. nid oedd gwyliau o gwbwl i'n gweithwyr cyffredin y cyfnod hwnnw: ac daeth yr hamdden annisgwyliadwy yma fel rhyw fanna o'r nefoedd. Roedd Gwanwyn yr oedd yn help o honnom yn crwydro y caeau a glannau yr afonydd yn llofa am goed tân. y rhai ieuengaf o honnom a aeth yn unig i gysgu man fagwyr a allem ei drafod am elw. y bechgyn o'r tollau a fwyt o le (saw) bydau gyda chynnydd o wahanol fathau. ac ofer o lyfrau. ac yn ymosod ar rhywbeth oddiallan yn y gwersylloedd ac ar lan yr afonydd etc. Cofiaf pan oeddem tua dig oed +- yr oedd pob math o 'gardiau' drwy oddiwrth meddyliau ar ei draws yn cael eu dal i lawr, ac yn nid felly - ennill ac elw., yr oeddem yn ymosod

Hyd yn oed ar "Gwern" Ysgaw ac Bedw coed sal gwyllt.
Byddai fy mam bob amser yn ddiolchgar ac yn
eu canmol; a cofiaf ei dywediad. "Y mae pob
dim yn llosgi yn well na cerrig". Chwynydd yn
prysoedd yma ar yr "undergrowth". a Tanio pentwr
ar rhywbeth a losgai gan y plant. Yr oedd
glanau yr afonydd yn llawer glanach nag
ydynt heddyw. ac felly yn llawer rhwyddach i
bysgota a genwair. Credaf mai ar un o ddyddiau
y "strike" yma (1926) yr oedd nifer o Bechgyn a plant [illegible] yn
crwydro a "Lloffa" ar lanau y "Ffrydlan" yn
"emfire" Rafi. Ymunodd Rafi ar dyrfa a fawd yn
mynd ar rhywbeth o allo; a cael llawer o hwyl-
creu ac aml gwaith yn afon ac Rhai yn cael
eu traed yn wlyb. Yn ddiweddarach galwodd Rafi
ni ato i gyd ac yn eu cynghori fod cyffiniau
Afon Ganol yn llawer mwy cyfoethog mewn coed
a thanwydd. ac y buasem yn cael llawer
gwell cynhaeaf yno. ac y buasai yn dod hefo ni.
Canlyn yn ddiweddarach mae ei fwriad y daeth
ein cael ni i adael, glanau ei hoff Ffrydlan
oherwydd fod ei lygaid craff wedi gweld

eog; nid "gwneuthur" fel yr oeddem ni yn ei galw mewn man ffafriol. Y ffaith plaen oedd fod rhai o honnom ninnau (yr efaill) wedi gweld yr "eog" hefyd ond nid oedd Rafi yn gwybod hyn. Gyda'i dafod ffraeth a'i ddawn chwedleuol Rafi yn symud fel [illegible] am "Afon Ganol", a tebyg iddo gael cyffro a thrydanwch wedi cael ein cyfnewid i "dinafod" yr eog.

Rhywun clywed yn y dauddegau ac yn ymddangos fod "Rafi" wedi cwrdd â'i gynharaf peiriol o Afon Hiraethog, iddo gael ei dempto i dangos ei driciau ac maentro ar Ogwen (tebyg fod hyn wedi mynd yn ddiweddarach yn amser yr ail ryfel byd, a'r dilyw o honnom). Goddefgarwch ddaeth o ddal gan gariad yr afon (gamekeepers) ac hen o flaen yr ynadon yn Bangor a ddaeth drwyddo, ac tystiolaeth yn y newyddiaduron yn ddweud yn union "Ot fish for a sick wife". Mae yn amlwg fod Rafi wedi cwrdd effeithiol â'i hun trwy ddangos ei fod angen y "pysgod" i'w wraig oedd yn sâl, yn gallu cwrdd y tafod ar rhywun fel trwy yn ardal a'r eiriol mewn cwmpeini i hun.

Yr oedd Rafi yn "brenin" ddifyrrol ar gael tân

o'r chwarel. fel oedd nifer, eraill. yr oedd yr
arferiad bron yn gyffredinol i'r tad ddod a
Llond ei dun (tin) bwyd o brisiau ffafriol at
ddefnydd y teulu gartref y bore dilynol. felly
gellir deall fod llofft a tyrpeg a eraill llofft fol
tomaid o bren fel iewirod te siethau fod
tomaid with gyfer bob amser. Ond yr oedd Rafi
yn un o'r rhai oedd yr arfer mae y ffordd
eiddigeddus ydoedd i ddod a'r "ysgrubwd" gartref
mor fuan ag oedd yr bosibl a cario gyngaethi
yna a cael ei trafod fel y mynnai fan oedd
angen. felly yr oedd wedi gwneud teniad (cut)
yn "dosbarth" "lining" ei "goat" fawr" o'r un ochr
ac wedi ei gyflawn y "lining" yn y godre fel i
wneud poced enfawr. trid y "goat". gyda'r canlyniad
ei fod yn gallu cario "slyflan slid". (rhan
o waith slid bach (160) bron) oddeutu 36" × 10" × 1". ar
ei chanlo gartref. cafodd y math yma o boced ei
adnabod yn "poced Rafi".
Yn 1930 fe ~~symudodd~~ benodwyd rheolwr Dinorwig Ogwen, fel yr
oedd yr arferiad trwy y wlad, i bynnu teu
ble y gellid adnabod tai Rheolwr

Y tro cae Tyddyn yma rhwng tŷ Rafi ar ffordd
fawr (A5) ar tro cyffelyb cyfagos i gyffiniau y gogledd
oedd y fangre gyntaf i Gynghor adeiladu tai.
yn 1932 sef "Adwy Nant", ac daeth deiliaid
ar rhyddid ac pleser "Rafi".
Y cae Bach isaf sef yn agosaf at y ffordd fawr (A5
(— pitch 642) oedd mangre Ffair Bethesda flynyddoedd yn
ol. Cofiaf yn dda am y ffair yma a arferai
oedd ddod i chwarae yn Blynyddoedd y rhyfel gyntaf
(1914-18) Ffair ddiddorol yn wir y dyddiau ac yn parhau
i hanner diwedd ac un or gloch, nid oedd adloniant
(amusements) o unrhyw fath, un neu ddau stall
'Ginger rock' yn unig. Eto yr oedd yn mwynhau Gwyl
i ni ac yn atdyniad Gwyl arbennig yn yr ysgol ar
cyfiawn? Dywediad am y ffair Byddwn yn cyrraedd i
neu meddwl tynnu, o leiaf yn Tresmal jam Boleteu
Mr Evans Pant Tom ein cymydog yn trefnu y
trwsiad (jam) bach gwan o amgylch y cae, yr
oedd yn ei gwneud a hwylion Rhaeni perffaith
Y mae rhai o'r hwylion yma yn Pant Tom hyd
heddyw (1975). Nid oedd "cattle trucks" nac "landrovers"
y dyddiau hynny. ac pleser ac "excitment"

ydoedd i ni blant Pont oedd gweled yr 'Indians' yn dod o bob cyfeiriad. Pan oeddem yn chwarae nw ar y ffordd i'r Ysgol, tebyg eu bod allan yn ffair y diwrnod hwnnw, rhai ar 'gyrrau' wedi dod o gyfeiriad Llanllechid - Tregarth, etc ac nifer fawr o Nant Ffrancon ac Nant y Benglog wedi cerdded yn 'haid' bob cam o bellafoedd Llanllugwy, Bodwi, Blaen nant etc. Ar ein ffordd gartref o'r ysgol i "ginio", picio etc i lygad cip ar y ffair, a gweled y difyr yn gadael i gyfeiriad arall mwy-na thebyg wedi cael ceiniog o rhodd a cario Inga rock.

Y cae bach yma oedd mangre a gyrchfan y "shows" ("amusements") "merry-go-round" etc Ioan Roberts yn ymweld (yn flynyddol) a Bethesda, Simon and Pugo wedi dod yn union ar ol tymor y ffeiriau Gwledig yn aros am wythnosau weithiau [illegible], ac fel rheol yn gweithredu (operatio) nos Iau, nos Wener, Sadwrn ac nos Lun. Byddai y "gwlithlwyniaeth" (mechanical organ) yw ei chlywed dros yr ardal gyfagos, ar goleuadau yw gweld o bellter. Cofiaf nifer o "music" hyd heddyw. yr oeddem yn ei chlywed yn glir ar gwely, ar goleuadau yn ffectio ar y parwyd

Yr oeddem ni blant yn cael ein denu yno
fel gan fagnet. yn groes i ewyllys ein rhieni
rhan amlaf. fel rheol nid oedd genym geiniog
i wario yno.. ac nid oedd y 'concerns' yn
elwa dim oherwydd ein presenoldeb. tebyg mai
'nuisance' oeddem yn rhedeg nol ac ymlaen ac
nifer helaeth tebyg i ni o bob rhan or ardal.
Ond yr oedd yn rhaid bodloni oddiwrth
edrych fel gwylio. o dan y lamps nwy (gas) gan
groesi'r Pont. neu gwylio y ceir ar gandi
fel cathod yn y Haystack. Gwelo rhai hŷn na
ni. yn gwario eu harian ar Nos Sadwrn ar
beiriannol bethau 'try your strength'. herio eu
gilydd ar y 'swings' etc. Dywenwyd Burton yn
eu tannio ai gynnu. cyffredin fyddai caffio
'fights' yn datblygu. ar ôl yn henw i gallu
deall pam yr oeddem yn cael ein denu yno
fel hynfaed at gonwyth. Yr Canonol bydden
yn treulio oriau yn gwylio y peiriant mawr
ager (Showman Engine) yn gweithio mor ddistaw a
a thawel i gynyrchu trydan at ddefnydd yr
holl bethau. hefyd y peiriant canu 'Musical Organ'

yn mynd a lots o fy amser am 'dipyd.
Pan ~~Hh~~ adeiladwyd tai Cynghor ar y tir clotts daeth
diwedd ar ymweliad 'Simons & Tango'. Cyn i'r tir
gael ei gymeryd trosodd gan y Cynghor ac i
Adwy'r Nant gael ei ddatblygu. yr oedd trigolion
Dwyreiniol y Gelltan ac Gogleddol Braichmelyn.
ac innau drigolion Pant. yn gorfod mynd trwy
Pantglas neu 'Adwy Pant' i Bethesda. felly
cafwyd ffordd fawr 'dreigdledig' i ni trwy ganol
y 'caeau bach'. yn llai rhwydd yn wir ac
'anweddogol'; ond yr oedd llawer mwy o ramant
ac pleser yn y caeau bach'.
Ar ôl cwympo rhai o 'Pone lord' dawn yn ôl o
lechi i'r Chwarel: cyn gadael 'lord' cudyf y
dylanwad eglwys y term Gwreiddiol (landlord) yr oedd
rhan De-ddwyrain (SE) o Pone lord wedi cael ei
throi fel pe tae o oddiwrth y rhan helaeth o
lone gan gamp (Gallt) ar y ochr chwith (y chwarel)
Yma yr oedd tua hanner dwsin o fyrgenion, ac
popty y gweithwyr yr oedd Robert Richard Jones 'Cook & Home
Stryd fawr Bethesda. a fo oedd ysgrifennydd yr undeb
ac profodd lawer i storm a cynnwrf. gan tawel
cloth ac hawgar y dadl.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 1920-1922.
[illegible] "Bargeinon" [illegible]
[illegible]
[illegible] 14-16 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ("Soft pencils")
[illegible] Bargeinon,
[illegible] "Malacoff". [illegible]
[illegible] (Quartz points)
[illegible]

an tijd) borgenion (Horizontal) oc an gyfontolidd
1' – 13'. + – rhyngddynt. Borgenion dolffydd oc
"nefoliodd" ac tebyg an bod yn blanes gweithio
) fatth greig. Tebyg fod) pren (natl) yn
isel oc fod morod al "gyru" diwedd an to
or fath: an gamyd eto, oc i wrwyd i fyny
am) nefoi borgenion sal, eraill
"Tone uchaf" a "Tone isaf"
Yr oedd "adodau") Bone (imelyw bone) fel tuly
ac yn purwyd o rhaid ai gilydd troi) ddydd,
a piant yn gwybod o ymddiadau) naill ar
ddall oc yn adnabod ei gilydd yn dda.
Ein perthynas agosaf yw) elwood ydoedd
trigolion) "tone uchaf") tone agosaf atom, i fyny
ar "tone isaf") tone agosaf atom i lawr (bhi)
Yr oedd yn anghonsdiadol, piant yn ei dwe
orfod pwedd an "tone uchaf" i weithio "an") "pen"
(then) fangen) tyth, ceiniog gorod barddd an
wynel) fangen. "tafydd i lawr" eto. oc o gonfyrod
yn dail i gysylltiad agos oc adodau) tone.
("Sebastopol" i ni) yw enwidy yr rhai oeafyd. Yr oeryl
yr oedd rhaid gofyn am "help" neu fenthyg
offyn eto, oc yn ol arferiad oeffredinol)

Chwarel yr oedd jawl bob amser yn barod i'r
gymwynas. Oherwydd yr oeddynt hwythau yn rhy tro
yn yr un argyffwm. ac anghen eprorth gan ei
"Ymdogion" y "Bonc ucha". Pan yr gweithio ar y pen-
nau "Tonneo" yr rhan uchaf y fargen, yr oedd yr
rhaid myned i lethr ir cwt ton nu cwt
mochaf "ffiars". ac yr rhaddol yr clod yr uthaf
eyfarwydd an "ymdogion" y "Bonc ucha". Yr
adchgwrol yr oeddynt hwythau yn gwaeddi "ar
pen" amom ni ar "Lawr" y fargen, eisiau
cael menthyg raff nu rhyn arbennig. neu en
thy bwdda o lengl ite. Yr oedd jol "bargen"
yr feddianol ar raff lwidol a thulwng ac yn
clod i fynny a rafonau y olddolf (Cwm oet)
Pan yr gnod bedd ar wyneb y graig i
clyfla yr oedd yn offnol cael clwy raff
ac yr orfenidl ydoedd i fenthyca gan aelod
neu gymydog cyfagos. nod oedd yn chbyg o
fod anghen y raff ar y fryd i. Tilly yr
oeddiwn o rhaid yr clod i gyfltad agos ar
"bonc ucha" ac yr arbennig ar ymdogion og oedd
yr gyfagos uwch ein pennau

Yr oedd ein cymdogion y 'Bonc isa' (lady) yn eu tro, yn gorfod ymweld â'r 'lord'. Yno oeddynt yn dod i'w hun i weithio; felly, waith, ond bron ato ac yn gofyn am help neu fenthyca arfau. ac o ganlyniad yr oeddem yn dod yn adnabod yn dda ac yn gyfeillgar iawn. Rhyw fodd yr oeddem (a siarad yn gyffredinol) yn fwy cyfarwydd a gweithwyr y 'Bonc isa' (lady) yn [illegible] [illegible] y rhanau agosaf i ni. Ar ein lled uwch ein pennau yr oedd gennym 'Grand Stand view' o rhan helaeth o'r Bonc, ac yn gallu gweld y datblygiadau; ac ein symudiadau yn [illegible]. yr oedd fel teclyn agored o'n blaenau. y 'bonc uchaf' yn llawer mwy diddorol, oddigerth i'r rhigolion. y mae yn rhyfedd fel y mae rhyw agosrwydd (affinity!) yn parhau hyd heddiw at rhai o'r rhai fu yn gweithio yn yr un bonc am 5 hyd. fel y ceir mewn teulu, neu gymdogion. Iaith
<u>Iaith</u> ac <u>[illegible]</u>

Trallod?, mi gredaf eisoes. Cyfyngaf i <u>eiriau</u> yn fy holl amser yn y chwarel (1920 - 1954) nid yn cyfeiriadau iaith, fudr isel, a ffiaidd.

Gydag eithriad prin nid gadael yr ysgol yn 14 oed a wnai Cymry ond gadael yr ysgol o 11 oed ymlaen. Gorfu o weithiwyr heb fawr o addysg ohonom. Prin yr oedd neb wedi cael gwers nac hyfforddiant yn iaith eu harwain-iol enaid yn siarad a thrafod tra y dydd mam Gymraeg ddiafon y gymdogaeth. Gallaf ysgrifo'r ar fy nwylaw y "Saeson" eu iaith a fu yn gweithio yn y Wladfa yn fy amser i. yn bwrw Cymraeg oedd iaith ymdrafod rhwng y swyddogion a'r Gweithwyr i fawr, rhwng ar y telifon "Interview" etc. Nid oedd eu Cymraeg yn berffaith o gyfeiriad, ond nid oeddynt yn gwybod yr ymgenaeth; Yr oedd digon o regi (swearing) fel "diawl", "uffern" o "cythrael", ac yn achlysurol "Duw mawr" neu "Duw annwyl" ac rhai "Iesu Grist", ond gwyddai ar y Beibl yn ol rhain, ac yn siŵr wedi hollt i mewn i Gapel Cymdeithol, ar y llanwad cyfyddol oedd ar eu Capel.

Er fod oddeutu 500-600 o ddynion ifanc rhwng 14 ac 30 oed yn gweithio yn y Wladfa

yn ddiddorol
rhwng 1920 ac 1930. (nid cyfeiriwn am y ...)
ac pob enaid wedi gadael yr ysgol yn 14 oed
neu cyn hynny, ac o ganlyniad wedi cael fawr
o addysg; ac yn siwr ddim yn gwybod am
y gair Vandaliaeth heb son am ei sillafu.
Heb os yn cofio i ddifrod a wnelwn fath gwael
ei wneud i "property" personol neu eiddo y
gwaith neu ar hyd a lled yr ardal:
Ar ol y rhyfel gyntaf dechreuwyd adeiladu
'tai bach' (Toilets) ar 'Red Neon' (main dressing
floor) ac yn naturiol fe ddefnyddiwyd "slats"
Llechfaen wedi ei "planio" fel "partitions" i'r
rhes o 'tai bach', ni fu hi yn gwell enaid
i 'scribblo etc' yn addurno fel Cymdeithas-
dwr mewn ysgol yn Llanllyfni ac yn gwahodd
i ysgrifennu arwyddion. Er hynny welais i
erioed ddim arwydd. addysgiaeth tystiolaeth fod
rhai wedi Tennis metels ~~ampt~~. Tebyg fod
yr amodau yn Rheilffordd (Don 1975). tybed y ddyfodol
yn parhau i godi yr un peth?

'Llysenwau'

Credaf i mi eisoes gyfeirio at y ffaith fod bron pawb yn cael llysenw, neu ychwanegiad-cyffion o ryw fath. Nid am fod y chwarelwyr yn waeth nac unrhyw gwersyll arall o weithwyr – yr oedd yn rhaid cael yr ychwanegiad i er mwyn gwahaniaethu y naill oddiwrth y llall. Yr oedd y mwyafrif helaeth o'r gweithwyr yn gyfyngedig i oddeutu dwsin (12) o enw cyffredin: fel John William, Hugh, Dafydd, Thomas etc. ar wahân gyda ychydig iawn o eithriadau fel Nelson a Benson etc. yn cael eu cyfyngu i tua dwsin (12) arall fel Hywel, Meldwyn, Emrys, Gwynedd, Herbert ac felly. Gellir deall mewn gwaith lle yr oedd 2 i 3 mil o weithwyr, yr oedd yn rhaid cael rhyw 'nod' arbennig iddynt yn cyfeirio at y naill a'r llall. Credaf i mi grybwyll eisoes – pan oeddwn i yn Shed B (hard) yn gweithio yr oedd 16 o William ([illegible]) neu Bill (+32) ac hefyd William John, allan o oddeutu 50 o weithwyr. Hawdd iawn gweld i rhai [illegible]. [illegible] – ond [illegible] oedd i [illegible] mewn gwaith

mor fawr a nifer o'r enwau wedi eu cyfyngu
i ychydig dau ddosbarth! Y ffordd arferol ac
mwyaf cyffredin oedd ychwanegu enw'r cartref
e.e. Harry Nantgwrm, Tom Castell, Robert Fronllwyd:
Tom Penbwlch. gellir meddwl pa mor bron yn
ddieithriad, yr oedd hyn yn naturiol gan oedd
y cartref yn ddigon enw ty unigol ac
enw iddo, yn amlach yr oedd y meibion yn
cario enw cartref eu Tadau ac yn arbennig
eu Teidiau. Fe gyfeiriwyd at y ffaith yn
aml fel "William John Tycerrig". hyd heddiw gan rhai Yr oedd
gweithwyr yn byw yn agos llawer o dai
fel Gerlan Rachub etc. ac enw cyffredin gwelid
fel William Jones, John Jones. yr oedd llawer mwy
o bwysig iddo arfer cael llys enw,
Yr oedd nifer ohona yn cael eu 'galwedigaeth'
yn gryffor i'w henwau. fel Will Bach "Morlais",
"Alun Gof", John Pendomen, 'Hugh Drewer' etc (* = (Y20) Yr oedd
Yr oedd hefyd nifer o enwau unwaith yn
cael eu defnyddio, ar ymweliadau trwm yn
cael eu hadnabod felly ar hyd e llwyd y
Chwarel ar hyd eu hoes. ac yn aml y
enwau ffraeth yma yn glynu yn y plant

Cysylltiad anuniongyrchol iddo a gweithiwr o'r Chwarel
ond y mae yn ddiddorol ac efallai werth ei
gofnodi — Gwyddom fod pentref Rachub yn cynnwys
nifer o fân dai o dai yn glos at ei
gilydd. ac wedi ei neilltuo oddiwrth corff
Bethesda, rhyngddynt yn oedd ychydig dai yma
ac acw ac Tyddynod. Canlyniad, ac hawdd
deall fod Cymdeithas y pentref yn 'glos' iawn ac
pawb yn adnabod ei gilydd yn dda ac
gwybod amgylchiadau y naill a'r llall.
Yr oedd nifer dda o weithwyr y Chwarel ag
oedd yn byw yn Rachub. (Yn Chwyldroadol
Cymru. o fewn i 30' or 40' yr oedd bron pawb yn
gweithio yn y Chwarel) a phob un arbennig —
nid oedd y meth yma o ryw un yn cael
ei enw, cyn belled ag y gwn, ond yn Rachub — yr un
yn cael ei alw gan enw y fam: fel —
"Twm Alis Jane" — "Twm Lizzie" — "John bach Mary Jane"
"Wil bach Mary Elin", "Twm Mary Ann" (Thomas Morris
Cynghorydd Sir) ac enwau eraill tebyg. Rhaid i mi
cyfaddef nad oes enwau cyffelyb ydi rhain,
yr oeddynt yn gyfarwydd a'r enwau yma
ac nifer eraill — ac y mae rhai yn fyw

feddyliwn, ac yn siwr y rhai o'r ysgrythurau. Tebyg mai y rheswm am y rhai enwau "anghyffredin" yma, ydoedd fod y mamau eisiau yn adnabod eu gilydd yn dda, yn yr anghysbelledd eloi, cyfyng, ac enwau y plant yn ol arferiad yr ardal ar gyfnod yn cael eu cyfyngu i – John – Will – Tom. etc. (Tybed fod y genethod yn cael y "rhai hyn"? nid wyf yn gwybod, nid oeddynt yn dod i gyffyrddiad a rhain yn y Chwarel). Felly pan oedd y mamau yn cyfeirio at blentyn arbennig, yr oedd enw y fam yn cael ei gysylltu, fel John bach Mary Jane neu Tomi Alice Jane etc, yr oedd yn effro gwahaniaeth rhwng oherwydd fod nifer o John a Tomi etc yn yr ardal. Diddorol hefyd yw fod y ddau enw cyntaf y fam yn cael eu defnyddio (rhan amlaf) — Mary Jane, Mary Ellen, Alice Jane etc., awgrymu hyn fod enwau y mamau yn cael eu cyfyngu i nifer fach cyffredin — Mary – Alice – Jane etc; gydag eithriad i fod yn hawddach nodi un neilltuol mam arbennig trwy ddefnyddio arfer y ddau enw. Yr oedd yn arferiad trwy ardal Bethesda yn gyffredin, yr ydych, i rhoi ddau enw (cyntaf)

ar y plant, ac ddau enw yn cael ei harfer yn
fwnyddiol gan y plant ar rhieni - Mary Jane -
William John, Hugh Edwin, Margaret Jane etc etc. ac dyna
pryd roedd yr athrawon yn yr ysgol yn cyfeirio
atynt, ac gweinidog ac swyddogion y capel. Os roedd
yr enw cyntaf yn tueddu i fod allan o'r
cyffredin, yr oedd rhywun ddod iddo gael ei
ddefnyddio ar ben ei hun. Heb yr ail enw neu y
'Surname'; Yr oedd defnyddio y ddau enw cyntaf
yn cael ei arfer gan aelodau hynaf yr ardal
hyd yn ddiweddar; ac gan rhai hyd heddiw.
Erbyn hyn (1975) y mae llawer mwy o enwau
'newydd' yn cael eu defnyddio - y rhain yn fwy
amrywiol, dieithriad wedi dod i'r ardal. y
capel fel canolfan a gyfyngu wedi pallu i effeithio
y tueddiadau yn rhai.

*(717) Yr oedd teulu - tad a phump o feibion yn
gweithio yn y Chwarel ac [illegible] yn llawn -
ac 'Surname' anghyffredin gwahanol sef 'Twigge' -
William oedd enw y tad, ac meibion - Jo. Will. Jim. Ned
a John (ac dwy chwaer). y mae y pedwar olaf o
meibion (ac un chwaer) yn fyw heddiw (Chwef 1975)

Chwedl yr 'Surname' anghyffredin, ni chafodd yr un o honynt "Syrenw" na chyffon o gwbl — fawr trwy y Clwmel yr [ar adeg] cyfleusol ataynt — ac yn parhau felly — fel Vaull Twiggs / Sam Twiggs etc.

"Drama" Twm Carnabwth"

Yr ydym yn gweled yn dilyn ac yn cael ein hadgoffa yn barhaus, yn enwedig gan nifer o "bapur gler" y gwaith hon. ac fe yn gwneuthur ddiddorol iawn mewn Chwarel. am ddawn meddyliol ar sgwrs foesau i ddeffod y "pethe" i syniau "tymor" diwinyddol, fel "Iachawdwriaeth trwy ffydd." Gwirionedd ysgrythyrol, i'r duwiol sanctaidd. Ac nifer o ddosbarth hanesyddol ac niwlog eraill. Hefyd yr ydym yn clywed,— ac gweled tystiolaeth barhaus mewn dau o gwyr. am natur hynod o ddiwedd y chwarelwr. yn barhaus yn tynnu coes ac yn cellwair. ac bod iddynt eu hiwmor arbennig eu hunain. ac fod tuedd (Cras) yn yr "hunanol", i chwerthin a cael hwyl am ben ei hun. yn cael mân brofedigaethau neu droeon chwerthinllyd".

Ynglŷn a trafod y "pethe" ar syniau tymor arbennig, yn ddigon o dystiolaeth sydd fod hyn yn gywir. Ond am ei natur ddiddorol a tynnu coes gallai ysgrifennu cyfrolau yn cadarnhau hyn. Yr oedd yn elfen yma yn ... o

gryf ac amlwg. ac dyma tystiolaeth pob enaid a fu yn gweithio yn y Chwarel. Yn nghanol y caledi - gwaith caled, amodau caeth, yr hwyl a'r direidi diniwed yn lliniaru yr amodau caled. ac o ganlyniad yn gwneud yr amodau caled yn llai llethol. Pan yn cyfarfod o dro i dro rhai o'r hen weithwyr. dyma fel rhed ffydd cyfeiriad y sgwrs. atgofion o'r hwyl a'r miri, a'r cymeriadau doniol, ffraeth. ac hwyliog. Hawdd fyddai ysgrifennu cyfrolau ar nifer o'r cymeriadau doniol ac hwyliog, a'r 'triciau' mân ac mawr. aeth yn gwau yn batrwm trwy y Chwarel.

Amryw o lyfrau yn ddiweddar (o gronicliad ail law) am 'hiwmor' y Chwarelwyr, ac nifer o engreifftiau yn cael eu hadrodd o'r 'chwedlau ffraeth', ac straeon (stories) arbennig rhai o'r cymeriadau. Ond i mi - ac mi gredaf i lawer, 'tlawd' iawn ac aneffeithiol yw'r ail adrodd ysgrifen helaeth o'r 'chwedlau' a'r straeon yma. yn wir i'r rhai nad ydynt yn gyfarwydd a'r person (neu personau) i'r cefndir a'r amgylchedd, nad oes fawr o bwrpas eu hail adrodd gan mor aneffeithiol a

"Elfen" y maent yn ymddangos. Gwell ydi [illegible] ei Hathrawiaeth i'r "gynhwysfa" sydd yn hollol amddifad o brofiad a chefndir y chwarelwyr; y maent yn "stori" anghroff, annhyg ac anghywir o waith Rhamant a chwedl y Chwarelwr. Felly credaf mai ofer fyddai llunio tudalennau ac adnodi dywediadau ffraeth, chwedlau ac straeon diddanwch er fod digon o ddefnydd i lunio cyfrolau.

Ond er ceisio dangos allan natur ddirwedion ac hwyliog y Chwarelwr, mentraf adrodd am "Hanesion", neu "ddrama" yn hytrach a gymerodd le yn "Bonc isa" (lowly) y Bonc agosaf atom ac wrth gwrs am "gymdogion" agosaf. Rhai yn oedd dim yn digwydd yn "Bonc lowly" nad oeddem yn gweled am dano, oherwydd y "grand stand view" o'r cysylltiad agosaf Gallerai y "ddrama" yma gymaint le yn unrhyw bonc yn y Chwarel, ac yn wir yn oedd ystori cyffelyb - gwell neu waeth yn cymryd le yn bonciau ar hyd a lled y gwaith. Digwyddiadau y "ddrama" ydyw dechrau neu ddiwedd cyfnod cyn i mi fynd i lawr i Bonc lowl (oddeutu 1925-6) a fy nhad a gydweithiai yn adrodd yr hanes ar y pryd a chlywais eraill yn ei ail

adroddai ar ôl hynny:
Yn anffortunus yr oedd <u>dau</u> gymeriad tebyg iawn yn y "ddrama", yr un enw i'r ddau — Thomas Roberts; ond yn y chwarel nid oedd hyn yn achosi anhawster, oherwydd oedd cael dau neu dri o'r un enw mewn ffonc neu Shed —.
Gelwid ac adnabyddid un gan bawb yn y Chwarel ar unwaith fel 'Twm Castaudd': nid wyf yn cofio fod 'Castaudd' yn yr ardal, ac felly ei enw ddod yn glwm wrth enw ei dad neu ystad o ardal arall. Yn Tynffridd gan Rachel yr oedd yn byw ar tua'r ymo Pwllheli. (Tua 1945)
Dyn glandeg iawn, llygad golau, cryf o gorff ac yn fwy nag cyffredin o chwarelwyr, yn gadarno chwiorydd ac i fyny a thyfu 'chwiorau' yn Carhaus. Yn garedig ac hawddgar ei natur, ac yn 'hen llanc' mwy na'r ail Thomas Roberts. Dyn tal o gorff tawel ei natur, a phwyllog, ac yn cymryd pawb ar ei air, yn union fel clai... ac yn cymryd rhan helaeth o ddiffyg. Yn eglwyswr pybyr ac yn ffyddlon yn Eglwys Glanogwen. Yr oedd yn byw yn Penybryn Bethesda. Cyfeiriwyd ato fel ~~TT~~ 'Tomos Roberts Bach' neu

"Twm Bach Pen-y-bryn"

Wedi adnabod 'Twm' bach hoeddl gallwn bron fod yn siŵr mai ef oedd wedi cynllunio y "Dalrama" ac yr oedd "ponc hedg" yn cynnig amodau ffafriol yw llwyddiant. Y cynllun oedd, i "Twm Bach hoeddl" wisgo fel offeiriad ("person" fel yr oeddem yn galw offeiriad y eglwysi lleyg — yn enwedig y ni ymneilltuwyr) ac ymweld (visit) ar ewt tim (caban) yn "hedg" ar awr ginio - i gael profiad o'r "gwasio", deallwn ymdrafod ar ffraethder yr oedd wedi clywed cymaint am dano; ac yn awyddus o gael profiad "1st hand". Er mwyn y cynllun i weithio yr oedd yn rhaid i'r nifer helaeth o'r aelodau, ac yn siŵr felly yr hen "wags" dueddu gael eu hysbysu o'r "plan".

Ar awr ginio arbennig, dyma [illegible] y cwt, yn ôl ei arfer, yn gofyn am ddistawrwydd gan fod mater pwysig eisiau ei drafod: ar wedi cael tawelwch, dyma fo yn datgan "Rhyw offeiriad" o [illegible] Sir Fôn yn [illegible] y [illegible] yn [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] yn [illegible] iddo gael ymweld a'r "Caban [illegible]"

y bore yn ystod yr awr ginio. ei rannu ei
brofiad gan ei fod wedi clywed rhywfaint am
ddawn a ffraethineb y chwarelwr.
Mewn ateb i'r cais, yr oedd nifer yn teilwng
frwdfrydig ac yn awyddus i roi pob croeso
i'r "person". Rhai eraill yn ddifater, ac
nifer ddim yn cloffi a tueddu i wrthwynebu –
yn enwedig yr "ymneilltuwyr" – gan ddadlau y
byddai yr ymweliad yn llyffetheirio ei
rhyddid ("cramping ei style"). Beth bynnag yr oedd yr
offeiriad "stagio" ("stage scenery") y chwarelau yma
fel arfer i beth oedd i ddigwydd adeg
yr ymweliad, ac yr oedd y "wags" chwarelwr
yn arlwyo y tir yn barod. Yr ychydig
eglwyswyr yn awyddus i roi croeso a derbyniad
teyrngarol i'r "Offeiriad ar lawr ar ei –
lawr yn cefnogi gwestiwn ac rhai yn "wags"
cellweirus. Wedi cael y mwyafrif i gefnogi yr
ymweliad, yr oedd angen dewis aelod
cyfrifol ar "ewt" i fynd i waelod y "Tank"
("Shaft") i gyfarfod a derbyn y "person".
Beth bynnag yr oedd yr "aelod cyfrifol" eisoes
wedi cael ei ddewis ar sail gwybodaeth

y "ddrama", ond i fod yn "naturiol" yr oedd yn ofynol i fynd trwy y clefydau - ar flwyddyn yn ymddangos ei fod yn trafod y mater o fol sobrwydd. Dau neu dri yn cael eu cynnig (ond yn fwriadol) dim eilydd, un arall yn cael ei gynnig a'i eilio, ond oherwydd ei fod yn "tramadu" saethu 12 o gloch y diwrnod dilynol nid oedd yn bosibl iddo ymgymeryd a'r fraint ac yn gofidio ac ymddiheuro am hyn - un eto yn cael ei gynnig a'i eilio, ond yn gwrthod am mai "capeliwr" ydoedd, ac y byddai yn teimlo yn "anial" yn nghwmni y Person, ac na fyddai yn gallu siarad a thrafod yn rhwydd. ar "dyn dieithr", ond ei gyfaill dyma rhywun yn cynnig - ac yn eilio. "Beth am "Tomos Robarts" y mae o yn eglwyswr ac yn aelod ffyddlon yn "Glanogwen", yn siwr ni fyddai yn anhawdd cael neb gwell i'n cynrychioli, ac yn gyfarfod. cafodd Tomos Robarts ei eilio heb drafferth. ac roedd yn cytuno iddo gynrychioli y tîm ac i gyfarfod y Person y diwrnod dilynol.

Cafodd Twm Cochrau fawr o anhawster i

gael menthyg dillad priodol fel i wisgo fel "Person".
Yn Tŷ yn Rachub y cyfnod hwnnw, yr oedd
cymeriad arbennig – 'John Pritchard' neu "John P."
fel yr adnabyddid gan bawb yn bell ac agos.
(Credaf y buasai y cymeriad hynod a lliwgar
yma yn teilyngu cyfrol iddo ei hun, ond nid
awn ar ôl y sgyfarnog yna!).
Prif ddiddordeb (neu ei 'hobi' fwyaf efallai)
'John P.' oedd 'actio' – 'dramau' – 'clasuron' 'make up' etc
ac yn ei gartref yn Rachub yr oedd wedi
casglu 'wardrobe' anferth o bob math o 'costumes'
a siwtiau, 'uniforms' etc. ar gyfer yr amrywiol
gymeriadau. Ac yr oedd nifer yn dod o bell
ac agos i logi (hurio) y dillad ar gyfer 'dramau'
'pantomimes' etc.
Yr oedd 'Twm Cae Haidd' yn gyfeillgar ac yn
gymydog i 'John P.' ac yn siwr ei fod wedi rhoi
pob cymorth i hyrwyddo y cynllun yn llawn. Ac
wedi gofalu fod 'Twm Cae Haidd' yn cael ei
ddarparu yn deilwng.
Bore dilynol cychwynnodd Twm Cae Haidd hen 'tonk'
~~[illegible]~~ hody yn ôl ei arfer – ond y diwrnod yma yr
oedd ganddo becyn 'Valetts' o dan ei fraich

Gadawodd y "swyn" yn ngofal y "Dreifar" (trokarmon)
wedi cyfuno y swyddion, ac wedyn yn tan at ei
waith fel arfer. Byddai gwneud cynnar a gadael
y bore a cyfeirio i waelod y "shaft", a
cael ei godi i fyny; gwisgo gydo ymorthwy
fwrood y "Dreifar" ar (attendants) labrwr:
"Coat stodl" (collar) (frock coat), y wasgod broclat,
y goler gron, "gaitors", het galed-fflat, etc
spectol ar ambarel.
Anrhewodd fyddai cael amodau gwell i gario
allan y cyflym. Yr oedd tarw yn gallu gwisgo
a sbectol ei hun yn dderbyg fel neb ei
weld, oddeigerth y "dreifar" ar ddau labrwr.
yn ngyladwch y "cwt bach" ym Tank", ac
ond yn dyglig o gamau ac i fewn ei "cage"
trwy y cefn. Ar ben hyn hefyd gwn yr
oedd "Tomos Robaitch Bach" wedi cyrhaedd gwaelod
y "tank" (shaft) ei gyfarfod. Y "dreifar"
wedi sicrhau ei fod yno ar y "telifone" ac
"Tomos Robaitch Bach" yn ei dro wedi cael ei
hysbysu fod yr "Offeiriad" ar ei ffordd i lawr
Rhaid i cael profiad personol i gael ymcan
sydd ti oedd gwaelod Tank. Ble oedd yn
251-258 (251-258)

Cartrau yn oer, drafftiog a tamp. Tebyg mai yn unig
fantais ydoedd. Fod yr amodau rhywbeth yn debyg
haf ac gaeaf. Y ddau labrwr (attendants) wedi eu
"gwisgo" fel dau fwgan brain, carpiau ac sachau
ac darn o ledr yn hongian ar eu cefnau
i geisio eu harbed rhag yr gwlith o y "llwythe"
o "Tank" yn cartrau trwy y dydd. Am tua 4/-
y dydd 1930-36, o dan amodau o'r safiedd (251-254)
Erbyn heno - diwedd y dauddegau yr oedd golau
trydan yn waelod y turniau ac yn y lefels
(tunnels). ond eu hynny i golau delfrydol ydoedd,
oedd yn well na'r "lampau oel" (paraffin) ag oedd
wedi bod ar hyd y blynyddoedd. Y mae
yn amlwg fod y "labrwrs" yn y gwaelod wedi
ymwneud o'r amodau.. ac fel cathod yn gweld
yn hwyrach eithaf, ond i'n anghyfarwydd yn dod i lawr
o olau "electric" y dydd. yr oedd y golau
yn ddelfrydol. Tair neu bedair "bulb" north
o "wattage" isel yn hongian yma ac acw
ac yn y "lefel" (tunnel) ar bob rhyw 100 "llath"
Dyna yr fratiog ydoedd yr amodau yr oedd
y "Person" "dieithr" yn dod iddo. yr oedd
mainc - "plank" o goed ar ddau bentan o "gerrig"

yn gweled pob 'tanc' ei chwarelwyr eistedd
tra yn digwydd am ddod nos wagen. (ym ystod
y "motor boat") ac ar fanc cyffelyb yr oeddwn
i a "Rafi" wedi cael eistedd i aros ddod.
ac Rafi yn tybygma a cyffelyb gweled tank"
i "uffern". Wel y clywais yma yr oedd "Tomos
Robaits" yn eistedd ar y fanc ar ben ei hun yn eithaf
cyntefygol yn digwydd y "fancwyr Offeiriad" ac
"Twm Coedcadwaladr" yn y "top" yn gwybod ei fod
yno yn ei ddisgwyl. Aeth Twm ei tanc (cage)
yn ei swydd ar "newydd wedd". ac yn hen
ertraeddau oherwydd hyn y daw yn tybygmio ei
tanc ar fan oedd uwchben y cage (yn rhai
o tanciau yr oedd y tanc dan oddiwrth y
cage ar gareddell ar tanc dan uwchben y
"cage" oaf P. May - hedy Sebastopol.)
'O ben trafod yr oedd y "tackleman" yn
gwybod faint o ddau oedd angen i weithio
"tanc gwag" ar gorddau i Rhy i - "tank down".
Pan oedd angen codi rhwng 4 ac 5 tunnell a
Neil oedd yn gwastraffu amser i tomo mwy.
Nac oedd rhaid nac gwastraffu dan gan fod
yn anghenrheidiol "pumfio" y dŵr yn ol i Sebastopol

ond yn oedd yn gofalu llawn digon i sicrhau
troed [Reycel] llyddeliaid ar draed.
Wedi dod 'stopio', y 'cage' yn cychwyn ar ei
daith yn araf ar y dechrau. 'Clep' y drysau gatw
ar cage yn cyflymu, ar golau dillydd yn
gwanio yn gyflym. ar tywyllwch yn cymeryd
trosodd. yn disgyn ar ol ei cage araf.
'Clep' eto y 'cage' yn ei symudiad olaf yn
codi ac agor y drysau gatw yn y gwaelod.
Erbyn hyn yn oedd Tomos Robaich ar ei draed
ac wedi dod yn agos at y 'cage'. ar
draws [illegible] ei ymwelydd [illegible]. Twm Carhaidd
yn ei 'camoflage' yn sefyll ac gwargamu –
ac yn ymddangos wedi ei syfrydanu gan
yr amgylchedd ar Eisel dlaith;
Atebodd Robaich eod amodau gwell ei ddau
gyfarfod. Twm Carhaidd yn y dincan; ac
yn synthio fel yn tae ei nefoedd. ac ar
conventiad, ei rhan dywyllwch yma. ac o
gan ynied yn rhoi dim cyfle i Tomos Robaich
i fanau nac ontau o gobiol.
y 'deddau yn cychwyn y nutt ei llall.
'Twm Carhaidd' yn gofalu nad oedd yn dod

wyneb yn wyneb a Tomos Robaits (er nad oedd fawr
o berygl iu gath ddod ar ei draws yn y rhan
dywyllach yma), ac ddaw yn egluro ar ei
taith am "grug y llyfal". Tomos Robaits yn
gadael ei 'Person' gerdded ar y 'crawia' (paving)
oedd rhwng y pâr 'rails' oedd ar y
clwyth. ac yntau yn gafael yn ei fraich yn
ofalus gan gerdded wrth ei ochr, ac yn
egluro y peryglon ar pwysigrwydd o gerdded
ar y crawia, rhwng y ddwy reil, a
pheidio crwydro. (eglurhad helaethach 248-258)
Y 'Person' yn siarad ac holi yn barhaus; ac yn
egluro y profiad o ddod i fawr y 'tonk'.
ac yn ceisio dethol ei eiriau o siarad yn
'ddefosiynol', ac wrth fynd ymlaen yn ei ofn i "fawr"
a teimlo ei fod wedi dod dros y gwaethaf.
Yr holl rhai oeddynt yn dod i olwg "grug y
llyfal", ac yntau ychydig yn oeddynt allan yn yr
agored yn olau ddydd. y "Person" yn "rhyfeddu"
at yr olygfa: yr agen (twll) enfawr, ar
dynion yn symud fel fyglatach yma ac acw
ar "Aerial Ropeway (Janein) yn symud yn ol ac
ymlaen yn yr entrych a llu o bethau diddorol

i ddangos ei fod yn 'Offeiriad'
Ond i gael profiad o frwydr cwt tân ar yr
awr ginio yr oedd rhaid cyflymu heb golli
amser ac cyfeirio i Frynglas(?) Tone am fod y cwt tân
oedd yn weddol agos. Y 'Person' yn y
sefyll ac amgylchedd estronol ymwybyd yn araf ac
oedd wrth y drws. Y Llywydd yn dod allan
i gyfarfod y ddau ac yn eu hebrwng i mewn
ac ei rhoi i eistedd mewn lle canolog
anrhydeddus yn y cwt. Distawrwydd bron llethol
yn teyrnasu am ychydig, tra yr oedd y
Llywydd yn rhoi ~~croeso~~ swyddogol i'r 'Person'
ac yn ei gyflwyno i'r 'gynulleidfa'.
Rhai cwestiynau i'w iddo mewn cwlen oy oedd
wedi cael eu anorfenol, a'i gallai yn
ddwyaeth. (Nid oedd 'Saesneg' yn gael, welon i 'siarad
Saesneg' yn y Clwstwr). Cael cynnig 'sandwich'
gan amheuwi, ac i fod yn fwyngar ac,
cydymdeimlo trwy wedi clybod am eu dallwy.
Yr ymwelydd yn holi am hyn a'r llall.
a'r Llywydd ac eraill 'llanwllaw' yn y cwt
yn cwrtio ei atebe, ac trafod yn myned
ymlaen yn eithaf diddorol

Yn gyntaf tiltaf y cwt yn oedd fudwar yn chwarae cardia": yn uthaf tawel ac yn ymddangos ei fod yn anymwybodol o'r ymwelydd 'parchus': Er fod rhywaid y rhwydd yn fflamychu fan yn ochrgrif yw cyfeiriad. ac yn 'ymddangos' nad oedd yn ffafrio ymddygiad o'r fath. ac ymateb ar ffyddloniaid yn porthau i ddiolchdoni ac atib cwestiynau y 'Person'. Yr rhoddai 'clattchgodd' y chwarae cardia i ymgeisio rhwng y naill a'r llall: a codi rhesymau ac amddiffyn i rig, yn fel 'eythral' neu 'diawl' yn dod allan. a'r rhwydd ai flaenoriaid yn ~~[illegible]~~ tafodd anogaeth anfonegrifol. a'r chwaguwethredwyr gario. yn tan yn dawel o'r cwrt. ac fuedo o Tandalu ar yn hiraeth. ac ymddwyn yn debyg o'r ymwelydd parchus.

Yr oedd yn amlwg fod Tomos Robaits yn teimlo yn llwm gŵr ac ymwelydd a'r ymddygiad annheilwng... ac eraill eraill yn ymddangos felly.

Er hyn tipyn yn oedd yn amlwg fod y cymylau yn casglu ac fod yr ystorm yn agoshau. Un yn codi yr 'fwrddol' ac yn cyfeirio at y 'fawrton' (fountain) i olchi ei gwefan o

dan y tŷ, ac yn baglu ar draws traed y
llywydd ac yn rhan o'r gwaith o gefn y "Person
ar draws llygaid yn stelcio i lawr, dellwig (ddelwig).
Erbyn hyn yr oedd y Cathpran rhwng y
rhwymwyr canolig wedi diwyno ei fath-ladron
fel og yn ardelydd yn cyngwrth ei gilydd
ar warth yn ymhell o hyn og a dehymuniad
y llywydd. ac yr oedd yn amlwg fod y
llywydd wedi colli ei awdurdod, ac fod
rheolaeth a threfn yn llithro o'i ddwylaw.
Er syndod i'r "Person" ac i Tomos Robarts, y llywydd
ar gyfreithiwr'. ~~[illegible]~~, yr oedd y rhwymwyr
canolig ar ei draed, ac yn gwthio y naill
ar llall ac yn ymosod ar ei gilydd a'u hen
goatia. y llywydd ai ysgrifellion (ei-llywydd
ysgythwrs, o "cyfreithwyr"?) yn ceisio ei gwahanu
ar unwaith; y ddau weithwyr yn curo ar
gilydd ac yn ceisio tresio yr awdurdodau.
Erbyn hyn yr oedd yr "Offeiriad" yn ffoi
gan frawd, a Tomos Robarts yn ceisio ei orau
yn gymwys. Erbyn hyn yr oedd yn ystorm
ar ei hanterth a phawb yn ymosod ar y
naill a'r llall, yn gwau trwy ei gilydd

yn y tŷ cyfyng. ac yn ymorol yn ddiarbed
ar fwy Cymraeg ag oedd mewn cyrhaedd — ar "eostio
cosfwog. yr awyr gyfyng yn llwythog o lwch a
chwain. yr oedd pethau wedi datblygu i'r
fath ystad, nes fod yr oedd neb yn cofio
am brenhinoldeb y "Person", na fod Tomos
Robarts ar Llywydd yn canlyn ei gamau yn
rhag yr ymorol
gysgodi." Ond yr oedd yn amlwg fod yr
yn arbennig
ymosodiad yn cael ei anelu at y Llywydd
"y Person" ac Tomos Robarts, er yn hun yr oedd
fod yr Offeiriad wedi diflannu yn y
ystorm, ac yntau ei ddilyn yn cuddio ei
wyneb (i guddio y clwyfau ac i guddio
am ystyried eto - fwy ystyried.) ac arbed yr
ymosodiad. Ond er yr holl amddiffyn, gan
y Llywydd a'i osgorddion, cafodd y Person
ei lusgo allan ac Tomos Robarts ar
Llywydd, fel dail ar wyneb afon ar Cymru
trwy y dwr fel darn wedi ei dynnu mewn
tafarn, ar awyr agored — ac yn cael ei daflu
gan y gwaeddiadau ar ddiwedd gorfod. Pawb yn
gwerthfawrogi yr awyr iach ar galwni ac
eangder y gofod ar ol yr ymosodiad llawn

ar 'gwallgofdy' gwallgof: mewn lle mor gyfyng ac
awyr mor llethol. Anodd cael pwyllo i rhwestran
iach. Twm Carnhaidd erbyn hyn wedi cael ei
adnabod gan pawb: hyd yn oed gan Tomos Robaits-
ac yn siŵr fod Tomos ac tê neu ddwy
efallai wedi cael gollyngdod o ddeall mai
'Carnhaidd' oedd wedi cael ei waldio a'i
gam-drin ac nid gwas Offeiriad clettar o
Sir Fôn. Wedi ei ddigwyddiad gael ei ddadlenu
yr oedd Tomos Robaits yn mwynhau yn hyfryd
gymaint ac neb. (ar ôl y gollyngdod mae yn
ddilyn) ac fod 'Twm Carnhaidd' wedi cael ei
haeddiant am dwyllo aelodau y 'cwt'.
Gwnaeth y 'Person' ei ffordd yn ôl am waelod
y 'tanc' a'i het yn ei law ac ambarel o
dan ei fraich yn ddiniwed, newid yn ôl yw
ddillad ei hun, ac at ei waith. Ail adrodd
proffwydau - ar mor yn raddol clawdd yn y stool
y 'pregethwr'. clywed ddigwyd yn oedd rhywbeth newydd [Dim llawn mor 'ddiddorol' fallai?]
'Gyda llaw - clywais i erioed y gair 'caban'
yn cael ei ddefnyddio yn Clawdd-y-Pwrthyn
'cwt' - neu 'cwt tun' oedd yy term a ddefnyddiai

yn y pulpud. Rhyfan ar wasg – yr oeddem yn clywed neu weld y gair 'calon'.

I ail adrodd eto – credaf mai yr agwedd yma – sef ffraethder, direidi, callineb – ynghyd ar ysbryd caredig, brawdgarol ac heddychlawn oedd nodweddion mawr ac amlwg y chwarelwr, ac nid fel yr honir gan y rhifau helaeth sydd yn traethu ac ysgrifennu yn eu hunangofiant ac diffyg profiad – am ddiacon meddylgar ar awydd i drafod y 'pethe' – sef [illegible] i ddyfnderoedd cwestiynau trwm ac haniaethol diwinyddiaeth, ac trafod a thrin barddoniaeth a llenyddiaeth etc. (543)
Yn nghyfnod y 'pentrefi-chwarel' 1880 – 1930 – yn yr hanner canrif yma yr oedd ar gyfartaledd 500 – 600 o fechgyn rhwng 13 – 30 oed yn gweithio ar [illegible] (nid dros yr holl flynyddoedd wrth gwrs) yn y Chwarel.
Nid oedd cyfleusterau addysg yn ddim i'w gymharu ar hyn a geir heddiw. Amser yn brin, ychydig o bapurau dyddiol ac wythnosol, teuluoedd mawr ac fawr o gysur yn y cartrefi

i hyrwyddo dosbarth ac 'ystadio'. dim di-waith a 'teledu': ac o ganlyniad yr oedd y gorwelion yn gyfyng. Eto allan o oddeutu 600 o fechgyn 13 oed (tua 30 oed) ar unrhyw amser, yn ôl deddf cyfartaledd (law of averages) gellir amcan fod oddeutu 50? yn sefyll allan ac yn dangos yn gydnabyddol: a thebyg y buasai yr 50 yma yn buasent wedi cael cyfle ar amgylchiadau yn ffafriol.. wedi myned i'r Brif Ysgol (University). ac tebyg fe ddelai amodau fel maint teuluoedd y buasai cant neu ddau arall wedi myned i Colegau Hyfforddi neu fan cyffelyb. Rhyw gant neu rhagor arall wedi myned i wahanol grefftau (craftsmen), ar gyfartaledd yn llawer di-sgil. Ond oherwydd yr amodau cyffredinol - "cyfundrefn cyffredinol gwaith" y wlad a diffyg gwaith amser etc.: nid oedd dewis; gydag canlyniad fod tri phawb (ambell i [gyd ag] eithriad) yn gorfod cyfeirio i'r llawr heb ddewis.

Yn naturiol daw y crynhoadedd yr oedd cynnysgaeth (accumulation?) o ddynion

"sylweddol" wedi ymgynull yn yr un gorlan ac y rhai mwyaf deallddig yn rhywfodd allan. ac o dro i dro yn dadlau a thrafod eu gilydd fformiwlâu "sylweddol" ac yn fod trwy a thwyllfrydedd mawr ynglŷn a chrefydd ar Jutte'. y mae yn rhyfeddol dod i'w casgliad mai [illegible] cyfiawnhad pwy yr oeddynt yn eu ei testynau.

Tebyg nad oeddynt ddim gwell na gwaeth nac eraill o ddynion yr unrhyw rhan or wlad o dan yr un amodau. Pam yr oedd ardaloedd fel Bethesda, Llanberis Pen-y-groes Blaenau Ffestiniog etc yn arbennig ar eu "chwarelwyr deallddig"? — Ardaloedd cyffelyb eu hamodau a chefndir, ardaloedd gwledig ac un diwydiant. O dan amodau rhywbeth yn debyg yr oedd pentrefi a mân drefi cymoedd y De, "gwledig-diwydianol" yn cynyrchu "elynion deallddig a chwim" eu meddwl a tebyg y ceir yr un peth yn digwydd yn unrhyw rhan or wlad o dan yr un amodau.

Ran nad oedd cyflenwadau ac amodau ffafriol wedi bod dros y Blynyddoedd, y mae yn rhyfedd ddigwyl y bod nifer dda o ddynion gobeu a 'diwylliedig' (cyn belled ac yr oedd yr amodau wedi caniatau). Yn gweithio yn y Chwarel, a cyfeiriwyd atynt fel - 'dyn diwylliedig' neu 'dyn trwm' neu 'darllenwr mawr' etc. rhaid cofio eu bod yn ddigon prin yr adeg hynny. mewn cymhariaeth a meysydd eraill, ac amodau cyffredinol y cyfnod.

Pe buasem yn galli rhoi achau (wing) en meddylwyr a ceisio mynd yn ol i'r llonner canrif. mwy neu lai, o'r 1880 - dywedir o 1830 - 1880. Sir yn oedd y Chwarel yn datblygu ar raddau helaeth, a rhif y gweithwyr yn cynyddu yn flynyddol. Rhyfedd yw dod i'r casgliad fod nifer dda o'r gweithwyr yn gymhwysol 'diwylliedig' ac fel yn mhol 'conservative' ac ddynoliaeth fod rhai yn sefyll allan yn amlwg. ac yn gwneud argraff, ac yn cael eu hedmygu gan eu cydweithwyr ar unwaith.

Offer - (tools equipment) [illegible] (Blasting)

Flagon [illegible] (flagon)

[illegible] "magazine" (Mason [illegible] (elft) [illegible] Valley) [illegible] "Red Lion") [illegible] "magazine" [illegible] (1975) [illegible]?

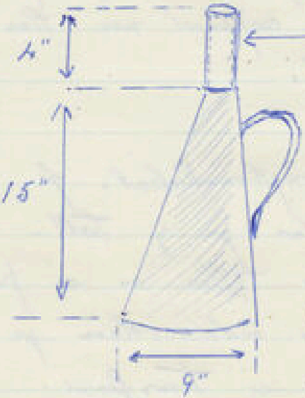

[illegible] "Top"

[illegible] Gun Powder [illegible] "powder [illegible]" [illegible] "magazine" [illegible] "granules": [illegible] (Mason [illegible]) — [illegible].

[illegible] "top" (cover) [illegible] "clogs" [illegible] powder [illegible]

y cneifwyr yn trafod, ac yn cyfeirio faint oedd
angen o 'bandiau' i 'fealltu', 'jileni', neu eddioedd
a tafodau i bob eddau o grair arbennig.
Os oeddynt yn cyfarwyddo nad oedd angen gwyn mawr
fealltu y 'gwddau' pedwar neu 'bump' 'tafodau'? Oddigerth
ond os oedd gafael gan y grair ar twll
yn ysbwriedol fealltu y gwddau angen 20 tafod?
mwy neu lai, heb son o brofiad yn oedd
ganddynt amcan rhyfeddol. Yr ach-lysurol yn
oeddynt yn benthyca naill addewid y llall.
"menthyg 5 neu 6 tafod" fel yr oedd y gwasgedd
y cyfnod hwnnw yn menthyca cyfanned neu hanner
cyfanned o de neu siwgr etc.

"Polion"

"Erfyn" syml ond gwir anghenrheidiol, fe
ddefnyddiwyd i rhoi y powdwr yn y twll.
(Gellid tywallt y powdwr i'r tyllau os ei fenau
hollt gwir-'Vertical Holes'). Yr oedd rhain yn
gwahaniaethu yn eu hyd ac eu trawsfesur.
Os tagell twr (2'-4'±) ~~gellid~~ cyffredin o drawsfesur

gelwid defnyddio "polon" for twyllau. Os oedd y twll yn 10' - 15' ± yr oedd rhaid defnyddio 'polon' gyntwys i gyrhaedd pen draw y twll. ac nid yn llawn defnyddio un fyrach. Fel rheol yr oedd bron pob 'bargen' yn berthynol a 'polon' for gyffredin. ac rhai yn berthynol a rhai 'hir'. ac yr oedd iawn i rhai eu menthyg fan oedd angen. Yr oedd tuffel 'polon' anghyffredin os gyfer 'tyllau' mawr. 2' - 3' traws fesur (diam). anamyl yr oedd rhaid yr cael eu defnyddio; ac pan oedd angen yr oedd y 'tyllwr' yn gofalu am y 'celfi'

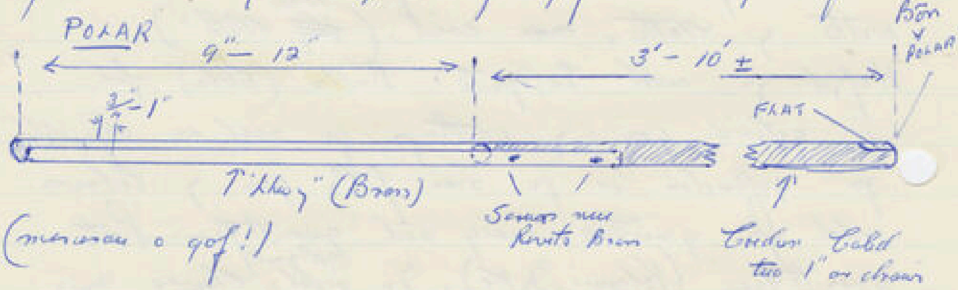

(mewnian o gof!)

Yr amser i nifer o 'polon' pan yr fy amser. amrhyw ego i mi fynd i waith o'r twll. Nid oedd yn hawdd cael gafael ar ddarn o bibell (pipe) bron neu copper y dyddiau hynny yn llwm (lead) oedd yn cael eu ddefnyddio ar

gyfer gwaranettau clai etc. wedi cael dam-; neu y 'cwrmwr' wedi 'prepio' clam o rhyweb. ei tyllo yn ofalus yn ei hyd (lengthways) a gwneud clai pridd o wahanol faint (size)(lengths) — Ar gyfer saethu yr oedd rhaid cael hefyd crafs (detonators) a ffiws: Rhain hefyd yn cael yn y 'magazine' (stores bowdwr).

Y 'crafs' yn ol y rhif. deuddeg (12) mewn neu tin. rhain mewn ffrwyn (container) bach pridd ac wedi ei gwahanu yn unigol o gofalus. ac yn cael y gofal cyfrodedd a ffordd gan pawb Y 'fuse' yn ddiniwed ac yn cael ei werthu with y clath. neu 'coil'. (New ~~day~~ cloth?)

Hefyd yr oedd 'Gelignite' 'Balls' (bols) fel ei gelwid gan y gweithwyr yn cael eu defnyddio yn gyffredin ac yn siwr fethu gan y llafurwyr oedd yn gweithio craig sal. 'gwenith faen': Port gwenith faen (Volcanic Dyke). Yr oedd gelignite clawer mwy. grymus ~~…~~ (power) ac yn ffrwydro mwy 'instantaneous' ac 'Dynamite' neu powdwr du. yr oedd y 'powdwr du' yn araf ac 'lwyrlog' mewn cydmhariaeth. Yn arferol yr oedd y Chwarelwyr yn defnyddio y 'bols' (gelignite) i chwalu'r tomen

3/ (Yn achlysurol yr THG oedd ysmygiad o bowdwr chi yn gelyniaeth yn cael ei ddefnyddio ("mae")

Byddai'r sâl. ac i drafod dan o graig di-waith ar y clogwyni neu ar y llawr, ac i glirio "mân" ddarnau 5cwt – 20cwt ±, ar ôl saethu neu ddisgyn i lawr, darnau di-waith "fuasai" yn golygu trafferth yw trafod a'u darnio, i bach maint y gyda "Injan" dyllu (Stf book 3rd Ed. Pt. III) am gyfnodau ac mewn gwledig amser rhai twll 6" – 12" may neu fwy (dibynnu ar faint y "powdwr") mewn tyllau. ac dal ar y cyfle am ymlaen yw trafod. y mae y "gelyniaeth" mân ddamweiniol, ac "instantaneous" nad oedd unrhyw "stemming" is gan nad oedd fawr o drafferth, a "refinement" yr oeddem yn gallu dymuno o "fuse" tamp, ac oedd o dan ein traed. ond nid oedd yn angenrheidiol yn enwedig i falurio "mân" ddarnau. Pan yn trafod tyllau o hyd (length) sylweddol yr oedd "stemming" yn cael ei ddefnyddio. ond nid gyda'n gofal ac oedd rhaid ei gymryd pan yn defnyddio twll "powdwr chi". Yr oedd un "stick" (neu ddau) yn amgylch hanner stick digon i falurio darnau weithiau sylweddol tua 5cwt ±. Yn o ddarnau o graig yn amgylch ar ôl ein saethu 4 – 10 ± fallai ar y tro

4/

ac mynd yn ol ei fargen i weld yr effeithiau;
nid oedd ond [illegible] gwag. yr oedd y "gelignite"
wedi ei malurio ai gwasgaru i "rhywle". Felly
am dwll i ddod yma ac acw. ond y rhan fwyaf
wedi "chwythu" i'r pedwar gwynt, a diolch am
ei "Helmet" to nid oedd dim o honno ef mwy" —
Yr oedd y "tols" (gelignite) yn cael fel y
"powdwr du" etc yn y "stores bowdwr" (magazine)
mewn paced (packet). Ni allaf gofio i sicrwydd
faint o "sticks" oedd mewn "packet" (20-24?)
Yr oedd y "sticks" oddeutu 4-6" o hyd
rhyw tua 3/4-1" o drawsfesur. fel "hanner" (hyd) length
canwyll ac yn debyg o ran ansawdd - neu
gymysgiad o "wêr" (wax) ac "putty". ar ffurf yn
debyg i "putty" meddal: yr oedd pob "stick"
wedi ei lapio ag "greaseproof paper".
Pan yn darlhau twll "tols" (gelignite) o hyd (length)
sylweddol. yr oedd y "sticks" yn cael eu rhoi
yn ngenau y twll naill ar ol y llall. ac
yn cael eu gwthio yn unigol i ben draw y
twll. wedi llanw y twll. ac gadael 6"-12"
yn wag ar genau (entrance) hyn yn dibynu ar
hyd y twll.

yr oedd y "stick" olaf yn cael ei gwthio i
mewn trwy ben allanol y "stick" olaf yma yr
oedd y "ciapsan" (detonator) a "fuse" yn ynghlwm.
Yr oedd yn rhaid ei "fuse" fod o fesur (length)
[pan yr oedd rhif yr ... y "shafft" – 8" ... troedfedd ... oedd yr]
arbennig 3-4-6 troedfedd i sicrhau fod y chwarelwr
yn tanio mewn amser penodedig!
Rhyw troedfedd oedd hyd (length) y "ciapsan"
ac tua ½" o drwch fesur ar 'casing'
yn "copper": ac tua hanner yn wag, a gwaelod

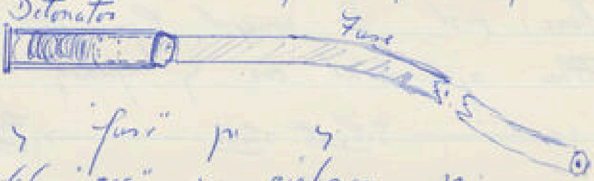

wedi rhoi pen y "fuse" yn y
"ciapsan", yr oedd "ceg" y ciapsan yn
cael ei wasgu ar y fuse fel i angori
y ddau, gan eu gwneud arbennig. Roedd o 'pliers'
arbennig o "brass": ac oedd o dan ofal y
tyllwr, ar ... yn llwyr, ac y
gofal fod rhaid eu cael. ... yr oedd
llob math o ffyrdd arall yn cael ei ...
at y gwaith ... yr oedd yr ...
ddau a gael. Clywais rhai yn ... fod
... wedi bod yn rhoi
y detonator yn ei ceg ac yn gwasgu

8/

y pen rhwng ei ddannedd!!
Wedi sicrhau y 'fuse' yn y 'ciapsen' y peth nesaf oedd rhoi y fuse a'r ciapsen yn ben un o'r gelignite (sticks). Pan yn trafod tyllau

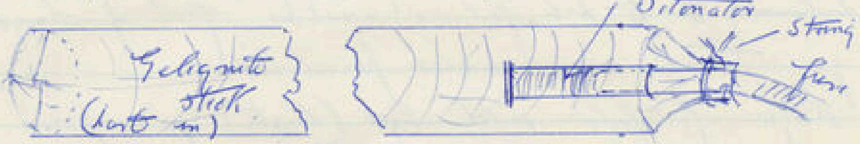

tua – i ffatrio 'clamau' rhydd ar y llawr nid oedd angen sicrhau pen y 'stick' a'r fuse, ond fe wnaed hyn pan yn trafod tyllau ystlandolol ar y graig

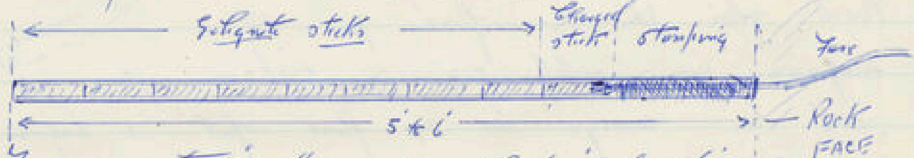

Y mae tystiolaeth amlwg fod 'Gelignite' ac 'Powdwr du' wedi bod yn cael eu defnyddio i wneud twrfau o wahanol fath ac effeithiau 'bombardment' mewn gynau yn tanio, ar achlysur coroni y Brenin (Coronation) etc. Gwelir heddyw rhes faur o dyllau tua 6–12" yn agos yw gilydd ar wyneb y graig (bombarn gut) uwch ben y Chwarel. Hefyd yn Benbarthwedyn o 'creigiau Castell' ger Brynmenyg etc.

Tindir fod yn eu tyllau wedi cael eu defnyddio ar fwy na un achlysur y Telyg fod 'stamping' yn cael ei ddefnyddio yn rhwydd i'r gwthwanegu y 'tong'. gan nad oedd gan y nifer o'r man 'change' o'r bwthyn. i gael ~~[illegible]~~ o effaith o gwbwl ar y graig galed solet. Yr oedd y man dyllau yna yn cael eu cyrraedd naill ai llall o'r "fast". fel nad oedd angen tamio ond un neu ddau gryffon: Yn ol y tindalen (?) ar chuth o ddosbarthau ar gyfer powdro" twll "powdr du" (gun powder) ar wyneb y graig. Os oedd y twll ar ei 'ben' (Vertical) neu "~~lift~~ ben" (diagonal) yr oedd yn gydnabyddol hawdd ei ddosbarthu. Ond os oedd y twll yn dwll "torri cefn" (right angle to the charge) neu 'twll hollt' (on line with the charge) ~~and more~~ or more ~~[illegible]~~ ~~hollt~~. - (~~horizontal~~) and more or less horizontal, the preparation was more difficult.) Pan yn trafod" twll ar ei ben gellid twallt y powdwr ar 'stamping' i mewn heb drafferth. Ond gyda 'twll cefn' (horizontal) yr oedd yn ofynnol anfon pob tyggedyn i mewn y twll

a gofal nad oedd "pacch gwag"
yn lampt y oedd rhaid cario yn tan ar gerlwyt
man rhanau 'onglystell' ar fargen: fellai rhyw
5 – 20' ar 'pen' ar wyneb syth fel pared ty.
Pan yn tyllu ar (platform) ar fath. yr oedd rhaid
darparu bwrdd i sefyll arno ac i ddal
yr celfi. Y drefn ydoedd mentyca rhaff
cymydog. ac wedi ei plethu yn ei

Bwrdd (platform)

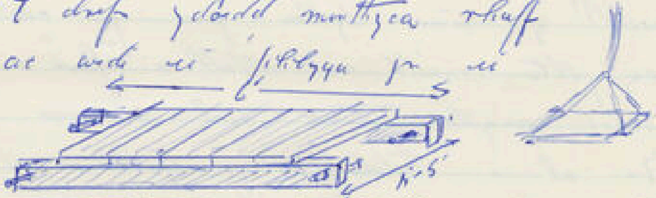

hon ne. ==== ei plethu yn gywrain
ac yn y dull cydnabyddedig. ofal bod y
bwrdd yn hongian yn wastad (level) fan yn cael
ei glymu ei gadw a rhaff arall. yr oedd
cynffon y rhaff honno yn cael ei chlymu
ar ol i'r bwrdd gael ei osod "yn" y
pen". i fynd yn ol ac ymlaen ar 'pen'
ar bwrdd (fenyw...!). Yr oedd "rawlton" hwnw
na lled y bwrdd yn ddwy congl y
bwrdd. (floating long bolts) er sicrhau nag oedd
y rhaff yn llithro o ben y bwrdd

wedi darfod y tyllu yr oedd y tendel yn
cael aros yn ei le, a'r tyllwyr yn 'powdro'
Fel rheol yr oedd dau yn ymgymryd a'r gorchwyl
wedi ymlaciodd y tendel (neu 'stiff', neu enlon
gyfyng a'r wyneb y graig) a'r ceffyl anghenrheidiol
— y plwg - ffêr - polion (rog) dan o 'gadfyn', ayb.
Yr oedd un yn ymgymryd a'r polion (alias) ei gofal ei
ddal yn 'horizontal' a'r 'plwg' i fynny. a'r
llall wrth wedi llenwi 'tolwarl' (ms-e) o bowdwr
o'r flask. ei gwthio yn ofalus i'r 'plwg'. gan
'rhedeg' ymaith y tok yn rhedeg ar hyd y
plwg'. nes oedd y plwg yn llawn - y polion
yn cael ei arwain yn ofalus i ben eithaf
y twll ac yna yn cael ei droi a'r wyneb i
lawr fel ag i ollwng y powdwr yn ben
draw y twll. a'r pen ol eithaf y polion yr
oedd 'flat' bob wedi ei naddu (TMT) hyn yn
nodi 'safle' y polion. (Gelwir y 'polion' hwn yn
oedd 'flat' tua naval tafod:) wedi sicrhau
fod y powdwr wedi cael ei ollwng yn y
pen eithaf y twll yr oedd y 'polion' yn cael
ei thynnu allan. ei throi bôn (TMT) yn llaw
a'r bôn yn cael ei ddefnyddio i 'ramio'

y powdwr i ben draw y twll. Berio yn taro fel hyn: nes llenwi y twll. oddeutu rhyw 6"–12" o'r gwyneb (dibynnu ar hyd y twll). Yr oedd ganddynt ddawn rhyfeddol at wybod faint o bowdwr – maint y twll – ei safle – ei ogwydd etc – faint o 'stamping' oedd eisiau etc: fel ag i 'hollti', felly nes symud darn o graig. o sawdl cadarn ac ymylon. Gwrando ar ddau neu dri o greigwyr profiadol yn trafod neu rhoi barn. faint o 'dosiad' oedd angen: a gogwydd a hyd a chlöbod y twll! etc. – Y peth nesaf ydoedd clasgiarau y fuse – yn gynnil. rhoi ... ar ei ben. neu troi – plygu ei ben yn ol
ai sicrhau a pwt o bren, ei wthio, rhaid yn araf ag gyda tolltel ac arfer topiad etc. o bowdwr ar ei ol. (Dim 'detonator' gyda powdwr du). 'Stampio' yn ofalus, gyda 'stamping' dethol – llwch mân 'llif' o Sledian neu rywbeth effeithiol bron yn sych, ond oddim yn 'bone dry'.
Yr oedd yn beryg i beidio a 'stampio' y powdwr. (Dim mor beryg gyda Gelignite a Detonator)

Llanw y twll ar gerrig yn ofalus a "stampio" y
barhau: gwneud "cail" bach o ryw fflor y "twn"
ac rhoi yno y "cail" gydag, cofion syth i orbod
rhag gwlaw os oedd y tywydd yn amheus —
cael cymorth i godi y bwrdd, ai glanio
ddigon pell gofalus gollwng digon o raff fel
ag i gyrhaedd llawr gwaelod y fangen:: (Softbaby Bits PTLA)
Os oedd y twll o 5'-15' ± ar fin gallesai
dyn ieuanc heini ddod i fyny y gwyneb
serth yn hawdd yn y amser priodol.
Ond os oedd anhawster neu amheuaeth, gollwng
y Cydau yn rhwydd i "lithro" — i lawr
i lawr y fangen, ar ben gadw raff
ai thaflyd yn glan. Nid gorchwyl hawdd
ydoedd hongian yn y rhaff ar wyneb craig
serth: neu yn rhywle ar wyneb y graig ond
yr oedd "safleoedd" gwell neu gwaeth nag eilydd.
Gallesai y tywydd fod ar ei waethaf yn
ganol gaeaf: oerni dillad neu wlaw yn tywyllwch.
Ac roedd myned ar fangre yn barod i'w
i "glecio" "dumb" ai bagl fynd ac "sicr" yn (ddiweddarach tua 1940 ymlaen)
dringwr ac fel mynydd fel aur. Wedi hollti
fun y "fuse" am rhyw foddfedd "fel fynog"

a chyllell finiog, nes dod at y powdwr mân
ag oedd yn [rhedeg tuag] gwneud y ffair. Wedi hollti a dosbarthu
y ffair yn barod, âi gan at ei gilydd ac
bys ac bawd dro dro ei orbed y powdwr mân
rhag y gwynt ac fallai y golau neu gawod
dirymiaeth. O'r diwedd dyma y "glock gyntaf" yn
'canu' yn araf ("tolt") ac luchio yn chwilio i
ystwyrian y rhythedd.. ac gweithwyr i gyd yn
gadael eu gwaith, oddiwrth y rhai oedd yn
tanio.. ac yn gwneyd eu ffordd i ddiogelwch
i ewt tan neu ewt 'mochal ffiari'. Erbyn hyn
yr oedd y dyn yn y rhoff.. wedi cael y
black matches (Tiger matches mawr oedd y "ffavorit")
yn barod ar barod ac ei ddal rhwng ffysedd
ei law ddethau ar ffair wedi cael ei agor
fel dyfn ar glicher yn un llaw.. neu un
'stiff' "bock" a oedd ele ffafriol – dwy neu dair
o 'fatches' rhwng ei ddannedd fel "reserve": ac
un arall yn barod rhwng bysedd y law dde.
Rhai yn defnyddio 'cnwyr' lysiau (dam gtan ... o
bock faen) ac hwnw ar glicher ei law chwith ar
'ffair' agored ar hwnw.. ac yn tanio y fatches
ar y 'cnwyr'

05

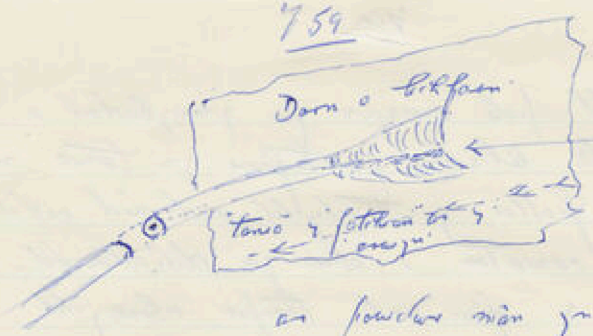

Pen y fuse wedi ei agor fel "finos"

ar powdwr mân yn amlwg yn y canol

Ar ôl ysbaid o .... mynd ac ymlaen wedi ymddangos fel oes, ac yn anweledig roedd y Tywysydd yn [illegible]. ac mewn safle "anymunol" yn y gafael lawr wyneb y graig, ar clywodd clywn yn "ail ystafell" neu "ystafell dano" yn "cario", ar "bagli" yn ei [illegible]. ar llaw yn "ysgolion" yn gyfleuni o gwaith. Pob amgylchedd o [illegible] neu "argraff". a pob "cwestiwn" ag roedd yn "straenio" ei gyfeiriad ac yn digwydd am yr amgylchedd yn tanio yn eiliad gyntaf wedi clywed y digwyddiad. yr oedd yn [illegible] tanio y "fuse" agored tra yr oedd [illegible] y "fotokan" yn [illegible] neu "sparcio", ar na [illegible] y powdwr "ufuel" tra yr oedd y [illegible] y "fotokan" yn [illegible] ofer oedd digwydd ar ffoni [illegible] dawel y [illegible] dano y fuse.

11/

760

Ac yr oedd pob engwr yn ymwybodol o hyn. ac heb golli eiliadau gwerthfawr yn tanio motorau eraill. ac felly y trychineb. ond nid oedd amser yn caniatau i droi yn ddiddiwedd. ac os oedd y ffan wedi tampio oherwydd y tywydd ac amgylchiadau anffafriol, yr oedd rhaid golchi y 'burner' a gadael ar frys i ddiogelwch. Yn wir anamyl yr oedd hyn yn digwydd i fodelgynnau wedi tanio - neu fethu yr oedd rhaid 'clirio' ei fan neu 'lathro' hwn i waelod y forgen. ar 'fonelnoi' yr frysio i godi y 'staff' ai thaflyd yn glir ac rhedeg nerth ei draed i ddiogelwch. Ar ôl achlysur o 'clamio' etc. yr oedd pob symudiad yn cael ei wilio. gan un neu ddau o 'gymdogion' gofalys a croff o 'portico' y cwt. rhag ofn i rhywbeth fynd yn chwithig. y staff yn taro ar wyneb y graig-tagtu a syrthio fan yr rhedeg etc. heb y tad o - mynd rhwng y 'gloch clamio' ar 'gloch Heddwch' (all clear) ac y tad tach ac 'gwyntato' yn y cwt. a gwrando ar y 'charge' yn mynd allan yn ol ei forgen i weld yr effaith ac oglau 'cordite'

Yn achlysurol yr oedd yn ofynnol i gwisgo "siwtiau"
(Clothing) mewn mannau anghysbell ac peryglus. fel rhannau
uchaf o "Rwb (fall)" mewn Oriel Chwith. Yr oedd
gweithio a chladdu pyrthau yn gadael y "fall" yn
[illegible] "Edward" etc gyda canlyniad. fod rhannau helaeth
o graig uwch ben (tua lefel "fall" [illegible] [illegible] uwch)
yn beryglus. Er fod gwaelod pyrthau ar [illegible] [illegible]
fath. yr oedd amser yn dod pan yr oedd yn rhaid
atal y dynion ag oedd yn gweithio ar gadael y
"fall" neu trefod y perygl uwch ben. Ac yr oedd
angen yn cael ei wneud. [illegible] neu rhagor o
dynion o dan arweiniad y swyddog (steward). ac yr
[illegible] ar perygl o [illegible] uchaf. ac yn [illegible]
[illegible] i "rhai" "change" [illegible] [illegible] "agen" neu gwisgo
[illegible] [illegible] y [illegible] [illegible] [illegible]. Yr oedd
[illegible] o "raffau" wedi ei clymu [illegible] yn [illegible] fel
ag i sicrhau diogelwch y gweithwyr oedd yn [illegible]
[illegible] ei ffordd i [illegible] gyda offer etc
Fel rheol yr oedd y gweithwyr anghyffredin yma yn cael
ei [illegible] "Sadwrn" [illegible] y mis – neu [illegible] Sadwrn.
Yr oedd hyn yn [illegible] rhyddhad i gweithwyr i
[illegible] y "change" a gadael digon o [illegible]
fel ag i "[illegible]" ei ffordd yn ol trwy yr

anhawsterau. Tebygol a chlo y cyfle — rhaff ato i "ddiogelwch" cydwladol. waith llai y clyfrwaith ar gofod addetanau.

A

Celfi at weithio yn y "twll". (creigwyr) (Rockmen)

Gordd. (Sledgehammer)

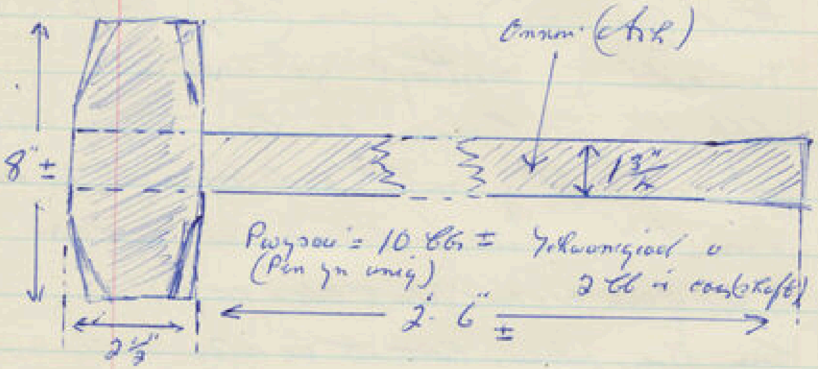

Yr defnyddiwyd yr "ordd" at waith cyffredinol ar y graig i hollti ac [illegible] (explodge) clamau (The 5th of [illegible] 3' [illegible] Pt VI A) cyffredinol ar graig, hefyd pan yn (The 5th of [illegible] [illegible] 3' [illegible] Pt IX A) (subdivide) ar lawr y ponciau: ac i "bwrio" "clamau" drwyddo. Yr ordd "Gordd" 8 lbs yn gyffredin fyd "Morthwyl dwblhand"

Tebyg i "ordd" ond yn llai o faint ac yn pwyso 4-6 lbs pwys fe defnyddiwyd i "sengalhando" pan yn tyllu (drilling) cyn dyfodiad y peiriant tyllu, ac yn arbennig ar ol hynny. Y "cathwr" yn troi yr "ebill" (drill) a tywallt y dwr, a'r llall yn taro

ac weithiau Trosodd

AB

(The Slate of Wales 3rd Ed Pkt V + Pkt XB)

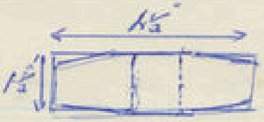

"Morthwyl Bach" cyffredin

Ar gynllun yr "ordd" ond yn llawer llai, with gwas ac yn pwyso oddeutu 3 lb ±, troed (neu goes) o onnen (ashy) 9"-12" x 1½. Yr oedd y "morthwyl" yn cael ei ddefnyddio gan bacharen.. ac bron trwy y chwarel (os nad oedd y rwbel wedi cymryd trosodd dros dro) i clân (outclassed) ar y llawr
(The Slate of Wales Ed 1 Pkt 5)(also 3rd Ed - Pkt 5)
Torri fflos, pileri, pilltio etc ac mân waith ar wyneb y graig.

Pinn (The Slate of Wales 3rd Ed Pk V)

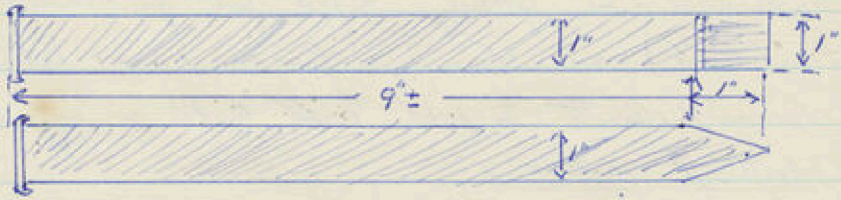

Nid oedd y mân gelfi o anghenrheidrwydd yn sgwâr eu 'crossection' gallasent fod o ddau o crossection crwn neu hexagon etc .

Yr oedd y 'firm' yn edrych wedi ei gaboli fel y mortwyl etc. gan y blynyddoedd arfer. hollti. filwm etc. ni fyddai fawr yn defnyddio y 'firm' yn unig i blaen ac bras hollti.

'Cŷn braskollt'

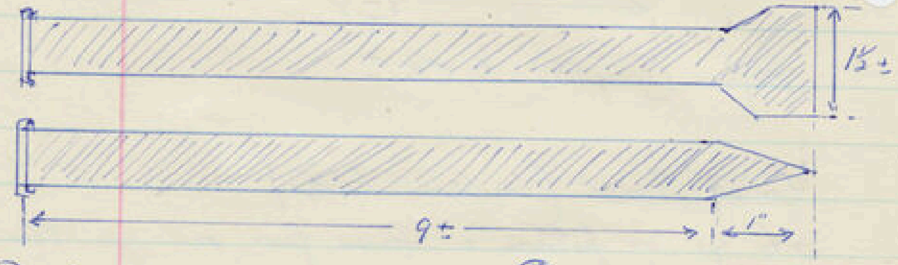

Defnyddid y 'cyn braskollt' (66) fel mae yr enw yn awgrymu i fras hollti. ond yn amyl yr oedd rhai yn ei ffurfio at waith effeithiol 'filwm' yn ogystal ac 'hollti'. Credaf ei fod yn fwy poblogaidd erbyn fy amser i fron oedd y chwarelwr yn cymeryd mwy o ddiddordeb yn 'refinement' ei grefft, ac yr arfau erbyn oedd yn fwy priodol i waith arbennig. gan gofio fod ei 'bardnesaid' yn y Lôn erbyn trafod ei gyngor.

Finior fawr ("heavy wedge") (The Stat of Wales Eng. Pat IX A)

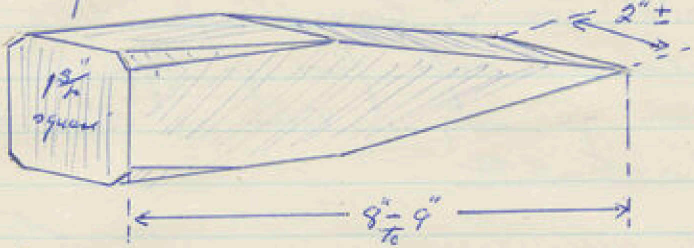

Pwysau (weight) = 6 lbs ±

Finior Ganol ("medium" wedge)

ati yr un patrwm a Finior fawr ond yn llai
Pwysau (weight) - 4 lbs ±
ac yn mesur oddeutu 4½" x 1¾"

Finior Bach (small wedge) (62)

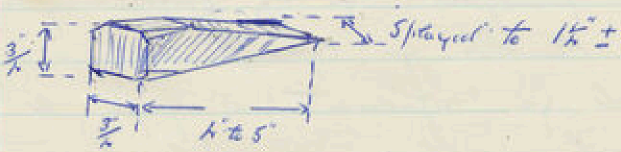

Pwysau weight = 8 oz ±

Yr oedd y 'finiors' wedyn yn cael eu diffinyddio fel mae y 'termi yn awgrymu i "agor allan" neu gario' ymlaen 'holltau' mewn darn sylweddol o graig; neu i wahanu darnau pren yn tri (divide) (The State of Wales Ed 1 Pat 5 + Edt 3. Pat v) holltau neu tileni. Hefyd yr oeddynt yn cael eu diffinyddio yn gyson ar wyneb y fargen, i drafod a darodli (dirlodyn) darnau helaeth o graig. Wedi holltau neu tileni, gydag "eyn borholltau" neu "Primin" yr oedd y 'finiair bach' yn cael ei diffinyddio ac yn cael ei tharo i mewn i fagen' gyda morthwyl cyffredin, ac wedi iddo gael gafael fe ddiffinyddiwyd gordd. Os oedd y 'ffaegy' o faint sylweddol, yr oedd y 'Finiair bach' yn cael ei ddilyn gan y 'Finiair fawr'.

(The State of Wales 3rd Ed. Pat V + Pat. IX A)

Gaugan (Gouge)

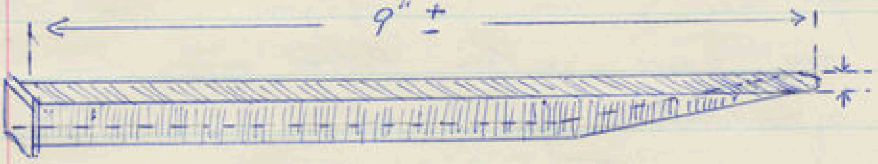

Cross section yn amrywiol fel y "firms" ar ein trafodaeth.
Yr defnyddiwyd y Gaugan i wneud neu "dorri gorau" ar gyfer a disgrifiwn ar tudalen -65-66-

Lwif (hand lever)

(S Pits of Wales Ed I Part 5 – Edit 3 Part V and Part VI A)

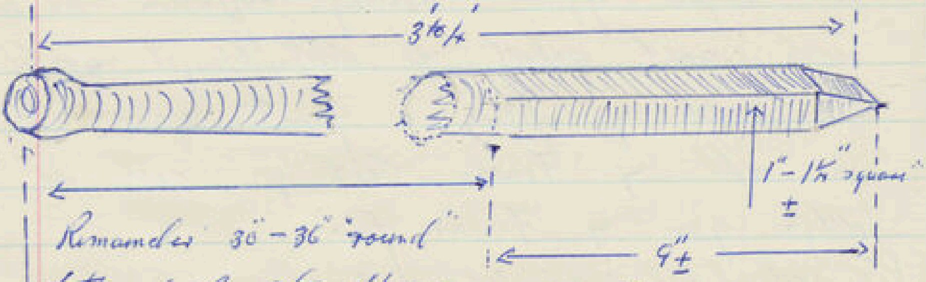

Remainder 30"-36" "round" tapering down to approx 1/3" for ease of handling and to reduce weight

"squared" for strength

Y mae y llif yn [illegible] ychydig yn gweithio
ar hen egwyddor (leverage) ac y gall [illegible]
fan yn ei ddefnyddio yn [illegible] ac [illegible]
[illegible] "rhyfeddodau". Rhyfeddodau yn [illegible]
fan yn gweithio [illegible], deallwch ac
"anllythrennog" yn ol safonau y Gol'. fan yn
ddefnyddio y "lif" i ddatgymalu neu
symud darn helaeth o graig "caled"
darn helaeth o oddeutu 1–2 (tunnell) fân [illegible] ar
wyneb y domen i afael y [illegible] (trolley)
ac [illegible] yn "anghenfil" ar y [illegible]
tel faur o [illegible] trwy gymorth y lif,
"rolars" (rollers) ([illegible] o bren crwn og [illegible]
yn cael yn [illegible] bargen ac [illegible]
trysori) (S of Wales Ed. PAT 5) & Ed 3 PAT VI A)
Yr oedd y "lif" wedi ei chynllunio yn gywrain
(ar yn [illegible]) [illegible] gan [illegible] [illegible]. Y
mae y fan [illegible] am oddeutu 9" yn gryf
ac [illegible] ar [illegible] ar [illegible] yn
dig ar y "fulcrum" fan yn codi neu

gynnud (wyrsau) — y mae y rhan uchaf yn
gwan ar ei draws (crosssection), ac yn rhedledol
tafiero (tafferniz) ac mae o ddarn bach ar
y pen. Fel ag i weyd yn aeffyr roi
ysgafn ag oedd yr bolltl. yn llawdd ya
drafodl ac yn ymarferol. Yr oedd ʼweif
fwy o faint yw nacl 4-5. ond nid
oedd rhain yn gyffredin. ac mae ymarferol
o "ffoblogaeddol" ar "liaf bach". Llawddhau
y rhugiwr ydoedd ydoedd tion ac yn cael ei
defnyddio yn torhaus a ysilgar, wedi ei
dhabol gan yn oafer paxhaus.

'Kher' (Slate of Wales: Ed. I. Pat 6.) P. (38) (b).
"Gordd" tron fawr. ac gyntho gordd bach ond
yn llawer mwy. (86)-(155). Yr oedd y Kher
yn effyr defnyddiol ac yn hollol angenrheidiol
pan oedd angen torri careg. Erbyn hyn
cawl y dawddiogar ychydig o "weddol y
gyffredol oedd yn gallu defnyddio y Kher

yr oddl y Skdau ar Bjrddau ellfio yr
fsryou gtaddr y ddaur. Bum yr "ffortunr"!
cael dtkrau fy ngyrfa fel fermon mun
Skd ag oddl yr trafod "dergg cald" (Hand
Blue) ar fel i mi eglwo esoau (Skd C. 322-418.
yan fad y Cyrddau ellfio yr oraf.. montaw
faur ydordd gallai "tomi tufor Rhw." gwoddol
or chddiau fion nad oddl Cyrddau ellfio
yw cael. Yr oddl rhyw lonnw dawri yr
y Skd, ac yn y Skdiau cald eraill (e.g.
Skd yr "Ffridd". ac Skdiau "Oeter Clwth.") yr
gally dfnyddio y Rhw, ond yr oddl y
rhif yr nyrul yr rhaddal yr llai – Yr
ar myrg yr oddl Robt. D. Pritchard
"Gwarngwrod" yr hwn yr a oto fel farmor
Cach yr gyrau yr 1922. (322-324) ar fe
Tyffordddodl fi ryd i drafod "Rhw" ac
ryd i "dom" cergg".. Rhyw dai nau
Cuddau 'Rhw' oddl yr y Skd ac yr
oddrm ni yr fiddianol ac un

772

[illegible]

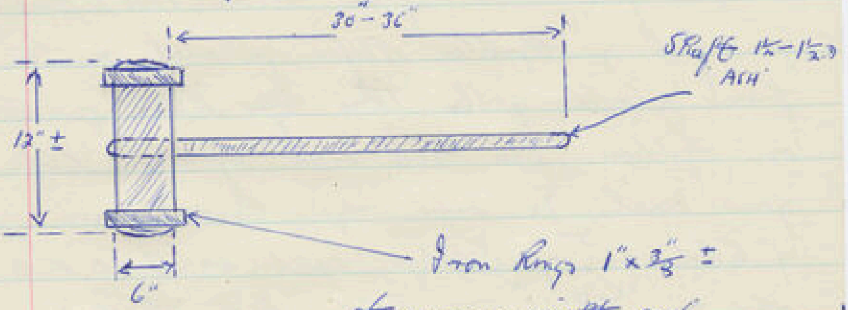

to increase weight and safeguard the African oak "Corel"

weight =

[illegible]

môr hwyliau ag oedd yn bosibl ar gyfer
ei "fordwriaeth" yn y "Wal". ond erbyn hyn
amser i nid oedd hyn yn barod i ac o (The State of Wales, Ed. I, Pt. II)
gan ... nid yn ... y dilyniad y "Rhaw".

Plwg: (40 – 42)

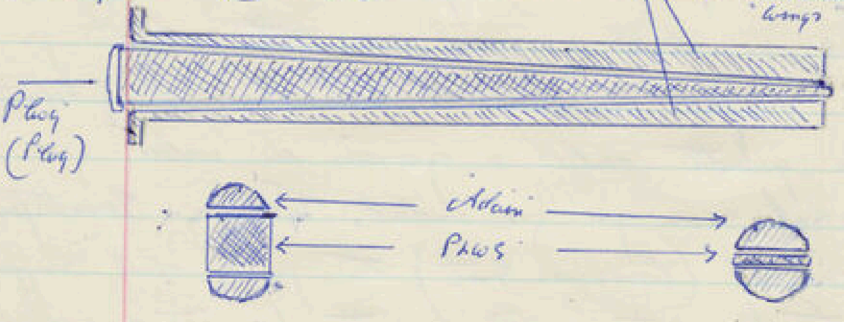

Erbyn hyn amser i yr oedd "cyfnod" arnaidd
y Plwg wedi mynd heibio. ac ond
ychydig o ddefnyddiau oedd arno. yn wir
erbyn y "Traddodiad" ychydig oedd yn ffeithiol
ar yr wyneb. Prin y gellir credu
... yn yr oedd. ~~ac~~ hel sylwi ar y cloddiau
a muriau y tai ... na welir llawer
o ... fod y Plwg wedi bod

yn Colegaidd i eithaf ac yn eithriadol o ddefnyddiol, wedi cael eu defnyddio fan yn fel cymry at adeiladu tai etc a chwiw y caran yn yn hen ddyddiau". Y mae yn amlwg fod y rhai ag oedd yn defnyddio y Plwg yn arbenigwyr caled anymwybodol ac yn deall y graig ac felly oeddynt yn ei thrafod i'w diben. Y mae digon o dystiolaeth o'r gwaith caled a gymerai i'w weled yn ymyl man yn yr ardal. Tyllu y Gwenithfaen caletaf (Cambrian Grit) etc. yn y dull hen ffasiwn 'taro a troi" heb gymorth peiriant o gwbl. ond yn gwybod i sicrwydd fod y twll yn y lle priodol, i holltu y "garreg" yn ffeithiol i fesur a phwrpas arbennig. Yr oedd y gwaith caled ddim yn caniatau "margin of error". fel a geir gyda'r peiriannau heddyw.' Pwy oedd y gofaint medrus. ag oedd yn gallu rhoi awch ar yr ebillion fel ag i drafod y graig galed yma?

Y mae yn amlwg fod y "plwg" wedi bod
yn offeryn poblogaidd o waith angenrheidiol
yn y Chwarel, cyn dyfodiad y llif (saw).
Wedi dyfodiad y peiriant ar slediau..
gellid anfon ar dargau "plwt" (slate blocks)
anferth / hyd faith o ben uno ac hollau
yn "dwbl hed" (double width) neu rhagor.. ac
wedi eddo gael ei hollti unwaith neu
ddwywaith gellid ei lefelu heb drafferth
ac yn arbennig ei hollti yn ei hyd.
Cyn dyfodiad y llif gron yr oedd rhaid
dda mae drws y dynion effeithiol ei
ffawd, neu os oedd amgylchiadau yn caniatau
ei chafod gyda'r Plwg".

Y rhod ewraidd. fan yr ddefnyddio y 'Plwg'
y dodd ddefnyddio y 'morthwyl torf' yn unig i daro y 'Plwg' i
ffwrdd a gadael ddefnyddio yr olwyn (sledge) ar
ffeith o gyffelyb.
Yr oedd rhai cwynion etc yr oedd y
"trawst" (joints) yn uthrwdol o 'Slip', ac o
gantynnau i 'ogfenitia' (faults) etc. ond oedd yn
ymarferol i weddill nes 'daro' fod yn y
dull cyffredin ar gyfer yrdern. ac o gantynnol
yr oedd y 'Plwg' mewn ffafr ac yn cael
ei ddefnyddio yn barhaus o rhaid. Hefyd ar
ol "cwmp" (fall) neu ar ol saethu. Byddai rhaid
ymddwyn cael y domen (plyggion) o graig wedi
syrthio fel ag i fod yn haws yw trafod.
Y "fan" gorau ffodus yn nghlodd o dan y domen.
ac ffodus ond ochr a 'fan slip' yn
ymddangos: ac hwnw 'o chwaethaf' (upside down!)
Mewn amgylchiadau cyffelyb (ac gwaeth) yr
oedd y Plwg yn gymorth diddorol.

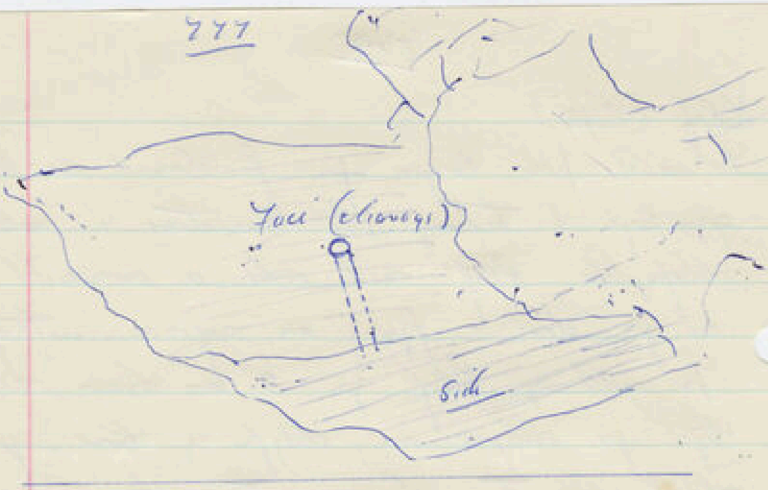

Rhaw (Shovel)

Yr oedd y rhaw yn angenrheidiol yn enwedig yn y "bargeinion sala" lle yr oedd llawer o rwbel. Dwy rhaw with gwr, mewn cyflwr da, ac "casts off" ar gyfer "clirwenna" i ddelwy oew

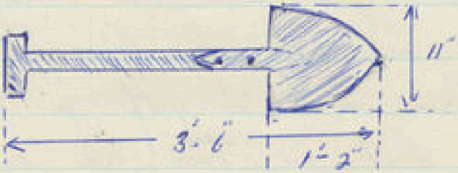

"Newcastle" (Spear & Jackson) oedd y "make" ar yr rhawia ddefnyddid at waith y chwarel.

Rhaf (Rafi)

Yr oedd pob "bargen" yn fodolaethol ar Rhaf gymhwys a thelang. Ni chaniateir i neb ddefnyddio Rhaf nad oedd o ansawdd digonol ar yn dod i, fynnu ar safonau ... Yr oedd y Rhaf yn 3" ar draws ac ei tyfid yn ddefnydd ar ddefnydd y bore, yr oedd rhaid cariatau digon wrth gefn i "angori" yn y "pen". Yr oeddynt yn rhang 40 ac 90 fed o hyd.

Yr oedd yn holl gelfi yw cael gan y gofanit (Dan Pearce - Aber a Mai) yn y prif efail. Yr oedd rhaid talu am danynt wrth gwrs -- ac am "sharpio" (rhoi awch)

Yr oedd yn ofynol myned a rhyw, hanner dosin or mân gelfi yn wythnosol i'r efail i gael eu "trin". yn enwedig os oedd y chwarelwr yn gweithio craig galed.

Yr oedd y gofanit yn trafod celfi at weithio yn y "Sheds", etc. tyfid. ac yn

elltid fi'r pnu "ofinings". Cynnwn mantolen.
gwedd. trafod eto wedi gwers. Er hynny
ychydig iawn o gydnabyddiaeth a ddaeth "Bell gof"
gweithwyr y "lori" ~~[illegible]~~ ac Bell gof
y crogiwr" (Robinson). ac o ganlyniad nid
oedd "account" yn cael ei stedig o fy
i fy i Skidman: yr oedd yn eithio ei
"ffill" o law . law-siftio mawr".
Yr oedd gan y "Crogiwr" "account" fynhaw..
ac hwn yn cael ei anfon yn feral ei
brif swyddfa; ac Bell yn cael ei "dyma"
(deduct) allan o'i gyflog: ac felly hefyd
y fawrdeb ch. "Gelignite" eto, nid oedd yn
cael "dim am ddim". eu rhoddi i'r Ithaf.
Yr oedd angen "Rhoff" newydd yn
dastyn Blasyawl: ac yn cael ei drafod am
fisoedd cyn i'r amser ddod fel ag ~~ac~~, yr oedd
yn sfond eisteo am, Yr oeddem fel plant
yn gwrando ar y trafod ar yn achlysol
ac yn ofwedddol fod Capel ei tadau

yn ddibynnu ar ansawdd y 'Rhaff'. Ond yr oedd y pris yn ddigalonni (prohibitive) tua £3 - £4 ac yr oedd y sawm ynia yn fuawydd yn y dau a tri degau: pan oedd cyflog mis rhwng £8 a £10, a dim cynilo i sbario. Ond yr oedd yn rhaid talu am y 'Rhaff' bettw Cymraeg oedd yn anghenrheidiol ar gweryglu. Foddlonnwg: [illegible] ceisio ysgafnu y baich fe wnaed trefniant trwy gymorth yr 'Undeb' i dalu am y 'Rhaff' "by instalments" tua 5/- y mis. Cofiaf fy nhad yn dweyd gartref – "dau neu dri talaid sydd gandd ni eto am y 'Rhaff'" – talaid yn bris fan o sgidia a rhagor i ar flaenoch am,, o honnom

Yn ysgol 'Borger', yr oedd 'Clocher (cadlifan') i gadw 'clocsia', darnau o "costings", 1-2" o drwch. nefer o 'Rollers' amrywiaethol eto Amrywiaeth a maint y clocher yn ddibynnu ar natur 'Moggfa' y gweithwyr.

Yr oedd y clampiau yn cael eu defnyddio yn arbenigol rhwng y celfi (pinions etc) ar graig, ar castings ac rhai ar 'Rollers' yn cael eu defnyddio i ychwanegu at y clampiau. neu 'distance pieces'. ar y Rollers waith gwrs yn cael eu defnyddio at eu gwaith priodol: fel 'Rowlers'. ac yr ddefnyddiol i'w eithaf. yn enwedig yn ddwylaw ac o dan arweiniad rhai (The 5 of book Ed 3 - Part VI A) sgilgar. Yr oedd y blocks fel rheol ar stepian (Joint!) mewn cyfarwydd gwahanol lwyfan, ond o raid yn uwch na 'lefel' (level). Llygaid "craff" y rhai oedd yn gosod lluniau yn barhau. Os oedd "pwt" o bwrdd Rolar neu glinsyn, lwyfan yn cael ei adael ar y gwpwrdd ac ddim mewn gwaith; yr oedd yn siwr o "ddisgyn" yn gyflym.

Dy Hospital 1842 - 1974-5

Darluniau (lluniau)
Gwaith Cefn Tomman ?
Rhes Gwaith - Stambor - Bagal - to allan ac i mewn
clwt Cyffio
cwt tân (Tail)
cwt merlod ffiars (2) cenel ceirg. - agored
Bargen (torri terfyn)
Guillotine. ?
Injan chwi
Trowel. Cyllell toch
Sied Lord
Sied (Pair) Porc Tewch
Tanc Lord.
Seguldfa Porc Tewch
Cwt y gloch yn "Ffredel"

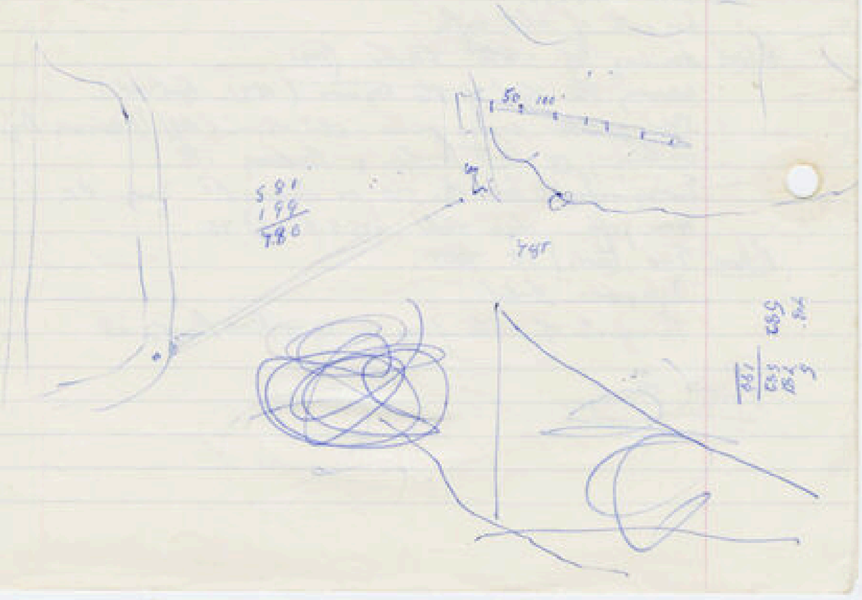

Traced from Silu. Tefol to Ogwen 5149 A

<u>Need attention</u>

Page 11 ⊗ "Clearing" water by pumps & use of water as power, Bottom mawr

× Post [illegible] from 4th to 5th 1893 + (106) [illegible] "fall"

P. hand Setting (108) (90–23)

Page (114)

P. hand Toilets (127) Sanitation –

× Working in Galleries (efficient ?)

⊗ Balance Incline (1940) Balance (water) Incline, use of water

Pontoon (Tuddenchen) Caw mawr (s Kitch)

⊗ Moving the Ogwen "tail"

⊠ Dolt[illegible] c. 1893.

Coll. (cragi Blaenau)

× [illegible] "first [illegible] mawr" "falls" Other [illegible] (above)

P. hand. cut ton [illegible] (266)

[illegible] (Kakel)

[illegible] (400)

"Ger [illegible] (tools) (73–80) ([illegible] [illegible]) ——

P. hand "Stewart" now about the [illegible]?

⊠ Old working

Layout of "slate open"

P. hand loading of "slates" (trucks) (149)

Moving the tail of the Ogwen (158) (above)

Sled ground [illegible] incline – sled [illegible] (163) (Plenary Page 19)

unloading @ Port Penrhyn & loading etc

Swing ... [illegible] etc 1900 or [illegible]? Dark P.C.

Hen gifts, [illegible] (75 5 of [illegible]) 43.

P. hand Ger (tools) etc tool.

"[illegible]" Rubel

Transport of slate from the Q. to Port Penrhyn etc.

<u>Port Penrhyn</u>

"When I have fears that I may cease to be
Before my pen has glean'd my teeming brain"
KEATS

OXFORD

THE PATENT

'LOXON'

LOOSE-LEAF BINDER

Patent Nos. 700547, 802577

LIST OF STANDARD SIZES

Ref. No.	Size of Leaf	Ref. No.	Size of Leaf
51	8 x 6½	53	10 x 8
52	9 x 7	55	13 x 8

Reference for Re-ordering

52 D

State whether Binders or Books complete

HOW TO USE

When in use unhitch the laces from the spiral springs
The sheets then lie perfectly flat.

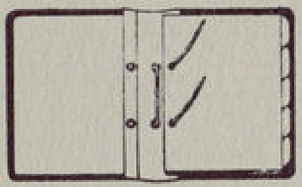

To insert or withdraw leaves first release the laces

If at the front—
Disconnect tags and withdraw laces from wing.

If at the back—
Disconnect rear tags and withdraw laces from back cover.

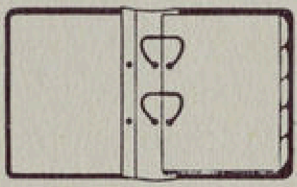

If at any other point—
Withdraw front laces from wing, disconnect both pairs of tags and join together the two ends of each lace, thus forming two separate loops, draw the tags through to the required place, disconnect, insert or remove sheets.

On closing the book the laces should be tightly wound up under the spiral springs. The sheets are then firmly controlled.

"— then on the shore
Of the wide world I stand alone, and think
Till love and fame to nothingness do sink"
KEATS